

KUNSKAP, BILDNING OCH INSIKT

2017

CIVILSAMHÄLLET OCH DEMOKRATIN

Vilka utmaningar står föreningslivet inför när det gäller demokratiskt inflytande? Är den formella organisationen en del av lösningen, ett hinder eller irrelevant?

TILLIT, TOLERANS OCH MEDIERS PÅVERKAN

Vilken roll spelar värderingar som tillit och tolerans för att skapa ett gott samhälle? Hur påverkar det nya medielandskapet demokratin och oss medborgare?

MAKT, POLITIK OCH ALKOHOLPOLITIK - VEM BESTÄMMER?

Vems intressen får störst genomslag i politiken och samhällsutvecklingen? Vem har makten? Och hur ser det ut för alkoholpolitiken?

INNEHÅLL

Demokratin måste ständigt återvinnas

04

Demokratin måste ständigt återvinnas

Civilsamhället och demokratin

06

Inledning

06

Centrala begrepp

10

Utmaningar för föreningen som kanal för inflytande

14

Direktdemokrati och inbjudet deltagande

16

Den formella organisationen - lösning, hinder eller irrelevant?

20

Avslutande reflektioner

Tillit, tolerans och mediers påverkan

25

Inledning

26

Social tillit

30

Föreningslivets roll för tillit - Putnams teori

32

Institutionernas roll för tillit - Rothsteins teori

36

Tid för tolerans

44

Medierna och medieborgarnas perspektiv

Makt, politik och alkoholpolitik - vem bestämmer?

52

Inledning

58

Makten över politiken

62

Makten över tanken

68

Makten över kunskapen

72

Vad kan vi göra? - Förslag från olika författare

"VI STRÄVAR MOT EN LEVANDE DEMOKRATI."

Demokratin måste ständigt återvinnas - s. 04

Diskussions- och vägvalsfrågor

79

Inledning

79

Mötesplatsens möjligheter

80

Det politiska samtalet

81

"Det är upp till oss att bevara tilliten"

82

En polariserad samhällsdebatt

83

Det framtida medlemskapet

84

Kanaler för påverkan

85

Resurser för påverkan

86

Den aktiva medborgaren

DEMOKRATIN MÅSTE STÄNDIGT ÅTERVINNAS

Det är inte processen vid valurnorna som är själva demokratin. Men valen är ett synbart mått på hur demokratin fungerar i ett land. Den framlidne tyske professorn Ulrich Bech hävdar att demokrati inte bara är ett styrsystem utan en livsform som bygger på värderingar kring alla människors lika rätt och värde. Den bygger på en likvärdig maktodelning som syns i dialog och öppna diskussioner som i sin tur leder till ökad tillit. Professor Bech skriver i boken *Individualization* hur samspelet mellan att lyssna, visa intresse för andras åsikter och att vara öppen för andras synpunkter är den process som gör demokratin levande.

Samhället i sin helhet och umgänget mellan människor förändras ständigt. Vi får också tillgång till mer information än någonsin i ett enormt flöde av nyheter från hela världen. Vi lär oss använda nya kanaler för kommunikation och får fler och fler verktyg i smarta telefoner och digital teknik. Allt detta borde stimulera demokratin. Samtidigt ser vi att de nya teknikerna begränsar vad Ulrich Bech efterlyser i samspelet mellan olika åsikter. Vi kan se tecken på att man kopplar upp sig mot likasinnade och bara får sina egna åsikter bekräftade. Allt det påverkar också folkrörelsernas möjligheter att utvecklas och hitta framtidens verksamhetsformer.

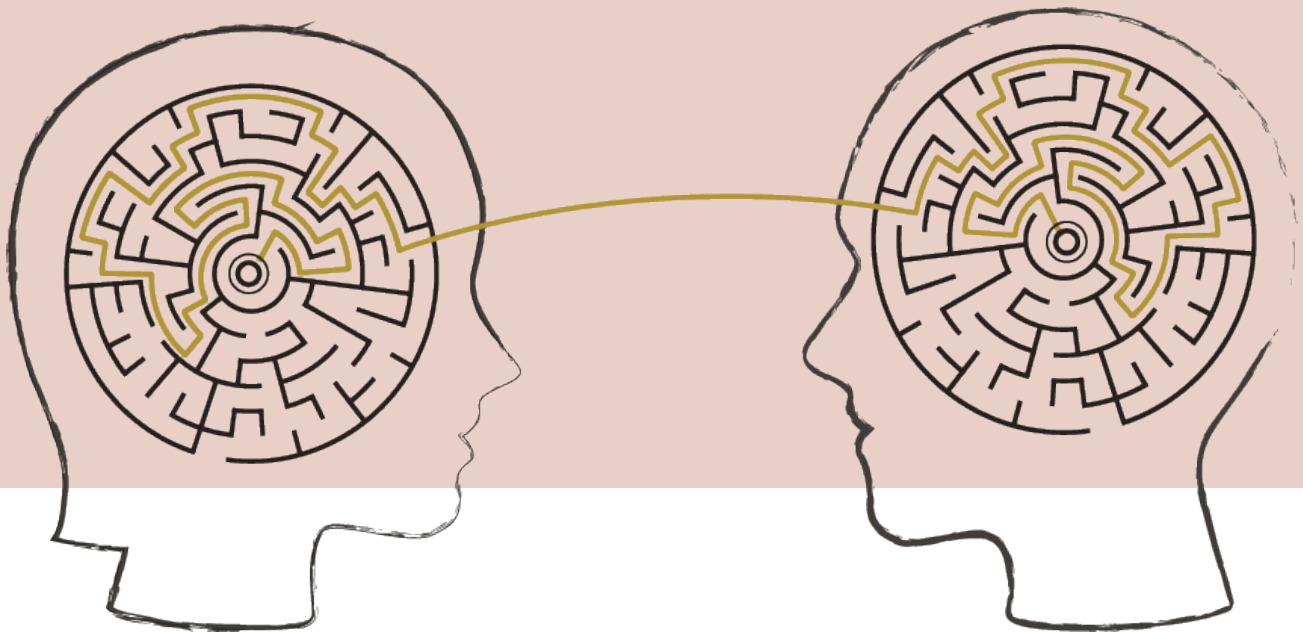
Folkbildningsnestorn Gösta Vestlund har under NBV:s årliga konferens Tollar samtalen föreläst om allt detta och därmed gett inspiration till förbundsledning inom nykterhetsrörelsens organisationer. Han betonade att vi är på väg från en "partidemokrati" med lojala och trogna medlemmar till en "publikdemokrati" där väljarna gör

egna val och bryr sig mindre om partier och ideologier. Den folkbildningsaktivitet som förr var början till ett politiskt engagemang för att stimulera, motivera och träna sina partifunktionärer har minskat eller upphört i de politiska partierna. Vi ser flera exempel på människor som rekryteras som medlemmar till ett parti och ges uppdrag direkt utan varken inskolning eller kunskapsinhämtning.

Det möjliggörs på grund av att de politiska partierna tappar medlemmar. Bara under 1900-talets sista decennium förlorade partierna en tredjedel av sina medlemmar. Genomsnittsåldern är högre och andelen partiaktiva minskar. Det innebär att färre politiker får ett allt större inflytande samtidigt som antalet tjänstemän ökar. Vi får en professionalisering som också syns i de flesta andra folkrörelser.

Sveriges demokratiska modell byggdes upp av folkrörelser för hundra år sedan när vi fick allmän rösträtt. Frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen arbetade under lång tid för att skapa den svenska demokratin. För den moderna nykterhetsrörelsens del tog det alltså nästan 40 år från etableringen 1879 till riksdagsbesluten om allmän rösträtt 1918 och 1919. Vi har skapat ett samhälle som präglas av stor öppenhet och möjlighet till medborgarinflytande också mellan valen. Men vad händer nu med den modellen? I den här skriften vill vi belysa några av våra nya utmaningar.

Rapporten är ett resultat av att NBV har medlemsorganisationernas uppdrag att bevaka och regelbundet

"VI STRÄVAR MOT EN LEVANDE DEMOKRATI."

redovisa sammanställningar av forskning inom tre områden, nämligen om civilsamhället, om förändringar av attityder och livsstilar samt om alkohol och narkotika. Inom ramen för det uppdraget är det här den andra sammanställningen. Den första utgavs 2015, under namnet *Gå före, eller...*, och har sedan dess varit i fokus för diskussioner vid huvudmannagruppens konferenser förstärkt med olika forskares presentationer. Bland annat gav den upphov till att nykterhetsrörelsen nu kraftsamlar i narkotikafrågan. Den här sammanställningen ska ses som en fristående fortsättning på den första.

Hela tanken med en sammanställning av aktuell forskning inom våra tre bevakningsområden är att ge inspiration till nykterhetsrörelsens olika förbund. Det är viktigt att kunna lyfta blicken och se bortom de två- eller femårsplaner som organisationerna normalt arbetar med. De strategiska, långsiktiga perspektiven kommer förhoppningsvis att påverka organisationerna i framtiden. NBV vill vara den mötesplats där nykterhetsrörelsens ledare träffas för att i Ulrich Bechs anda lyssna, visa respekt för varandras olikheter, vara öppen för andras intressen samt skapa förtroende och tillit. Vi är övertygade om att det är så nykterhetsrörelsen stärks för framtiden och vi tycker att det är nykterhetsrörelsens eget bildningsförbund som ska vara just den mötesplatsen.

Kunskap, Bildning och Insikt är namnet på den här skriften. Namnet beskriver också den ideala process som ingår i allt strategiskt utvecklingsarbete. Det krävs kunskap. Men det räcker inte med bara kunskap. Det är när man använder kunskapen som någonting händer. Då

startar den process som vi kallar bildning. Med en aktiv bildningsprocess kommer insikten om vad som ska göras, hur det ska ske och vem som kan göra vad.

Skriften innehåller tre artiklar skrivna av olika författare med olika perspektiv. Den gemensamma nämnaren är att de handlar om hur demokratin fungerar, hur medborgarnas makt och inflytande fördelas och vem det är som egentligen bestämmer. Är det bara det nya medielandskapet som har förändrats eller är det en större process där hela nationalstatens förutsättningar kringskärs av globala överstatliga avtal och beslut? Hur påverkar det i så fall våra folkrörelser och själva medlemskapet?

Hälften av svenskarna är intresserade av politik och de flesta säger sig vara nöjda med hur demokratin fungerar. Men hur vaccinerar vi oss mot faktaresistens och hur påverkar de olika förutsättningarna i olika bostadsområden medborgarna och samhället på lång sikt? Vad händer i nykterhetsrörelsen om fler och fler lever i en "filterbubbla"?

Vi strävar mot en levande demokrati. Det är så vi måste återvinna demokratin för varje ny generation. Det är så som nykterhetsrörelsen ska vitaliseras för framtiden. Både Gösta Vestlund och Ulrich Bech betonar att politiken inte bara ska vara rationell utan också emotionell. Därför, hävdar de, måste vi demokratisera demokratin.

Åke Marcusson
förbundsrektor

CIVILSAMHÄLLET OCH DEMOKRATIN

Therese Ydremark

"MEDBORGERLIGT ENGAGEMENT OCH
CIVILSAMHÄLLETS ROLL SOM MÖJLIG
INFLYTANDEKANAL."

Inledning

Den här artikeln tar sig an frågan om civilsamhället och demokratin. Utgångspunkt är medborgarens roll i demokratin vid sidan av den representativa demokratin, det vill säga mellan valen. I fokus står medborgerligt engagemang och civilsamhällets roll som möjlig inflytandekanal. Om detta finns mycket skrivet, och precis som i andra sammanhang förs olika perspektiv fram av olika forskare. Gemensamt för de forskare som här refereras till är dock att de bedriver kritisk samhällsforskning, en forskning som sällan ser som sin huvudsakliga uppgift att presentera lösningar på de frågor som behandlas.

Den här artikeln ska inte ses som en uttömmande beskrivning av medborgarens roll i demokratin mellan valen; det är inte genomförbart att på några få sidor fånga något så vitt och varierande. Förhoppningen är istället att de nedslag som görs ska erbjuda läsaren en inblick i några av de utmaningar och möjligheter som rör medborgerligt engagemang och civilsamhällets roll som möjlig inflytandekanal.

Precis som själva civilsamhället är mångfacetterat och komplext, finns många skäl till att engagemang i olika samhällen och olika tider tar sig skilda uttryck. Några av de samhällsförändringar som idag påverkar civilsamhället och civilsamhällets aktörer i Sverige har vi tidigare beskrivit i rapporten *Gå före eller...*¹ Denna artikel kan sägas ta vid där delar av nämnda rapport lämnade läsaren.² Den läsare som önskar en kort historisk bakgrund kan läsa avsnittet *Föreningarnas förlovande land* i samma rapport.

Artikeln är uppdelad i fem avsnitt; ett första avsnitt tar upp centrala begrepp, ett andra sätter fokus på utmaningar med koppling till representation. Därefter tas utmaningar med direktdemokrati och "inbjudet deltagande" upp. I ett fjärde avsnitt tas exempel upp på olika former av engagemang med lösare koppling till den formella organisationen. Avslutande reflektioner presenteras i ett sista avsnitt.

Centrala begrepp

Alarmistiska inlägg förs med jämna mellanrum fram i debatten kring demokratins tillstånd, inte sällan med fokus på den apatiska medborgaren.³ Statsvetaren Erik Amnå menar att sådana undergångsprofetior blir missvisande eftersom de bland annat tenderar "att förväxla deltagande med engagemang, att isolera engagemanget till de traditionella formerna [samt] att jämföra med, inte hur det förflutna har varit utan med hur man vill minnas det".⁴

Detta konstaterande pekar inte minst på vikten av att redogöra för de begrepp som är centrala i denna artikel: medborgerligt engagemang, demokratiskt deltagande och civilsamhälle. Samhällsvetare har ofta satt likhetstecken mellan samhällsengagemang och aktivt politiskt deltagande. I motsats till detta menar Amnå att engagemang är något som är en nödvändig, men inte tillräcklig faktor, för ett konkret deltagande:

*[Deltagande] förutsätter engagemang medan däremot inte det omvända gäller; engagemanget kan finnas utan att det tar sig uttryck i deltagande framförallt på kort sikt och under begränsade perioder. Sammanhanget avgör när och om mekanismer för ett deltagande utlöses eller inte.*⁵

¹ Gå före eller... 2015

² I avsnittet *Samhällsförändringar och påverkan på civilsamhället* finns de delar som framförallt är relevanta; *Fortsatt högt engagemang, Ett mångfaldspräglad samhälle och Ett andra paradigmskifte?* 2015: 17-21.

³ *Amnå* 2008:12-13

⁴ *Amnå* 2008:12-13

⁵ *Amnå* 2008:17

"CIVILSAMHÄLLET KAN SES SOM RÖSTBÄRARE,
SERVICEPRODUCENT, GEMENSKAP,
DEMOKRATISKOLA OCH SOM MOTVIKT TILL
OFFENTLIGA, VINSTDRIVANDE OCH SLÄKTBASERADE
AKTÖRER OCH SAMMANHANG."

Amnå förespråkar även begreppet samhällsengagemang istället för begreppet engagemang, just för att det är engagemang i samhällsfrågor som i detta perspektiv är det intressanta. Samhällsengagemang ges av Amnå en bred definition; "en orientering, en attityd, en känsla eller en intellektuell hållning som riktas mot förhållanden av betydelse för medborgare utanför den närmaste familje- och vänskretsen".⁶

I denna artikel används dock begreppet medborgerligt engagemang, ett begrepp som bland annat används i de befolkningsundersökningar som sedan tidigt 1990-tal genomförs med jämna mellanrum vid Ersta Sköndal Bräcke högskola. I begreppet medborgerligt engagemang ryms ideellt arbete och informella stöd- och hjälpinsatser som utförs inom ramen för civilsamhället; en form av utvidgat medborgarskap.⁷

När det gäller begreppet civilsamhälle kommer utgångspunkt tas i den beskrivning som ges i nämnda befolkningsundersökning:

I begreppet det civila samhället räknar vi i första hand in ideella eller frivilliga organisationer och informella nätverk samt alla de aktiviteter som pågår i dessa sammanhang men också de informella insatser som görs utanför familjelivet. Det skiljs ut från staten, marknaden och kärnfamiljen och de aktiviteter som pågår inom dessa sfärer.⁸

Civilsamhället kan även beskrivas utifrån de samhällsroller och funktioner som denna samhällssfär ofta ges; civilsamhället kan ses som röstbärare, serviceproducent, gemenskap, demokratiskola och som motvikt till offentliga, vinstdrivande och släktbaserade aktörer och sammanhang.⁹ I denna artikel riktas fokus framförallt mot civilsamhällets röstbärande funktion.

När det gäller demokratiskt deltagande kan det delas upp på olika sätt, och skillnad kan exempelvis göras mellan valdeltagande och representation inom ramen för den representativa demokratin och olika former av mellanvalsdemokrati, det vill säga deltagande genom olika kanaler för att mellan valen föra fram åsikter om önskad riktning i politiken. Sådana åsikter kan föras fram i mer eller mindre organiserade former.

I den svenska demokratimodellen ges betydande utrymme för att genom föreningar och organisationer föra fram olika intressen, något som inte minst kan exemplifieras med remissväsendet. Under stora delar av 1900-talet kunde de organiserade intressena, vilket bland annat inkluderade folkrörelsernas organisationer, påverka utformningen av politiken inom ramen för den så kallade korporativistiska samhällsordningen. De korporativistiska arrangemangens betydelse anses dock ha börjat avta i början av 1990-talet och efter det har utvecklingen rört sig i riktning mot ett mer pluralistiskt system.¹⁰ Ett system ofta präglad av en så kallad governancestyrning, en styrmodell som innebär en strävan efter att allt fler aktörer involveras såväl i processen före politiska beslut som i arbetet efter politiska beslut.¹¹ En vanlig förklaring till strävan att involvera fler aktörer i processen är att de utmaningar som samhället står inför idag är mer komplexa än tidigare, såväl på global, nationell som på lokal nivå. Eftersom det offentliga och det offentliga resurser inte räcker till för att lösa dessa utmaningar, behöver fler aktörer involveras i processen. Men även andra kanaler än att genom civilsamhällets organisationer föra fram åsikter om önskad riktning i politiken, finns att välja mellan för medborgarna. Demonstrationer, namninsamlingar, sociala medier, debattartiklar, protestaktioner är några exempel. Medborgarnas åsikter kan även ringas in genom folkomröstningar, opinionsundersökningar och medborgardialoger.¹²

Med utgångspunkt i begreppen medborgerligt engagemang, demokratiskt deltagande och civilsamhälle sätts nu fokus på olika kanaler genom vilka medborgarnas åsikter om önskad riktning i politiken kan föras fram mellan valen.

⁶ Amnå 2008:19

⁷ von Essen, Jegermalm och Svedberg 2015, avsnittet En introduktion

⁸ von Essen, Jegermalm och Svedberg 2015:11

⁹ Harding 2012

¹⁰ Lundberg 2012 i Reuter 2017:192

¹¹ Mer om detta kan läsas bland annat i rapporten Gå före eller... 2015

¹² Karlsson och Gilljam 2015:494

UTMANINGAR FÖR FÖRENINGEN SOM KANAL FÖR INFLYTANDE

I detta avsnitt bildar folkrörelsen fond. Folkrörelse som begrepp begränsas i det här sammanhanget inte till de klassiska folkrörelserna som ibland nämns, det vill säga frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen, utan här syftar begreppet mer allmänt på medlemsbaserade rörelser som driver olika intressen, en specifik modell för organisering.

Inom denna modell för organisering står medlemskapet i fokus; genom medlemskapet ska verksamheten bedrivas och organisationen kontrolleras.¹³ Centralt inom folkrörelsetraditionen är att organisationerna är uppbyggda utifrån en tanke att den enskilde medborgarens intresse och behov ska kunna länkas upp på den politiska beslutsaren.¹⁴ Folkrörelsen kan på så vis sägas utgöra en länk mellan medborgare och politik. Som tidigare nämnts kom folkrörelsemodellen att utgöra en väl institutionaliserad del av den svenska demokratimodellen såsom den utvecklades under 1900-talet. Som norm för organisering har folkrörelsemodellen ofta fortsatt att påverka utformningen även av organiserat kollektivt handlande som tagit form på senare år. På grund av denna norm för organisering, ställs ofta de förändringar inom civilsamhället som forskare och andra uppmärksammar mot just denna folkrörelsemodell. Så blir också fallet i detta avsnitt.

Det organiserade kollektiva handlandet kan sägas utgöra en maktresurs för medborgaren.¹⁵ Men hur ser då länken mellan medborgare och politik ut idag? Hur ser representationen ut? Vilka gruppers intressen och behov finns representerade genom det organiserade kollektiva handlandet och vilka kanaler finns tillgängliga för att föra upp dessa på olika beslutsarenor? Genom ett antal nedslag i olika forskarrapporter kommer nu fokus riktas mot tre utmaningar för föreningens roll som möjlig kanal för inflytande. Utmaningar som på olika sätt kan sägas få konsekvenser för såväl möjlighet till representation som påverkansmöjligheter, det vill säga två bärande idéer inom folkrörelsemodellen.

Många organisationer med få människor

Som flera andra tar sociologen Apostolis Papakostas sin utgångspunkt i sjunkande medlemstal i frivilligorganisationer och politiska partier, vilket kan sägas ha bäring på

frågan om hur länken mellan medborgare och politik ser ut idag.¹⁶ Men till skillnad från många andra menar han att sjunkande medlemstal inte beror på en ökad individualisering i samhället, individualiseringen ses tvärtom som en konsekvens av utvecklingen. Drivkraften, menar Papakostas, är istället rationaliseringsprocesser som sker inom olika typer av civilsamhällesorganisationer, såväl äldre som yngre. Skillnaden dem emellan utgörs enbart av den takt med vilken denna process framskrider; långsammare i de äldre organisationerna och snabbare i de nyare.

Dessa rationaliseringar kommer bland annat till uttryck i förändrade resursmobiliseringsmönster hos organisationer. Inom de folkrörelser som utvecklades under 1900-talet hade medlemskapet en central position, och rörelsens resurser mobiliserades internt via medlemskapet; ekonomiska resurser genom medlemsavgifter och personella resurser genom ideellt arbete. Folkrörelsernas karaktäristika var många medlemmar och starka band mellan rörelse och medlemmar. Idag ses allt fler organisationer som i allt högre grad mobiliserar resurser utanför den egna organisationen, såväl äldre som nyare organisationer. Medlemsorganisationers tidigare beroende av medlemmarna, som en form av mänskligt kapital, ersätts av ett beroende av externt kapital, i form av finansiella resurser mobiliserade från andra organisationer, stiftelser, stat och näringsliv. Detta medför att relationen mellan organisation och medlem, det vill säga medlemskapet, förändras. Konsekvensen, enligt Papakostas, blir alltså att inte bara medlemsantalet är på nedåtgående, utan även medlemskapet som institution. Utifrån detta sätt att se är det inte primärt medlemmarna som vänder organisationerna ryggen (vilket de, som ser en ökad individualism som orsak till att medlemstalen sjunker, menar) utan snarare tvärtom organisationerna som vänder medlemmarna ryggen. Kopplingen mellan medlemmarna och organisationernas ledarskikt håller helt enkelt på att tunnas ut: "Utan denna koppling mellan elit och social bas tenderar demokratin att elitiseras och skapar därmed ett demokratiskt underskott".¹⁷

En typ av rationalisering kan alltså kopplas till nya mönster för resursmobilisering inom organisationer. En annan typ av rationalisering kan kopplas till att arbetsuppgifter som tidigare genomfördes av medlemmar

idag genomförs genom nya kommunikationskanaler. Tidigare kunde exempelvis medlemmar vara centrala i distribution av flygblad, medan samma information idag från central ort kan spridas effektivt genom sociala medier. Vad som däremot krävs i en allt mer rationaliserad organisation är ökad professionalitet och expertis, även det en utveckling som försvagar det ömsesidiga beroendet som utmärkte relationen mellan medlem och organisation i folkrörelsemodellen.

Papakostas menar vidare att denna utveckling leder till fler möjligheter för fler organisationer att ta form; civilsamhället består idag således av ett större antal organisationer med färre människor, ibland helt utan medlemmar. När utrymmet för medlemmar minskar skapas istället nya möjligheter för frivilligt engagemang; människorna deltar som volontärer eller som stödmedlemmar, det vill säga utanför medlemskapets ramar. I denna process sker samtidigt en överföring av makt från medlemmarna till organisationen. Papakostas menar att den vanliga medborgaren omvandlas ”till konsument(er) av politik som produceras av organisatoriska eliter som har fått mer handlingsutrymme och kan agera utan att ställas till svars i de traditionella folkrörelsernas demokratiska församlingar”.¹⁸ Dessutom, menar Papakostas, skapas en illusion av valfrihet för medborgaren då alltför organisationer finns att välja bland, dock med allt mindre möjligheter till inflytande. Denna utveckling beskrivs ha bäring såväl på de aktuella organisationernas interna demokrati som på möjligheterna att lyfta upp medborgares behov och intressen till den politiska arenan. En pluralistisk demokrati ser dagens ljus, men inte som en demokrati utifrån individ utan utifrån organisation.

Det transnationella rummet

En andra utmaning när det gäller föreningen som möjlig kanal för inflytande är även den kopplad till länken mellan medborgare och politik. I centrum här står det transnationella rummet, ett begrepp som ofta används inom bland annat migrationsforskning och syftar till att beskriva samverkan, relationer och processer som äger rum bortom nationalstaten.¹⁹ I det transnationella rummet sker aktiviteter som går på tvären gentemot det nationalstatliga systemet, det beskrivs som ett socialt globalt rum i vilket nationalstaten kan sägas tappa i betydelse. Transnationella processer sker just vid sidan

om de nationalstatliga ramverken som tidigare i mångt och mycket definierade såväl politik och näringsliv som civilsamhälle.²⁰

Om dagens samhälle blir alltmer transnationellt till sin karaktär och om nationalstatens roll därmed förändras, vad innebär då det för de svenska folkrörelserna? Just det är temat för en artikel av statsvetaren Marta Reuter: *Nationalstatens sista väktare*. Trots det faktum att de allra flesta av de svenska folkrörelserna har sina rötter utanför Sverige och att de flesta idag även arbetar med internationella frågor av olika slag, menar Reuter att folkrörelsernas självbild ofta fortfarande ramar in av den nationella kontexten och att detta för med sig konsekvenser för möjligheten att verka i en alltmer transnationell värld. Det nationella ramverket, menar Reuter, präglar dessa organisationers världsbilder och identiteter. Reuters analys tar avstamp i två organisationer; IOGT-NTO och Finansförbundet, båda väl förankrade i den svenska folkrörelsetraditionen och båda delar av rörelser som haft nyckelroller inom ramen för den korporativistiska samhällsordning som utmärkt Sverige under 1900-talet, det vill säga det system som gav organiserade intressen möjlighet att påverka utformningen av politiken. I fokus står organisationernas föreställningar om det samhälle eller grupper i samhället de verkar för, samt deras syn på hur organisering borde gå till i civilsamhället.

Från att den nationella arenan utgjort den naturliga ramen för de tre sfärer som man ofta pratar om; staten, näringslivet och civilsamhället, har politiskt besluts-

¹³ Wijkström 2016

¹⁴ Trägårdh 2013:74

¹⁵ Bengtsson 2004

¹⁶ Avsnittet *Många organisationer med få människor* är baserat på Papakostas 2011 och 2012

¹⁷ Papakostas 2012:48

¹⁸ Papakostas 2012:51

¹⁹ Faist och Özveren 2004 i Reuter, Wijkström och Emami 2017

²⁰ Avsnittet *Det transnationella rummet* baseras på Reuter, Wijkström och Emami 2017 och Reuter 2017

fattande och näringsverksamhet rört sig allt mer ut i det transnationella rummet, inte minst genom Sveriges EU-inträde. Detta inträde har förändrat statsmaktens förutsättningar att föra en nationell politik. Samtidigt som tanken om nationalstaten tydligt fortfarande lever kvar hos folkrörelserna utformas alltså politik som samma rörelser strävar efter att påverka inte längre inom nationalstatens ramar. Detta får effekter, menar Reuter, inte minst på möjligheten att påverka politikens utformning och möjligheten att opinionsbilda, vilket ofta lyfts som skäl till rörelsernas självklara roll i den svenska demokratiska modellen. Att bilda opinion blir av naturliga skäl en allt större utmaning när den opinion som behöver påverkas inte längre enbart består av den svenska opinionen.

Den otakt olika samhällsaktörer hamnar i som en konsekvens av globaliseringen, som sociologen Ulrich Beck redan på 1990-talet identifierade,²¹ har enligt Reuter inneburit att folkrörelserna idag står utanför den spelplan på vilken de tidigare varit självklara aktörer – den spelplan där viktiga politiska beslut fattas. I detta sammanhang blir folkrörelsernas benägenhet att låta nationalstatens gränser avgöra organisering och verksamhetens räckvidd ett hinder. Och utifrån detta, menar Reuter, kan de svenska folkrörelserna ses som nationalstatens sista väktare:

Detta dock inte endast utifrån någon medveten övertygelse hos dem om nationalstatens förträfflighet, även om detta säkerligen också spelar in. Det handlar i min mening istället snarare om en grundläggande självförståelse enligt vilken den egna organiseringen och verksamheten endast är möjlig att förstå och föreställa sig som helt och hållet inbäddade i den institutionella "container" som den svenska nationalstaten utgör, eller åtminstone har utgjort under stora delar av 1900-talet.²²

Röster från Orten

Periferin, den urbana periferin, Orten, förorten, den svenska urbana geografins baksida, socioekonomiskt utsatta områden, socialt utsatta områden – de svenska Miljonprogramsområdena har getts många namn.²³ Olika forskare har tagit sig an frågan om medborgerligt engagemang i socioekonomiskt utsatta områden på olika sätt. En gemensam nämnare hos de forskare som refereras till i detta avsnitt är att de visar på att länken mellan de medborgare som bor i socioekonomiskt utsatta områden och samhället utanför inte alltid är självklar. Detta får även konsekvenser för civilsamhällets roll som möjlig kanal för inflytande. Likt de två tidigare utmaningarna som presenterats av Papakostas och Reuter kommer fokus här alltså riktas mot länken mellan medborgare och politik. Här står även frågan om hur representationen ser ut i förgrunden; vilka gruppers intressen och behov finns representerade genom det organiserade kollektiva handlandet och vilka kanaler finns tillgängliga för att föra upp dessa på beslutsarenor.

Magnus Dahlstedt, professor i socialt arbete, har bland annat forskat om de olika berättelser som skapats utifrån Miljonprogrammen, dels den offentliga berättelsen, dels berättelser från själva periferin; lokala aktörers, som socialarbetare, polis, rektorer och frivilligorganisationer, såväl som ungdomars berättelser.²⁴ I den offentliga berättelsen beskrivs Miljonprogrammet utifrån sin "annorlundahet", som en antites till det normala eller utifrån en självgenererande "utanförskapets kultur". I den utanförskapsideologi som Dahlstedt menar har utvecklats inom ramen för den offentliga berättelsen, beskrivs förortens unga som en slags dubbelnatur:

Inte minst utgör deras passivitet ett alarmerande hot. Samtidigt uppvisar de tecken på aktivitet, men av felaktigt slag – såsom livaktigt religiöst inåtblickande, arbete inom den informella ekonomin, återkommande protester i form av upplopp och brinnande bilar.²⁵

På frågan kring orsaker till att oroligheter uppstår pekar svar från de lokala aktörerna, det vill säga socialarbetare, polis, rektorer och frivilligorganisationer, på att det handlar om "utanförskapsområden" och dess invånare. Problem och orsak till oroligheter ses som kopplade till området och de villkor som där råder; resurssvaga hushåll, arbetslöshet, "invandrare" och bristande ansvar och engagemang hos föräldrar. Utifrån denna förståelse vidtas även åtgärder. I de ungas berättelse framträder en annan bild av Ortens problem – i fokus står utpekandet av Orten och den behandling av Orten som detta utpekande leder till. Ett utpekande som de unga menar skadar dem och deras möjligheter i samhället på olika sätt. Istället för som i den officiella berättelsen om förorten där dessa områden beskrivs som otrygga, beskriver ungdomarna Orten som en familjär och trygg plats. Och, menar de intervjuade ungdomarna, negativa händelser som ibland förekommer, förstoras upp, inte minst av media.

I de ungas berättelse om framtiden framträder de som allt annat än passiva offer för rådande villkor, istället betonar de intervjuade vikten av att inte ge upp och viljan till förändring blir tydlig. Denna vilja, menar Dahlstedt, framkommer inte alls i de lokala aktörernas berättelse. I de lokala aktörernas berättelser ses lösningen istället vara Ortens anpassning och förändring utifrån omgivningens krav. Dahlstedt konstaterar att:

²¹ Beck 1998 i Reuter 2017

²² Reuter 2017:194

²³ Begreppsanvändningen kommer skifta i detta avsnitt, detta eftersom de begrepp som respektive forskare använder även används i denna artikel. Där forskaren använder begreppet Orten, används alltså det begreppet även här.

²⁴ Detta avsnitt baseras på Dahlstedt 2016

²⁵ Dahlstedt 2016:23

"DEN CIVILSAMHÄLLESAKTIVISM SOM IDAG KAN SES I DEN UNGA URBANA RÄTTVISERÖRELSEN UTGÖR EN GRUND FÖR IDENTITET, SOLIDARITET OCH MOTSTÅND, INTE MINST BLAND UNGA I MULTIETNISKA FÖRORTER."

En sak är klar. Förortens ungdomar brinner. Vad som framstår som något av en av vår tids ödesfrågor är hur denna låga kan förvaltas. Insatserna är stora och tiden kort. Om den svenska myndighets- och organisationsvärlden – folkbildningen invräknad – fortsätter att inte lyssna till ungdomarnas röster och ta deras berättelser på allvar, ja, då är risken stor att fler bilar kommer att brinna.²⁶

Sociologen Lisa Kings konstaterar i sin studie *Civilsamhället i den urbana periferin* att folkrörelsen ofta utgör modell även för etnonationella föreningar i dessa områden men att länken till och kanaler för påverkan på regional och nationell nivå ofta saknas för dessa organisationer.²⁷ Det är ofta det lokala som definierar verksamheten, och även om många föreningar är medlemmar i olika former av riksorganisationer begränsas interaktionen ofta till ekonomiska transaktioner dem emellan. Föreningarna, menar Kings, är ofta avskurna från såväl det svenska samhället i stort, som det svenska civilsamhället i övrigt. Därutöver försvåras föreningarnas påverkansmöjligheter av det offentliga förväntningar:

Den ideella föreningens roll som möjlig direktdemokratisk kanal har inskränkts genom att ideell verksamhet uppmuntras till att bistå med serviceverksamhet.²⁸

I en studie med fokus på ungdomsrörelser i förorten menar sociologerna Carl-Ulrik Schierup, Aleksandra Ålund och Lisa Kings att en urban rättviserörelse håller på att ta form.²⁹ Detta exemplifieras av Megafonen som blev en känd röst i media under upplöppet i Stockholmsförorten Husby 2013. Representanter för rörelsen försökte då få allmänhet och politiker att se bortom de bilar som brändes, att se de bakomliggande orsakerna till upplöppet. Upplöpp som Schierup, Ålund och Kings tolkar som uppror som kräver social rättvisa. De menar att skälen till upproret inte står att finna i förorter som Husby, inte heller i den egentliga segregering som kan ses i städer som Göteborg, Malmö och Stockholm, utan snarare i en ökande social polarisering där olika konflikter samverkar, konflikter som rör makt, inkomst, plats och etnicitet.³⁰

Medan den organisering som Kings studerat och som nämns ovan beskrivs som etnonationell, det vill säga olika grupper organiserar sig utifrån etnicitet eller nationalitet, är den mobilisering av unga som Schierup, Ålund och Kings beskriver transetnisk, det vill säga en organisering som sker utan uppdelning i etniska grupp-

eringar. Denna mobilisering äger rum i förorter runt om i landet och är en rörelse av unga som uttrycker sin ilska över gettoisering, social ojämlikhet, rasism och som även uttrycker behovet av rättvisa. I den urbana rättviserörelsen utgör platsen bas för mobilisering, förorten blir utgångspunkt för en kollektiv identitet utifrån vilken ambitionen är att öka medvetenheten kring marginaliseringsprocesser och att bedriva politisk påverkan. Denna organisering begränsas dock inte till det lokala planet, som Kings menar att de etnonationella organisationerna till stor del av olika skäl gör, utan den unga urbana rättviserörelsen utvecklar såväl nationella som internationella nätverk. Flera av de rörelser som kan sägas ingå i den urbana rättviserörelsen ser sig själva som en del av den nya folkrörelsen. Schierup, Ålund och Kings kallar dem av det skälet för nätverksfolkrörelser.

Megafonen, som en del i den nya folkrörelsen, betonar vikten av autonomi i relation till politiska partier, andra civilsamhällesorganisationer och staten. Detta av legitimitetsskäl samt för att kunna utarbeta en oberoende agenda för rörelsen. Rörelsen formulerar sitt uppdrag så här:

Megafonen jobbar för ett rättvist samhälle. Vi organiserar unga människor i förorten för att skapa ett samhälle där alla har lika förutsättningar och folket bestämmer över politiken, inte tvärtom.³¹

Den civilsamhällesaktivism som idag kan ses i den unga urbana rättviserörelsen utgör en grund för identitet, solidaritet och motstånd, inte minst bland unga i multi-etniska förorter. Upplöppet kan därmed sägas ha öppnat upp utrymme för nya politiska röster. Ett nytt politiskt subjekt som kräver en plats bland svenska folkrörelser. Schierup, Ålund och Kings menar dock att det idag saknas ett demokratiskt utrymme där alternativa röster från förorten kan främjas.

²⁶ Dahlstedt 2016:26

²⁷ Kings forskning refereras ytterligare i *Gå före eller... i avsnittet Ett mångfaldspräglat samhälle*, 2015:18

²⁸ Kings 2011:170

²⁹ Schierup, Ålund och Kings 2017

³⁰ Författarna använder här engelskans *race*, men eftersom det inte används på samma sätt på svenska har det här översatts till *etnicitet*.

³¹ <http://megafonen.com/om/> hämtat 25 april 2017

DIREKTDEMOKRATI OCH INBJUDET DELTAGANDE

Som redan nämnts kan demokratiskt deltagande delas upp i olika former, och skillnad kan göras mellan å ena sidan valdeltagande och representation inom ramen för den representativa demokratin och å andra sidan olika former av mellanvalsdemokrati, det vill säga deltagande genom olika kanaler för att mellan valen föra fram åsikter om önskad riktning i politiken. I det här avsnittet kommer fokus ligga på organiserade former av direktdemokrati eller deliberativ demokrati som det också kan kallas.

Tanken att ge mer utrymme åt direktdemokrati, vid sidan om den representativa demokratin, utvecklades framförallt inom ramen för två statliga utredningar; Maktutredningen (SOU 1990:44) och Demokratiutredningen (SOU 2000:1). Demokratin behövde, enligt Demokratiutredningens slutbetänkande, anpassas till samhällets förändrade villkor, bland annat framfördes nationalstatens minskade handlingsutrymme som en följd av globalisering, politiska partiers medlemstapp och lägre röstdeltagande som skäl för att demokratin behövde utvecklas.³² I den demokratiproposition som följde stod klart att ökat deltagande mellan valen förväntades leda till högre valdeltagande och ökat engagemang i politiska partier. Tanken var även att nya former för deltagande skulle kunna involvera grupper som inte i lika hög grad deltog genom de traditionella deltagandeformerna; bland andra utlandsfödda och ungdomar.³³ Direkt demokrati eller deliberativa demokratiformer kan ses som olika typer av jämlikhetsprojekt.³⁴

Den lokala deliberativa demokratin har under de senaste decennierna utvecklats på flera sätt. Genom utökade möjligheter att folkomrösta har den direkta demokratin utvecklats; sedan 2002 finns möjlighet att lägga medborgarförslag i fullmäktige och sedan 2011 finns genom ett stärkt folkiniciativ möjlighet för medborgare att initiera kommunala folkomröstningar.³⁵ Utöver detta arbetar de flesta kommuner idag med någon form av inbjudet deltagande. Ett slags inbjudet deltagande är medborgardialoger, ett möte mellan medborgare och politiker eller tjänstemän som initieras från det offentliga sida där en specifik fråga behandlas. En medborgardialog kan ta olika former; samråd, referensgrupper, webbpaneler, informationsmöten, cafédialoger, framtidsverkstäder, open space, deltagandebudgetering, rådslag och dialogforum.³⁶

Hur stort inflytande som deltagare i medborgardialoger bör ges i beslutsfattandet är oklart, konstaterar Nazem Tahvilzadeh, doktor i offentlig förvaltning, utifrån läsning av de offentliga dokumenten som nämns ovan rörande medborgardialoger. Detsamma konstateras utifrån de riktlinjer som tagits fram inom Sveriges Kommuner och Landsting (SKL). Den kritik som riktas mot deliberativa former av demokratideltagande som Tahvilzadeh redogör för är dock tydlig. Denna kritik består bland annat i att inbjudet deltagande i praktiken tenderar att hamna långt ifrån deliberativa ideal och värden och att medborgardialog ofta handlar om symboliska åtgärder. Vidare refererar författaren till följande kritik:

Kritiken mot den förda deltagandepolitiken är att den stärker maktelitens dominans över och manipulation av medborgarna. På så sätt anses den förvränga deltagarnas världsbilder och neutralisera politiskt motstånd – allt i syfte att konservera ojämlikheter.³⁷

Statsvetarna David Karlsson och Mikael Gilljam i sin tur hänvisar till studier som visar att det är svårt att påverka genom direktdemokratiska aktiviteter om inte anpassning sker utifrån politikernas förväntningar.³⁸

Medborgardialoger kan fördjupa demokratin, men enligt Tahvilzadeh krävs vissa omständigheter; motiv bakom dialogen och de institutionella arrangemang som omger deltagandet, spelar en avgörande roll. Att ett jämlikhetsperspektiv finns med menar Tahvilzadeh är centralt. Utmärkande för framgångsrika exempel av inbjudet deltagande är just att marginaliserade grupper involverats i beslutsprocessen och att det inbjudna deltagandet har bidragit till en jämlik samhällsutveckling.³⁹

Med ambitionen att undersöka om och i så fall när inbjudet deltagande fördjupar den lokala demokratin har Tahvilzadeh studerat hur initiativ för medborgardialoger utvecklats i Göteborgs Stad och Botkyrka kommun, båda etniskt och socialt sett segregerade samhällen. Utifrån denna studie konstateras att det är oklart hur det politiska beslutsfattandet påverkas av dialoger som medborgarna bjudits in till. Vidare menar författaren att medborgardialogen kan vara farlig för demokratin utifrån två perspektiv; dels genom att den politiska jämlikheten kan skadas och dels genom att den kommunala rollfördelningen kan påverkas. I de studerade fallen konstaterar Tahvilzadeh att medborgardialoger fungerat som kanal för makthavare att påverka medborgare, detta då motiven i båda fallen utgick från att undvika konflikt kring eller legitimera redan fattade beslut:

Dialogen blir då en politisk manöver som riskerar att öka ojämlikheter. Grupper med sämre möjligheter och resurser att se igenom manipulerande motiv har också svårare att stå emot dessa styrtekniker.⁴⁰

Karlsson och Gilljam menar att det är svårt att hitta former för medborgardialog som inte gynnar redan starka grupper i samhället som genom kunskap, tid och ekonomiska resurser har möjlighet att delta i denna form av direktdemokrati. Som det är idag är medborgare som engagerar sig mest i deltagardemokratiska processer inte representativa för hela väljarkåren. Enligt samma författare kan även förtroendet för kommunpolitiken minska om beslutfattarna inte tar fasta på det som kommer fram i medborgardialoger. Karlssons och Gilljams slutsats är att det är bättre att inte genomföra medborgardialoger, än att genomföra dem utan att ta det som dialogen leder till i beaktande.⁴¹

”I DE STUDERADE
FALLEN KONSTATERAR
TAHVILZADEH ATT
MEDBORGARDIALOGER
FUNGERAT SOM KANAL
FÖR MAKTHAVARE ATT
PÅVERKA MEDBORGARE,
DETTA DÅ MOTIVEN I
BÅDA FALLEN UTGICK
FRÅN ATT UNDVKA
KONFLIKT KRING ELLER
LEGITIMERA REDAN
FATTADE BESLUT.”

³² SOU 2000:1 i Tahvilzadeh 2015

³³ Demokratipropositionen 2001/02:80

³⁴ Young 2000 i Tahvilzadeh 2015

³⁵ Karlsson och Gilljam 2015: 495

³⁶ Tahvilzadeh 2015

³⁷ Kritik refererad i Tahvilzadeh 2015:516-517, citat s 517

³⁸ Karlsson 2012 i Karlsson och Gilljam 2015:497

³⁹ Tahvilzadeh 2015:546

⁴⁰ Tahvilzadeh 2015:546

⁴¹ Karlsson och Gilljam 2015:497-500

DEN FORMELLA ORGANISATIONEN **LÖSNING, HINDER ELLER IRRELEVANT?**

Uti från den tankemodell som folkrörelsetraditionen erbjuder är organisation och medlemskap en förutsättning för att föreningen ska fungera som en inflytandekanal för medborgaren. Om dessa förutsättningar ofta saknas inom de så kallade nyare engagemangsformerna – hur sker då påverkan och opinionsbildning? Hur kan medborgarens kanaler för inflytande se ut inom dessa nyare engagemangsformer? I det följande kommer några exempel på detta att ges. Gemensamt för dessa exempel är medborgerligt engagemang med lösare koppling till den formella organisationen än inom den traditionella folkrörelsen.

Politisk konsumtion

I en tid som påstås präglas alltmer av individualisering har denna utveckling ofta kopplats ihop med dalande medlemssiffror i exempelvis politiska partier och folkrörelser. Uti från denna logik menar vissa att medborgaren skulle vara mindre intresserad av att engagera sig i samhällsfrågor. Men att en sådan utveckling skulle var ett tecken på ett dalande medborgerligt engagemang, det är det flera forskare som menar är en felaktig tolkning. Statsvetarna Dietlind Stolle och Michele Micheletti menar att det i denna diskussion behöver göras åtskillnad mellan individualism och individualisering.⁴² Medan individualism ofta har egenintresse i fokus, syftar individualisering och individualiserat ansvarstagande på handlingar med ambition att måna om allmänhetens välbefinnande och det allmännas bästa.⁴³

Det individualiserade ansvarstagandet är en typ av engagemang som ofta skiljer sig från traditionella former av engagemang genom att det är mindre influerat av konventionella politiska institutioner som partier, fackföreningsrörelser och så vidare, institutioner som ofta har en liknande modell för medlemsengagemang. Detta mer individualiserade engagemang, eller ansvarstagande, har av olika forskare benämnts olika; exempelvis subpolitik, everyday-maker och kreativt deltagande. Vad som kan sägas vara gemensamt är att medborgarens agerande i form av politiska uttryck och politiskt deltagande äger rum utanför den parlamentariska arenan. Stolle och Micheletti menar att denna typ av individualiserat ansvarstagande handlar om politiskt ansvar; medborgare som själva agerar när de ser regeringars icke-agerande eller när de uppfattar regeringars och organisationers beslut som otillräckliga.

Just var ansvaret för politiska problem ska placeras – hos individen eller inom det politiska systemet – är en av de frågor som står i centrum för den akademiska debatten kring denna typ av engagemang. En del forskare menar att ett individualiserat ansvarstagande är en naturlig följd av att enskilda staters förutsättningar att bära politiskt ansvar idag ser annorlunda ut jämfört med tidigare, bland annat som följd av globalisering eller transnationalisering. Andra forskare betonar vikten av politiska mål och att involvera medborgarna i den demokratiska processen.

Ett utslag för denna utveckling, menar Stolle och Micheletti, är att civilsamhället idag är mer direkt involverat i att lösa politiska problem. Olika grupper och organisationer mobiliserar individuella medborgare bland annat i rollen som konsument. Genom att rollerna som medborgare och konsument möts uppstår den politiska konsumenten, vilket, menar Stolle och Micheletti, är ett sätt att utöva medborgarskap. Konsumentmakt blir på så vis ett sätt för medborgaren att bidra till att lösa politiska problem. I fokus för denna typ av mobilisering står ofta transnationella företag som inte lever upp till krav på rimliga arbetsvillkor.

Nätaktivism

När nyare former av medborgerligt engagemang diskuteras tas ofta nätaktivism och nätverksaktivism upp, det vill säga former av engagemang som inte alltid utgår från den formella organisationen eller det formella medlemskapet. Inte minst genom globalisering och sociala medier har engagemang kunnat ta nya former via aktivism på nätet. Ersta Sköndal Bräcke högskolas senaste befolkningsundersökning, inom vilken ideellt/frivilligt arbete och informella insatser i Sverige undersöks, visar att nätaktivismen ökat på senare år men även att nätaktivism och det traditionella ideella arbetet kan komplettera och till och med stärka varandra.⁴⁴

Nätaktivism kan ta sig olika uttryck, det som undersöks i nämnda befolkningsundersökning är just individens medborgerliga engagemang genom nätet. Ett exempel på nätaktivism som de senaste åren blivit alltmer synligt är nätrörelsen Inte rasist, men.... En rörelse som genom satir och granskning av Sverigedemokraterna sedan start 2012 har fått mer än 200 000 följare på Facebook. Deras metoder kan sägas befinna sig i gränslandet mellan

aktivism och journalistik. I en artikel i Dagens Nyheter beskrivs frustrationen över att fackföreningsrörelsen inte tog fajten mot främlingsfientliga krafter på sociala medier som skälet till att rörelsen startade.⁴⁵ Två av de tre grundarna har själva en bakgrund inom fackföreningsrörelsen. En av dem, Henrik Johansson, hade sett hur främlingsfientligheten blivit alltmer utbredd inom organisationen, och han säger i artikeln:

Jag förstod aldrig den där slätstrukenheten. Arbetarrörelsen är byggd på någon slags kamp mellan arbete och kapital, men vi tog ingen fajt. Så jag formulerade en idé om hur arbetarrörelsen kunde bli bättre i sociala medier. Det skulle vara ett kaxigt, ungt alternativ.

Som facklig politisk assistent inom IF Metall med uppdrag att föreläsa om rasism på nätet, lade han fram ett förslag till förbundet. Ett förslag som IF Metall inte tog vidare, utan idén utvecklades istället utanför fackföreningsrörelsen till det som kom att bli nätrörelsen Inte rasism, men... Förutom att fungera som opinionsbildare genom sociala medier har den verksamhet som bedrivits lett till att flera sverigedemokratiska politiker utesluts

⁴² När det gäller skillnad mellan individualism och individualisering hänvisar Stolle och Micheletti (2013: 26) till Encyclopedia Britannica

⁴³ Avsnittet Politisk konsumtion baseras på Stolle och Micheletti 2013

⁴⁴ von Essen, Jegermalm och Svedberg 2015

⁴⁵ Avsnittet Nätaktivism baseras på Dagens Nyheter 2016

och tvingats lämna förtroendeuppdrag. Utöver det har publiceringarna drivit på etablerade media som tidigare inte skrev om exempelvis olika bloggare kopplingar till Sverigedemokraterna. Företrädare beskriver Inte rasism, men... som ett slags TT om Sverigedemokraterna.

Professionella värderingar som grund för engagemang

Under valrörelsen 2014 reste Sverigedemokraternas ledare Jimmie Åkesson på turné i landet. Arbetsplatser såsom brandstationer, polisstationer och sjukhus skulle besökas. Paula Mulinari, doktor i genusvetenskap och lektor i socialt arbete, har studerat den mobilisering bland de anställda som partiledarens besök ledde till på en av dessa arbetsplatser, en akutavdelning på ett sjukhus i Malmö.⁴⁶ Genom att motståndet mot besöket grundades i argument kopplade till professionella värderingar, menar Mulinari att det här exemplet skiljer sig från andra exempel där motstånd organiseras i olika frågor på arbetsplatser. Att mobiliseringen utgick från en offentlig fråga – rasism – och inte arbetarnas intresse eller rättigheter, menar Mulinari, visar på en politisering av vården. Och på så sätt skapades ett nytt utrymme för politik.

De argument som låg till grund för mobiliseringen reducerades medvetet till att utgå från professionen och de värden som där är centrala – alla människors lika värde. Motståndet legitimerades alltså genom moraliska argument som visade på motsägelsen mellan den politik som Sverigedemokraterna står för och de professionella värderingarna som vården har att utgå ifrån. Sverigedemokraternas värderingar ansågs oförenliga med idén att erbjuda jämlik vård; enligt lag har även

personer utan tillstånd att vistas i landet rätt till akutvård. Utifrån detta togs en märkesnål fram med budskapet Vårdpersonal mot rasism. Tanken var att om inte besöket kunde stoppas kunde vårdpersonalen genom detta tysta budskap föra fram sin protest. Märkesnålen förbjöds dock av ledningen eftersom vårdpersonalens arbetskläder skulle vara fria från politiska manifesteringar. En av de anställda uttryckte sig så här med hänvisning till ledningens agerande:

Den [märkesnålen] sa bara att vi är vårdpersonal mot rasism. Vi försvarar våra värderingar, att alla människor ska behandlas lika, och dom sa att det var politiskt. Men det var dom som gjorde det till en politisk fråga. De borde vara stolta och stötta oss när vi kämpar för de värderingar som borde vara deras.⁴⁷

Sjukhusledningen menade även att märkesnålens budskap skulle kunna uppfattas som stötande för personer med rasistiska åsikter, vilket tolkades av vårdpersonalen som att ledningen inte hade förtroende för att de skulle ge lika vård till alla. Den märkesnål som efter det togs fram bar sjukhusets logga och budskapet löd istället Respekt för människan, ett uttryck taget direkt ur sjukhusets egna policydokument. Då menade ledningen att det var ohygieniskt att som sjukvårdspersonal i arbete bära märkesnål.

Parallellt med sjukvårdspersonalens mobilisering skedde något liknande vid en av Malmös brandstationer, som även den skulle besökas av Åkesson. Båda gruppernas argument med utgångspunkt i professionen publicerades i form av öppna brev i de två största svenska morgontidningarna. Bland annat togs utgångspunkten i de 178 olika

nationaliteter som finns representerade i Malmö; att alla behandlas lika, menade man, var centralt för att göra ett bra jobb i verksamheter som utgår från akuta insatser. Kort efter att vårdpersonalens öppna brev hade publicerats hade fyra av de tio som skrivit under brevet fått ta emot dödshot. 750 sjukhusanställda hade velat skriva under brevet men enligt tidningen kunde endast tio personer göra det. Och vårdpersonalens Facebooksida hade av säkerhetsskäl fått stängas ner.

I det här läget klev berörda delar av fackföreningsrörelsen som organiserar två miljoner arbetare in och gav sitt stöd till protesten. Även om olika fackförbund tidigare kritiserat de värderingar som framförs av Sverigedemokraterna, var det, enligt Mulinari, första gången som tre av dessa gick samman och inte bara sa sig förstå utan även stöttade protesten på akutvårdsavdelningen i Malmö. I detta sammanhang bekräftades även förekomsten av rasism på svenska arbetsplatser.

Den nya folkrörelsen

Ett exempel på rörelser som vuxit fram på senare tid gavs redan i föregående avsnitt i form av den unga urbana rättviserörelsen. Megafonen, en av organisationerna inom den nya folkrörelsen, kan ses som ett exempel på en ny form av ungdomsledd aktivism som växer fram runtom i världen.⁴⁸ Dessa lokalt baserade rörelser, menar forskarna Fethi Mansouri och Masa Mikola⁴⁹, pekar på behovet av att se bortom det som vanligen ses som det politiska deltagandet, såsom valdeltagande och deltagande i politiska partier. Författarna menar vidare att unga har förmågan att utveckla nya dimensioner av medborgarskap, vilket kan leda till att de blir politiska aktörer på ett sätt som kanske inte alla gånger liknar det

⁴⁶ Avsnittet *Professionella värderingar som grund för engagemang* är baserat på Mulinari 2017

⁴⁷ Mulinari 2017:294

⁴⁸ Avsnittet *Den nya folkrörelsen* baseras på Leon Rosales och Ålunds 2017. Ett annat exempel på ungdomsledd aktivism som ofta nämns i det här sammanhanget är Pantrarna i Göteborgsområdet.

⁴⁹ Mansouri och Mikola 2014 i Leon Rosales och Ålund 2017: 354

⁵⁰ Leon Rosales är verksam vid Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala Universitet

⁵¹ Leon Rosales och Ålund 2017: 361, min översättning

⁵² Leon Rosales och Ålund 2017: 370, min översättning

⁵³ Leon Rosales och Ålund 2017: 371, min översättning

traditionella. René Leon Rosales⁵⁰ och Aleksandra Ålund refererar till forskning som visar att ungas engagemang ofta bedöms utifrån en vuxennorm. De unga, som ännu inte socialiserats in i de vuxnas deltagandeformer, har därför ofta betraktats som oengagerade eller rent av apatiska. Genom detta har en bild skapats av att aktivism bland unga är något exceptionellt. Men, om tolkningen av vad som är politiskt breddas, kan man se att unga redan är involverade i olika former av anspråkstagande, motstånd och förhandling.

I skapandet av politiska subjekt, som Leon Rosales och Ålund menar är det som sker inom den urbana rättviserörelsen, är röst centralt. Röst används i det här sammanhanget som ett uttryck för att föra fram en politisk ståndpunkt genom positionering i det offentliga rummet. Begreppet har ofta används med koppling till strategier för representation och motstånd från marginaliserade gruppers sida. Forskarna menar att Megafonen gav röst åt sina medlemmar när de svarade på en samhällsdebatt som ofta har en stigmatiserande verkan.

Megafonens medlemmar har även sökt andra kanaler för inflytande än det inbjudna deltagandet. Deltagandet i den medborgardialog som stadsdelsnämnden bjöd in till för att involvera unga i Järvalyftet i utkanten av Stockholm menar företrädare för Megafonen var en besvikelse. En av deltagarna beskrev denna medborgardialog som "en dialog som slutade i monolog"⁵¹. Istället för att påverka genom inbjudet deltagande skapade Megafonen egna arenor för påverkan: manifestationer, kunskapsbyggande genom lokala studiegrupper, medieinlägg och genom att vara en kritisk röst i sociala medier. Leon Rosales och Ålund betonar vikten av det som de ser som en ny medborgaraktivism:

*Och det är här som nya former av medborgaraktivism kan utgöra grund för utvecklandet av politiska aktörer och möjligen bidra till demokratins förnyelse.*⁵²

Megafonen är endast ett exempel på denna nya medborgaraktivism; på olika håll runtom i landet finns systerorganisationer som även de bär ett frö till demokratisk förnyelse.⁵³

AVSLUTANDE REFLEKTIONER

Ambitionen med denna artikel är att sätta fokus på medborgerligt engagemang och civilsamhällets roll som möjlig kanal för inflytande mellan valen. Utifrån detta har såväl utmaningar som möjligheter tagits upp. Som fond i skrivandet har Amnås konstaterande funnits med; de undergångsprofetior med koppling till demokratin tillstånd och den apatiska medborgaren som ibland hörs har en tendens att förväxla deltagande med engagemang; att isolera engagemanget till de traditionella formerna; samt att jämföra med, inte hur det förflutna har varit utan med hur man vill minnas det. Enligt Amnå är samhällsengagemanget i Sverige idag mer mångfacetterat och föränderligt än tidigare, men inte nödvändigtvis mindre.

Värt att notera i det här sammanhanget är den höga nivån av medborgerligt engagemang som vi kan se i Sverige. Detta engagemang har legat på samma nivå sedan början av 1990-talet då det började mätas genom Ersta Sköndal Bräcke högskolas befolkningsundersökning; cirka hälften av befolkningen är delaktig i ideellt arbete och informella stöd- och hjälpinsatser.⁵⁴

Medborgerligt engagemang i Sverige har traditionellt sett ofta kopplats till engagemang i folkrörelser. I det ögonblick man tar detta så kallade traditionella engagemang som utgångspunkt riskerar det som finns utanför att betraktas som avvikande, vilket i och för sig inte behöver innebära avvikande i negativ mening. Men ändå, det är det traditionella - ofta folkrörelsemodellen med medlemskap och formell organisation - som är norm. Utifrån denna referensram betraktas, och kanske även i vissa fall bedöms, de engagemangsformer som kommer till uttryck på annat sätt.

I artikelns första del där utmaningar för föreningens roll som möjlig kanal för inflytande tas upp, står frågan om representation i fokus. Flera forskare menar att länken mellan medborgare och politik av olika skäl inte fungerar som tidigare. Utifrån ett bredare samhällsperspektiv skulle detta i så fall innebära att färre medborgare idag skulle vara representerade genom civilsamhällesorganisationer enligt Papakostas, och Reuter menar att det även genom till exempel folkrörelser skulle vara svårare att påverka politik. Utgångspunkt i dessa resonemang är att folkrörelserna tidigare kunde samla och företräda breda lager av befolkningen, och att medborgare på så vis var representerade och kunde påverka politikens utformning. Detta är ett ofta framfört argument för folkrörelsernas roll i den svenska demokratimodellen.

Inte lika ofta talas det om de grupper som redan då inte var representerade och kunde få sin röst hörd. Forskarna Trägårdh och Svedberg⁵⁵ menar att grupper och individer som inte representerades av de organisationer som ingick i 1900-talets korporativistiska arrangemang hade svårare att få sina behov hörsammade⁵⁶. Konstateras kan att långt ifrån alla medborgares behov och intressen kanaliserades genom 1900-talets folkrörelser.

Att denna problematik lever kvar även idag visar inte minst Kings; den improvisation av folkrörelsemodellen som hon menar att etnonationella föreningar i den urbana periferin ofta organiserar sig utifrån, tycks sällan nå bortom det lokala sammanhanget. Utifrån perspektivet att civilsamhällesengagemang kan utgöra en länk mellan medborgare och politik menar även Schierup, Ålund och Kings utifrån exemplet den nya folkrörelsen att det idag saknas demokratiskt utrymme för röster från förorten.

En utgångspunkt i den här artikeln är att det organiserade kollektiva handlandet kan utgöra en maktresurs för medborgaren. Och utifrån det kan konstateras att länken mellan medborgare och politik inte alltid möjliggörs via föreningen. von Essen och Wallman Lundåsen⁵⁷ pekar utifrån en studie om medborgerligt engagemang, på vikten av att kritiskt granska just vilka som finns representerade inom det ideella arbetet. De menar att medborgare med sämre resurser inte alltid har samma tillgång till påverkanskanaler och att det därmed kan finnas en risk att "de strukturer [inom civilsamhället] som ger utrymme för politisk påverkan [...] i sin tur kan utgöra hinder för vissa gruppers delaktighet".⁵⁸

Utmaningar har även visat sig finnas när det gäller de påverkansmöjligheter som erbjuds genom direkt demokrati och inbjudet deltagande. Värt att notera är dock att det inom den akademiska världen inte råder enighet kring möjligheterna med inbjudet deltagande såsom exempelvis medborgardialog. Utifrån detta

⁵⁴ von Essen, Jegermalm och Svedberg 2015

⁵⁵ Trägårdh och Svedberg är verksamma vid Ersta Sköndal Bräcke högskola

⁵⁶ Trägårdh och Svedberg 2013:231

⁵⁷ von Essen och Wallman Lundåsen är verksamma vid Ersta Sköndal Bräcke högskola

⁵⁸ von Essen och Wallman Lundåsen 2015:45-6

ställer Tahvilzadeh frågan om medborgardialoger ska ses som demokratifördjupning eller krisreaktion. Enligt samma författare är det stora problemet ”nog löftet att medborgardialoger ska fungera som någon form av nyckel till maktens dörrar. Det är knappast några nycklar som levereras”.⁵⁹ Karlsson och Gilljam menar att, för att den direkta demokratin såsom medborgardialoger ska kunna vinna legitimitet och inte bidra till ökad politisk ojämlikhet, behöver former för representativt urval utvecklas, det vill säga former för politisk jämlikhet bör byggas in.⁶⁰

Även i 2016 års statliga civilsamhällesutredning togs risker med medborgardialoger upp, sett utifrån ett civilsamhällesperspektiv. Utredningen såg en risk med medborgardialoger om det är så att dialog med enskilda medborgare kan komma att ersätta dialog med civilsamhällesorganisationer. En eventuell rörelse i en sådan riktning skulle kunna utmana civilsamhällets roll som röstbärare i demokratin.⁶¹

Som redan nämnts råder det inom den akademiska världen inte enighet kring möjligheterna med inbjudet deltagande. En forskare som ser den lokala dialogen inte bara som en möjlig väg till demokratifördjupning utan även som en nödvändighet, är freds- och utvecklingsforskaren Hans Abrahamsson. Men, menar han, ”det civila samhällets mångfald kräver nya dialogmetoder”.⁶² Precis som de forskare som tidigare refererats till när det gäller medborgardialog, betonar Abrahamsson vikten av att inkludera resurssvaga grupper i samhället och motverka politisk exkludering. Abrahamsson använder begreppet medskapande dialog, vilket innebär att medborgare inte bara deltar som bollplank före eller efter ett politiskt beslut, utan även i själva görandet. Men, för att skapa verkliga möjligheter till deltagande krävs mentala skiften, en tro på att utvecklingen är politiskt påverkbar. Och här krävs ”aktiva samhällsmedborgare och ett starkt civilsamhälle som kan bryta med rådande maktstrukturer och dess tolkningsföreträde”.⁶³ Abrahamsson betonar i detta sammanhang vikten inte minst av folkbildning, som genom bildning kan göra mod och motstånd möjligt.⁶⁴

Vi måste återta förmågan att föreställa oss att en annan värld är möjlig och att utmana den rådande diskursen och

*ersätta den med en diskurs som bygger på ett lokalt medborgarskap där mänskliga rättigheter säkerställs åt alla.*⁶⁵

Även den statliga Demokratiutredningens ordförande Olle Wästberg betonar vikten av bland annat civilsamhällesorganisationers roll i dagens demokrati. I en artikel i folkbildningsorganet FOFO menar han att en av de stora utmaningarna för demokratin är bristen på politiskt samtal.⁶⁶ Och för att råda bot på denna brist, menar Wästberg, behövs nytänk såväl när det gäller direktdemokrati som inom folkrörelser och politiska partier. Partier och civilsamhällesorganisationer står idag inte lika starka som förut, och har ”inte hängt med i utvecklingen”.⁶⁷ Detta får flera effekter, enligt Wästberg, varav en av de allvarligaste just handlar om det politiska samtalet. Dessa aktörers avsaknad av närvaro på nätet såväl som i så kallade utanförskapsområden har negativa effekter på möjligheten att involvera medborgare i det politiska samtalet. Wästberg refererar till den tid då rösträtt i Sverige var kopplad till inkomst och förmögenhet och menar att vi idag i praktiken ser en liknande situation, om än inte med lagstiftning som grund:

*Men att inflytande på politiska beslut idag är så hårt knutet till socioekonomiska förhållanden är inte heller acceptabelt. Om detta går det inte lagstifta. De politiska partierna och civilsamhällets organisationer borde dock ta på sig uppgiften att nå ut. Varför gör inte partier och folkrörelser pilotprojekt i Navestad och Ry? Varför har inte ungdomsförbunden bokbord och möten i skolorna i områdena? Här ligger sannolikt vår tids största demokratiska utmaning.*⁶⁸

Om Wästberg sätter fokus på de etablerade civilsamhällesaktörernas roll för det politiska samtalet, kan man säga att folkrörelsernas roll i dagens civilsamhälle är ett tema utifrån vilket avsnittet *Den formella organisationen – lösning, hinder eller helt irrelevant?* kan läsas. Det som kan konstateras utifrån detta avsnitt är att folkrörelsen inte är det enda sätt genom vilket medborgares engagemang kan kanaliseras, vilket det förmodligen heller aldrig varit. Men kanske är det så att den formella organisationen och det formella medlemskapet spelar mindre roll för den ”jourhavande medborgaren”, vilket är ett begrepp som Amnå använder.⁶⁹ Kanske har heller inte den ”jourhavande medborgaren” alltid tid att vänta på

⁵⁹ Tahvilzadeh 2015a:10

⁶⁰ Karlsson och Gilljam 2015:499

⁶¹ Palett för ett stärkt civilsamhälle, SOU 2016: 13

⁶² Abrahamsson 2016:4

⁶³ Abrahamsson 2016:4

⁶⁴ Mer om medskapande dialog går att läsa i *Vår tid stora samhällsmdaning; Politiskt ledarskap, social hållbarhet och medskapande dialog – En forskningsstudie producerad för Sveriges Kommuner och Landsting; Stockholm, SKL*

⁶⁵ Abrahamsson 2017:15

⁶⁶ Wästberg 2016

⁶⁷ Wästberg, 2016:10

⁶⁸ Wästberg 2016:10

⁶⁹ Amnå 2008

de etablerade civilsamhällesaktörernas agerande. Vissa frågor kräver omedelbar handling, vilket vi exempelvis kan se i fallet på akutavdelningen i Malmö. Här organiserades det kollektiva handlandet bland de anställda. Det var inte de lokala facken som i första hand stod upp för de professionella värderingarna, fackförbunden kom med på taget först i ett senare skede, vilket såklart är av betydelse för frågan som sådan. Den formella organisationen, i det här fallet fackföreningsrörelsen, tycks varken varit lösning, hinder eller helt irrelevant (för att koppla till frågan i avsnittets rubrik).

Även i fallet med Inte rasist, men... spelade den traditionella folkrörelsen en roll för mobilisering mot främlingsfientlighet på nätet. Fackföreningsrörelsen var inte på något sätt irrelevant, denna relevans stavas dock snarare trigger än initiativtagare. Det var folkrörelsens inaktivitet som blev startskott för en nätrörelse som idag når fler än 200 000 personer, som drivit på traditionella media att granska främlingsfientliga miljöer och vars arbete lett till att flera sverigedemokratiska politiker tvingats avgå. Även i detta fall var folkrörelsen varken lösning, hinder eller helt irrelevant.

Om vi tar frågan kring lösning, hinder eller helt irrelevant vidare till fallet med den nya folkrörelsen ser vi en rörelse som såväl organiserar och definierar sig i relation till den traditionella folkrörelsen. Vi ser hur en ny ung rörelse använder sig av folkrörelsebegreppet, ett begrepp som i många forskares ögon knappast står för det nya och nyskapande inom civilsamhället. Istället

förnyas den svenska folkrörelsen utifrån, genom den unga urbana rättviserörelsens politiska röster. Unga som vill delta i det politiska samtalet och ta politiskt ansvar. Leon Rosales och Ålund noterar dock svårigheten för nya rörelser att nå representation i olika sammanhang, såväl inom civilsamhället som bortom detsamma.⁷⁰ Demokratiskt utrymme för dessa röster saknas.

Men i och med rörelser som de inom den nya folkrörelsen finns även en möjlighet att vidga det svenska civilsamhällets ideologiska räckvidd.⁷¹ Och även i detta fall spelar delar av den traditionella folkrörelsen en roll. Det samarbete som idag äger rum mellan etablerade civilsamhällesorganisationer och medlemmar i Megafonen ser Leon Rosales och Ålund som en möjlighet till förnyelse av det svenska civilsamhället. Huruvida denna förnyelse verkligen kommer till stånd är dock en öppen fråga, menar författarna. Detta påverkas såväl av de val de nyare rörelserna gör, men också av den roll som det etablerade civilsamhället vill ta. Dahlstedt visar att det inom förorten kan finnas olika syn på verkligheten; bland annat kan lokala frivilligorganisationers syn skilja sig från de ungas syn. Att lyssna på de röster och se det engagemang som redan finns, inte minst de ungas, kan bli avgörande för samarbete mellan den nya folkrörelsen och liknande rörelser å ena sidan och mer etablerade civilsamhällesaktörer å den andra.

Leon Rosales och Ålund frågar sig vidare om de kritiska rösterna från den nya folkrörelsen kommer ges utrymme i ett sådant samarbete. Eller kommer ett samarbete med

"ATT LYSSNA PÅ DE RÖSTER OCH SE DET ENGAGEMANG SOM REDAN FINNS, INTE MINST DE UNGAS, KAN BLI AVGÖRANDE FÖR SAMARBETE MELLAN DEN NYA FOLKRÖRELSEN OCH LIKNANDE RÖRELSER Å ENA SIDAN OCH MER ETABLERADE CIVILSAMHÄLLES-AKTÖRER Å DEN ANDRA."

redan tämjda civilsamhällesaktörer bli en utmaning, det vill säga ett samarbete med organisationer som sedan länge utgjort en respekterad opposition och förhandlingspart i relation till staten.⁷² Om så blir fallet kan resultatet mycket väl bli att de kritiska rösterna från den nya folkrörelsen neutraliseras och disciplineras.⁷³

De fall som i denna artikel lyfts ger några exempel på de roller och funktioner som olika civilsamhällesaktörer kan tänkas ha. Några av dessa fall kan även sägas peka på att den formella organisationens betydelse och de traditionella folkrörelsernas roll kanske inte alltid ser ut som förr. Bland annat i relation till nyare former av engagemang tycks folkrörelserna ha möjlighet att utgöra ett slags civilsamhällets infrastruktur, det vill säga ett slags civilsamhällets möjliggörare.⁷⁴ Men om den roll som tas kommer leda till att den traditionella folkrörelsen blir en del av lösningen, ett hinder eller irrelevant, beror på de val som görs inom de olika folkrörelserna.

⁷² Leon Rosales och Ålund 2017:368.

⁷³ Leon Rosales och Ålund 2017:369.

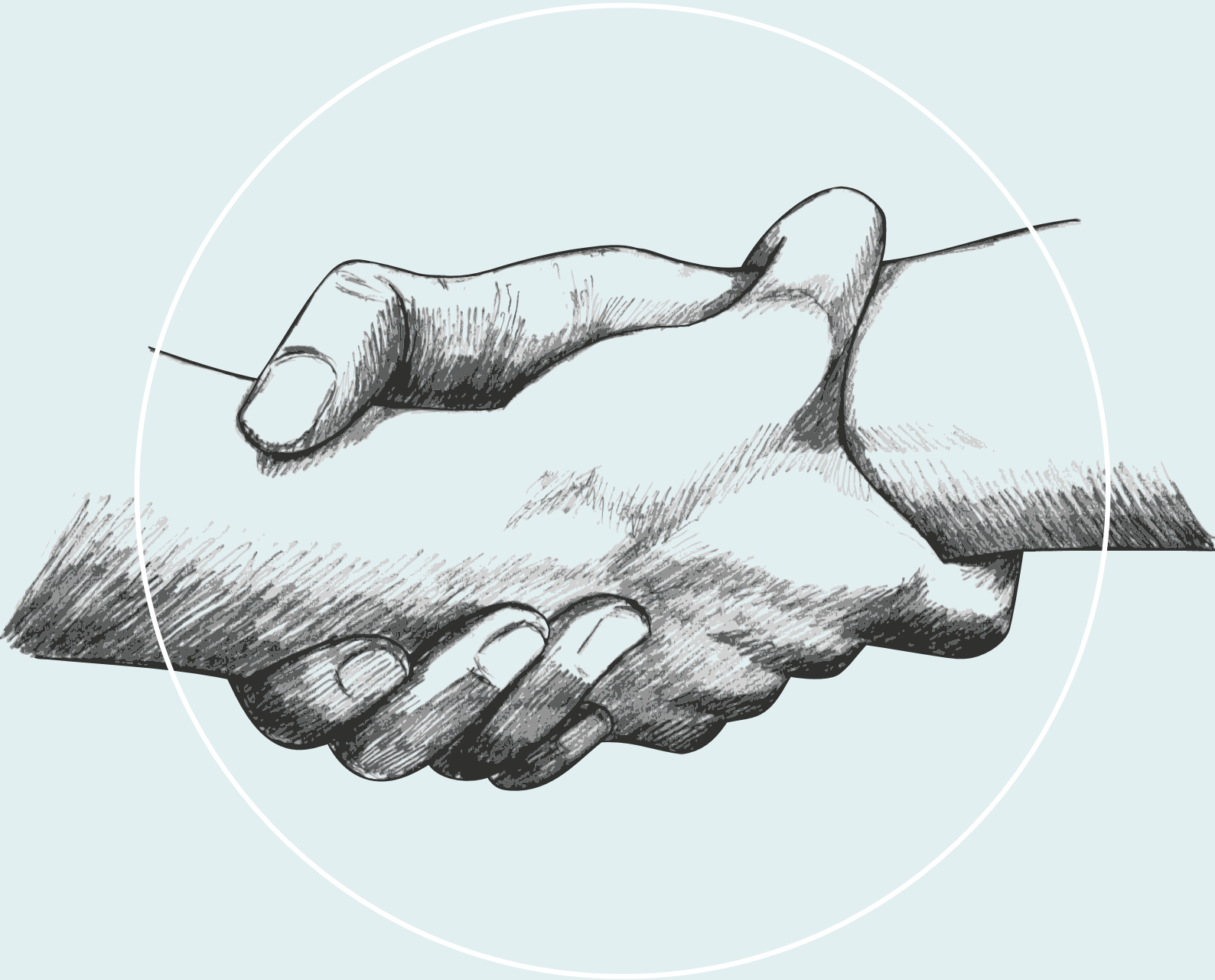
⁷⁴ Kaldors (2003: 589) resonemang kring en 'tämjd' aktör återfinns i Leon Rosales och Ålund 2017: 369; (b)ecoming 'tamed' means that you become the respected opposition – the partner in negotiations'.

⁷⁵ Leon Rosales och Ålund ställer sig frågan om det är det vi ser i de samarbeten som nu är igång 2017: 371.

⁷⁶ Tankar kring civilsamhällets infrastruktur för engagemang har bland annat formulerats av Svedberg och von Essen 2015 utifrån folkbildningens roll i Sverige.

Referenser

- Abrahamsson, H. (2016) Makt och medskapande i FOFO (Folkbildarforum) nr 2/2016.
- Abrahamsson, H. (2017) Efter nationalstaten – lokalt medborgarskap i FOFO (Folkbildarforum) nr 1/2017.
- Amnå, E. (2008) Jourhavande medborgare Studentlitteratur
- Bengtsson, B. (2004) Föreningsliv, makt och integration – ett inledande perspektiv. I DS 2004:49 Stockholm: Justitiedepartementet
- Dahlstedt, M. (2016) Förorten brinner. Om oroligheter, ungdomar och framtiden i förortens Sverige i FOFO (Folkbildarforum) nr 2/2016.
- Demokratipropositionen (2001) Demokrati för det nya seklet. Regeringens proposition 2001/02:80
- Dagens Nyheter Lördagsbilaga 3 dec 2016
- Gå före eller... Utgångspunkter och frågeställningar inför samtal om nykterhetsrörelsens vägval (2015) http://www.nbv.se/contentassets/ad219789f87e4c42afo854d54b8201f1/nbv_rapport-ga-fore-slutversion.pdf. Stockholm: Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet.
- Harding, T. (2012) Framtidens civilsamhälle. Underlagsrapport 3 till Framtidskommissionen. Stockholm: Regeringskansliet.
- Kings, L. (2011) Till det lokals försvar. Civilsamhället i den urbana periferin. Lund: Arkiv förlag
- Karlsson, D. och M. Gilljam (2015) Den lokala demokratins utmaningar. I "Delaktighet och jämlikt inflytande". Bilaga till betänkande av 2014 års Demokratiutredning. SOU 2015:96. Stockholm
- Leon Rosales, R. och A. Ålund (2017) Renaissance from the Margins: Urban Youth Activism in Sweden in A. Ålund, C-U Schierup och A. Neergaard (red) Reimagining the Nation. Essays on Twenty-First-Century Sweden. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Megafonen <http://megafonen.com/om/> 25 april 2017
- Multinari, D. (2017) Workplace on the Move: Professional Mobilisation against the Extreme Right. i A. Ålund, C-U Schierup och A. Neergaard (red) Reimagining the Nation. Essays on Twenty-First-Century Sweden Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Palett för ett stärkt civilsamhälle (2016), SOU 2016:13.
- Papakostas, A. (2012) De medlemslösa organisationernas tidevarv i F. Wijkström Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel. Stockholm: European civil society press.
- Papakostas, A. (2012) More organization with fewer people i F. Wijkström och A. Zimmer (red) Nordic Civil Society at a Cross-Roads. Baden-Baden: Nomos.
- Reuter, M., F. Wijkström och A. Emami (2017) Idéer som reser, containrar som formaterar i Civilsamhället i det transnationella rummet. Stockholm: European civil society press.
- Reuter, M. (2017) Nationalstatens sista väktare i Civilsamhället i det transnationella rummet. Stockholm: European civil society press.
- Schierup, C-U. & A. Ålund, Kings, L. (2017) Reading the Stockholm Riots: A Movement for Social Justice? i A. Ålund, C-U Schierup och A. Neergaard (red) Reimagining the Nation. Essays on Twenty-First-Century Sweden. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Stolle, D. och M. Micheletti (2013) Political consumerism. Global responsibility in action, New York: Cambridge University Press.
- Svedberg, L. och J. von Essen (2015) Mer engagemang? Folkbildningen i det svenska civilsamhället. Folkbildningsrådet
- Tahvilzadeh, N. (2015a) Medborgardialog – demokratifördjupning eller krisreaktion? i FOFO (Folkbildarforum) nr 2/2015
- Tahvilzadeh, N. (2015b) Det våras för medborgardialoger i "Delaktighet och jämlikt inflytande". Bilaga till betänkande av 2014 års Demokratiutredning. SOU 2015:96. Stockholm
- Trägårdh, L., S. Wallman Lundäsen, D. Wollebaek & L. Svedberg (2013) Den svenska svala tilliten Förutsättningar och utmaningar. SNS Förlag: Stockholm.
- Trägårdh, L., & Svedberg, L. (2012) The Iron Law of Rights: Citizenship and Individual Empowerment in Modern Sweden. In A. Evers & A.-M. Guillemard (Eds.), Social Policy and Citizenship: The Changing Landscape. Oxford: Oxford University Press. (s 222-256)
- von Essen, J., M. Jegermalm och L. Svedberg (2015) Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992-2014 Ersta Sköndal Högskola Arbetsrapportserie
- von Essen, J. och S. Wallman Lundäsen (2015) Medborgerligt engagemang – klassresa eller klassklyfta? I "Delaktighet och jämlikt inflytande". Bilaga till betänkande av 2014 års Demokratiutredning. SOU 2015:96. Stockholm
- Wijkström, F. (2016) Förankra makten i uppdraget i FOFO (Folkbildarforum) nr 1/2016.
- Wästberg, O. (2016) Låt fler forma framtiden! i FOFO (Folkbildarforum) nr 1/2016.

TILLIT, TOLERANS OCH MEDIERS PÅVERKAN

Carina Sommarström

"TROR DU ATT TILLITEN I
SVERIGE HAR MINSKAT ELLER
ÖKAT DE SENASTE 20 ÅREN?"

Inledning

Det här avsnittet tar upp tre områden som har särskilt stor betydelse för demokratin kopplat till NBV:s bevakningsområde värderings- och livsstilsförskjutningar. Artikeln handlar om den roll värderingarna tillit och tolerans har för att skapa ett gott samhälle och innehåller ett avsnitt om det nya medielandskapet, med perspektiv på medborgaren. Texten baseras på ett urval av svensk och internationell forskning, tidningsartiklar, antologier och statliga utredningar och är ett försök att ringa in de viktigaste utmaningarna inom respektive område – sett ur demokratisynpunkt.

Den sociala (mellanmänniska) tilliten anses vara ett av de bästa måtten på social sammanhållning och är eft-

ertraktat i demokratiska samhällen. Avsnittet tar upp vad som skapar tillit i ett samhälle och hur tilliten ser ut i Sverige idag. En närliggande värdering är tolerans, som anses vara en nödvändighet för att samhällen ska fungera utan större konflikter, och att minoriteter får samma förutsättningar som majoriteten. I kapitlet läggs fokus på att försöka förstå själva begreppet tolerans, som är ett mångfacetterat ord. Den avslutande delen handlar om det förändrade medielandskapet, och några av de utmaningar det för med sig. Hur ska vi hantera källkritik i ett växande informationsflöde? På vilket sätt utmanas demokratin då ansvarstagande medier får allt svårare att överleva? Och vad händer när vi går från att vara passiva medborgare till aktiva medieborgare?

SOCIAL TILLIT

Tror du att tilliten i Sverige har minskat eller ökat de senaste 20 åren? Den frågan fick 6 000 personer svara på i undersökningen Tillitsbarometern 2009. 98 procent trodde att tilliten minskat. Bara två procent trodde att den ökat, vilket var det rätta svaret.¹

Med samhällsförändringar som globalisering, ökande migration och ett allt mer polariserat medielandskap hörs ibland oroliga röster från både vänster och höger om att tilliten och sammanhållningen i Sverige är på väg att urholkas. Men studier från SOM-institutet bekräftar bilden av ett land där sammanhållningen är fortsatt stark och den generella tilliten ligger kvar på en hög nivå. 95 procent av de svarande känner att de är en del av det svenska samhället och 85 procent upplever att de behövs i detsamma. De grupper som i lägst grad instämmer är personer med medborgarskap i något annat land, personer med lägre utbildning, låginkomsttagare och de som sympatiserar med Sverigedemokraterna.²

Föreställningen eller känslan av att utvecklingen går åt ett negativt håll är inte fruktbar, den kan lätt leda till en slags självuppfyllande profetia. Frågan är vad det beror på att så många tror att sammanhållningen och tilliten försämras när den i själva verket är så stabil? Möjligen är det mediernas rapportering om kriser och ökad ojämlikhet? Eller en slags nostalgisk tanke om att allt var bättre förr?³ Personer som i Tillitsbarometern svarar att de sällan eller aldrig som barn blivit varnade för att lita på andra visar klart högre tillitsnivåer som vuxna. Det indikerar vikten av att det föräldrar och andra vuxna förmedlar till unga har betydelse för att skapa förtroende människor emellan.⁴ Frågan är vad som händer med vår tillit och förtrostan om vi utgår ifrån att alla andra i samhället inte litar på sina medmänniskor? Detta är något som kommer att tas upp senare i avsnittet.

Samhällets smörjmedel

Förtroende för samhällets institutioner och tillit till andra människor är viktigt för att ett samhälle ska fungera. Tillit liknas ofta vid en form av smörjmedel som gör att beslut på alla nivåer i samhället går smidigare. I länder där den sociala tilliten är hög märks mycket av det som

anses utgöra grunden för ett gott samhälle, det vill säga stabil demokrati, låg korruption och brottslighet, bra ekonomi och god folkhälsa samt en hög nivå av jämlikhet och jämställdhet.⁵

Sverige och övriga länder i Norden hör till vad man brukar kalla högtillitsländer, där en klar majoritet av medborgarna uppger att de i allmänhet litar på andra människor. I ett internationellt perspektiv är hög tillit något ovanligt. Om det i Norden är över 60 procent som anser att man kan lita på folk i allmänhet så ligger det globala snittet på 26 procent.⁶ I USA är andelen under 40 procent, i medelhavsländerna under 30 procent och nivån är ännu lägre i länderna i Östeuropa och på Balkan. I auktoritära system eller i nya demokratier är det inte ovanligt med tillitsnivåer på omkring tio procent, exempelvis i Zimbabwe, Iran, Colombia, Ghana, Peru, Brasilien och Turkiet.⁷

Varför är tilliten hög i Sverige?

Hur kan det komma sig att Sverige och Norden har de högsta nivåerna av tillit globalt sett? När man undersöker den höga tilliten i Norden behöver man sätta den i en bredare kontext, och förstå att den är en del i ett vidare kulturkomplex som samvarierar med flera andra faktorer där de exakta orsakssambanden inte alltid är utredda.⁸ Det finns dock flera intressanta teorier som kan ge oss vägledning.

En hypotes är att vi har en lång tradition av att lösa svårigheter genom kompromisser mellan olika aktörer, till exempel på arbetsmarknaden mellan intresseorganisationer och politiska partier. Ett sådant samförstånd bygger på att det finns tillit och förtroende mellan de inblandade.⁹ Det finns också en tanke om att vi har en unik allians mellan staten och individen, så kallad statsindividualism. Tanken lanserades i boken *Är svensken människa?*¹⁰ av Lars Trägårdh, professor vid Ersta Sköndal Bräcke högskola och Henrik Berggren, journalist, författare och historiker, och den presenterades i NBV-rapporten *Gå före, eller...*¹¹ Kortfattat innebär den att nästan alla delar i det svenska välfärdssystemet är kopplade till den enskilda individen, och inte till familjen eller till arbetet som är vanligt i andra västländer. Statsindividualismen är inget nytt inslag utan något som vuxit fram under lång tid, menar författarna. Staten har hjälpt svenskarna att bli mer individualistiska än de flesta andra. Trägårdh har forskat om tilliten i Norden och menar att det finns flera saker som lägger grunden för den höga nivån. Re-

¹ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

² Strömbäck 2017

³ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁴ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁵ Holmberg och Rothstein 2016

⁶ World Value Survey 2014

⁷ Holmberg och Rothstein 2015

⁸ Trägårdh 2012

⁹ Trägårdh 2012

dan tidigt i nordisk historia spelade lagarna en stor roll.

Vi har sedan många hundra år sett lagarna som våra egna, formade av självägande bönder. Därför har staten och lagen inte varit vår fiende, som i många andra länder. Vi har inte haft livegna bönder, och inte livegenskap. Det har inte varit familj, klan eller etniska och religiösa grupper som varit viktiga för samhällsutvecklingen, utan individen och staten. Det är ett tydligt särdrag i vår historia, säger Trägårdh.¹²

En annan utmärkande faktor är att det finns ett tätt band mellan civilsamhällets aktörer och staten, där både informella och formella kontakter binder samman organisationer med myndigheter och institutioner. Exempel på detta är remissystemet och utredningsväsendet. Det svenska civilsamhällets särart är dess interna struktur, moraliska logik och relation till staten.¹³

Nordens högtillitsländer har därtill haft ett annorlunda äktenskapsmönster jämfört med andra länder.

”Kvinnor gifte sig i regel sent, och de som gifte sig flyttade från föräldrahemmen för att bilda nya oberoende hushåll. Det var dessutom vanligt att barnen skickades hemifrån för att arbeta, vilket gynnade tilliten till människor utanför familjen” säger Trägårdh.¹⁴

Vid en övergång från klangemenskap till ett lagsamhälle och då rättsstaten tar vid läggs också en grund för en tilltro till en opersonlig rättvisa, som inte begränsas av släktskap, rang och korruption. Detta är något av det all-

ra viktigaste för att förstå historiken kring den höga tilliten i Norden, enligt Trägårdh. Institutionernas betydelse för att skapa tillit är något som kommer att tas upp mer framöver.

Det handlar i stort om en rörelse från traditionella värderingar som är präglade av en så kallad ”het tillit” till familj och klan, till ett modernt sekulariserat samhälle som utmärks av en ”bred sval tillit”, där tilltron till medmänniskorna går långt utanför de man känner.¹⁵ Andra centrala faktorer för att bygga den höga tilliten i Norden är det enhetliga skolsystemet och tillgången till högre utbildning.¹⁶

Svenskarnas tillit

Hur ser den sociala tilliten ut bland svenskar idag? Data från SOM-institutet visar på en fortsatt mycket hög tillitsnivå och inte några tydliga tecken på en generell nedgång, även om det finns vissa grupper som tenderar att tappa i förtroende, baserat på statistik från 1996-2015. Andelen höglitare i mätningen 2015 hamnar på 60 procent.¹⁷ Den enkätfråga som använts är: ”Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?” Svaren kan ges på en elvagräddig skala mellan 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) till 10 (Det går att lita på människor i allmänhet). Svarspersonerna har delats in i tre grupper – låglitare (som svarar 0-3 på skalan), mellanlitare (4-6) och höglitare (7-10). Översikten visar att andelen höglitare hela tiden hållit sig runt 55 procent. Andelen mellanlitare har varit cirka 30 procent medan låglitarna har varit en mindre

¹⁰ Berggren och Trägårdh 2006

¹¹ Gå före, eller ... 2015

¹² Höjer 2014

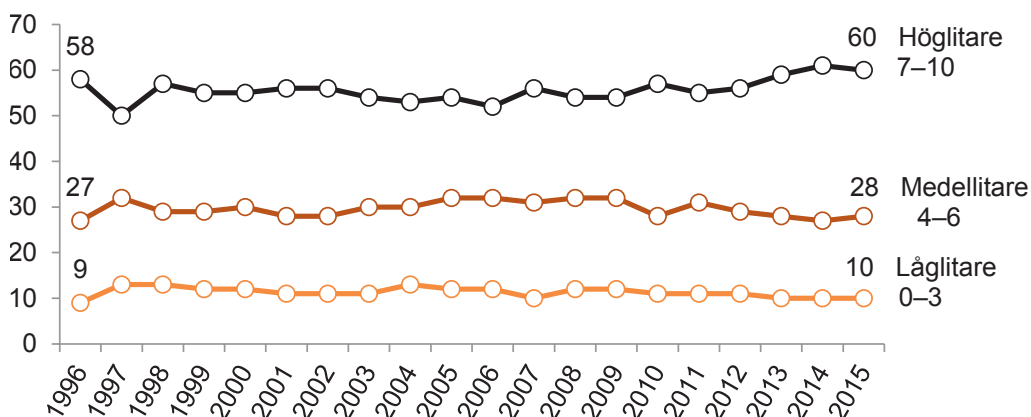
¹³ Trägårdh 2012

¹⁴ Höjer 2014

¹⁵ Höjer 2014

¹⁶ Rothstein 2017

¹⁷ Holmberg och Rothstein 2016

Figur 1 Mellanmänsklig tillit 1996-2015 (procent)

Mellanmänsklig tillit 1996-2015

”I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?”

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2015.

grupp kring 11-12 procent. Stabiliteten över tid är påtaglig, men om någon trend ska lyftas så är det att höglitarna blivit fler medan mellanlitarna färre.¹⁸

En faktor som har betydelse för tilliten är vilket yrke personen har. Tjänstemän, särskilt högre tjänstemän, har en högre nivå av tillit om man jämför med arbetare och företagare. Samma klassrelaterade skillnad kan forskarna iaktta när det handlar om utbildning. Bland personer som har en universitetsutbildning är andelen höglitare 70 procent genom åren, vilket kan jämföras med 45-50 procent bland lågutbildade. Högre klass innebär en högre nivå av social tillit. Det är något som inte har förändrats över tid.¹⁹

Män och kvinnor litar lika mycket på människor i allmänhet och det är något som inte heller förändrats över tid. Samma sak gäller för personer som bor på landsbygden eller i en storstad och för individer över 30 år. De yngre visar däremot en oroande tendens till minskad tillit. Det är osäkert om det rör sig om en så kallad livscykeffekt och därför är något som kommer att försvinna när gruppen blir äldre eller om försämringen beror på ett trendbrott. Yngre personer har generellt en något lägre genomsnittlig tillit än äldre. Det kan bero på omständigheter som att man ännu inte etablerat sig i vuxenlivet och att man känner sig mer osäker.²⁰

Skillnaderna i tillit mellan infödda och utrikes födda har legat på 15-20 procentenheter genom alla år. Det finns ingen tendens till att de är på väg att öka. Det som märks är dock att några grupper visar upp en allt lägre tillit. Det handlar om socialt utsatta grupper; arbetslösa, personer med dålig hälsa och personer med sjuk/aktivi-

tetsersättning, vilket är oroväckande sett ur demokratisynpunkt.²¹

Tilliten är också klart lägre i vissa politiska grupper; bland sympatisörer till Sverigedemokraterna och de som inte har någon särskild partitillhörighet. Bland SD:s väljare är andelen höglitare inte mer än 39 procent. Det kan jämföras med att övriga partier ligger mellan 60 och 73 procent, inklusive Feministiskt Initiativs väljare. Tilliten hos SD:s väljare har dock förstärkts under senare år. Andelen höglitare bland de fåtaliga SD-väljarna år 2008 låg på 28 procent. Vid valet 2010 hamnade siffran på 34 procent och fyra år senare ökade andelen till 40 procent. I SOM-mätningen 2015 har Sverigedemokraternas sympatisörer blivit ännu fler och andelen höglitare hamnar på 39 procent, något lägre än i valet 2014.²² Sverige har idag

*”en relativt stor minoritet som har det gemensamt att de inte har samma tilltro till människor i allmänhet som de flesta svenskar, och som politiskt förenas av att de inte finner sig till rätta med de etablerade ideologierna eller partierna i Sverige. Kanske inte allvarligt nog för alarmism, men väl för en liten varningsflagga”*²³ skriver Holmberg och Rothstein.

¹⁸ Holmberg och Rothstein 2016

¹⁹ Holmberg och Rothstein 2016

²⁰ Holmberg och Rothstein 2016

²¹ Holmberg och Rothstein 2016

²² Holmberg och Rothstein 2016

²³ Holmberg och Rothstein 2016

FÖRENINGSLIVETS ROLL FÖR TILLIT PUTNAMS TEORI

Om tilliten är så pass viktig, hur kan man öka den i ett samhälle? Och varifrån kommer den? Det finns olika teorier om tillitens ursprung och vad som stärker tilliten i ett land. Den mest kända har den amerikanske sociologen Robert D. Putnam presenterat och den handlar om föreningslivets betydelse för tilliten. I tesen hävdar Putnam att amerikanerna, från att vara en befolkning som varit mycket engagerad i olika frivilliga organisationer, numera har blivit ett folk av "socialt isolerade individualister".²⁴ I ett av sina mest kända verk *Den ensamme bowlaren* (*Bowling Alone*) syftar titeln på det faktum att man visserligen bowlar lika mycket som tidigare, men numera gör detta ensam och inte genom klubbar eller i grupper där sociala band kan knytas och hållas levande.²⁵

Professorerna Bo Rothstein och Olof Pettersson, som skrivit förordet till senaste upplagan av *Bowling Alone*, menar att man måste läsa en tidigare bok av Putnam, *Den fungerande demokratin*, (*Making Democracy Work*), från 1993 för att förstå varför en ensam bowlare sågs som ett så stort problem. Den boken tar upp följderna av en decentraliseringsreform som utfördes i Italien i början av 1970-talet. Reformen handlade om att viktiga frågor som sjukvård, skolfrågor, näringspolitik och äldreomsorg lades ut på regionala parlament och styrelser, från att tidigare ha styrts från Rom. Ett av de tydligaste resultaten var att det snabbt blev enorma skillnader mellan hur de olika regionerna klarade av att hantera sitt ansvar och få den demokratiska utvecklingen att fungera. Det handlade i stort sett om en uppdelning i nord och syd, i nord fungerade demokratin mycket bättre än i södra Italien. Forskarna sökte efter en förklaring men kunde inte hitta orsaken till skillnaderna. Det som framkom var istället något förvånande – att det verkade vara frekvensen och kraften i det lokala föreningslivet som var avgörande. Ju mer individerna var organiserade i olika frivilliga nätverk och föreningar, såsom sångkörer och idrottsklubbar, desto starkare visade sig demokratin vara. De ideella organisationernas täthet förklarade inte bara varför demokratin fungerade bättre i vissa områden, utan även varför dessa också hade en starkare ekonomisk utveckling. Orsaken är, enligt Putnam,

att deltagandet i föreningslivet skapar ett socialt kapital som leder till att människor kan lita på varandra och känna ömsesidigt förtroende. Personerna vågar samarbeta därför att man tror att också andra kommer att samarbeta. Enligt denna teori skapas ett förenande kitt i form av starka sociala normer om tillit och ömsesidigt förtroende som möjliggör eller underlättar den typ av samarbete som behövs för att göra demokratin levande. Föreningar fostrar och skolar i praktiken medborgarna i demokrati, skriver Putnam.²⁶

Socialt kapital anses vara ett av demokratins fundament och utgörs, enligt Putnams definition, av "individernas deltagande i formella och informella sociala nätverk, deras normer om ömsesidighet och deras grad av mellanmänsklig tillit".²⁷ Ju större tillgång på socialt kapital, desto mindre är risken att människorna ska hamna i sociala fällor, vilket beskrivs längre fram i texten. Kritik har dock riktats från andra forskare emot Putnams definition, att den är alltför bred, och innehåller både ett beteende (deltagande), en attityd (tillit) och en social norm (ömsesidighet).²⁸

Sammanbindande eller överbryggande socialt kapital

I en strävan att nyansera sina teorier om föreningslivets roll har Putnam lyft fram begreppen sammanbindande och överbryggande socialt kapital. Putnam anser att föreningar eller nätverk som till största delen består av människor som liknar varandra och som ägnar sig åt att stärka den egna gruppens sammanhållning medverkar till att skapa och bevara ett inåtriktat sammanbindande (exkluderande) socialt kapital. Det stärker visserligen identiteten i gruppen, men det finns en stor risk att man stänger ute personer som inte passar in. Föreningar och nätverk som i stället ägnar sig åt en utåtriktad verksamhet och där personer med olika bakgrund träffas, skapar det som kallas för det överbryggande (inkluderande) sociala kapitalet. Det anses vara en tillgång för samhället genom att man förenar individer över olika sociala, ekonomiska, etniska eller andra gränser, olikheter som annars lätt kan utgöra grogrund för misstro mellan dessa

²⁴ Förord av Rothstein och Pettersson i Putnams bok *Den ensamme bowlaren* 2006

²⁵ Förord av Rothstein och Pettersson i Putnams bok *Den ensamme bowlaren* 2006

²⁶ Putnam 2006

²⁷ Rothstein 2003

²⁸ Rothstein 2003

²⁹ Wallman Lundåsen och Trägårdh 2015

³⁰ Putnam 2006

"TITTAR MAN PÅ ETT LAND, EN REGION ELLER EN STAD MED GOD TILLGÅNG TILL SOCIALT KAPITAL SÅ ÄR DET HÖGST TROLIGT ATT MAN OCKSÅ HITTAR EN RÄTT STABIL DEMOKRATI, EN HÖG EKONOMISK UTVECKLINGSNIVÅ OCH EN LÅG GRAD AV KORRUPTION."

grupper. Putnam menar att det behövs mötesplatser för att skapa ömsesidighet och bygga sociala band mellan olika grupper i samhället.²⁹

Det överbryggande sociala kapitalet kan leda till flera positiva saker i samhället, som exempelvis ett ökat medborgerligt deltagande i samhällsfrågor. I många situationer kan nätverk och föreningar använda sig av de båda varianterna av socialt kapital. Tänk exempelvis på olika chattforum där man kan sitta på stora avstånd, vara av olika kön, ålder eller etnicitet men kanske föras samman av gemensam utbildning och ideologi. I praktiken innebär det att de överbryggande och sammanbindande faktorerna sällan handlar om "antingen eller" utan snarare "mer eller mindre" i respektive förening och nätverk.³⁰

Kritik mot Putnams teori

Internationellt sett, inte minst i Sverige, har teorin om det sociala kapitalets betydelse fått stort genomslag. Den parlamentariska Demokratiutredningen (SOU 2000:1) var till exempel starkt präglad av Putnams tankar. Politiker och andra som har sin bakgrund i traditionella folkrörelser brukar vara särskilt tilltalade av teorin. Även i forskarvärlden har många hyllat Putnams problemformulering. Men de forskare som granskat teorin har hittat brister. Putnam har enligt dem rätt i att antalet föreningsmedlemmar minskat i USA. Att dra slutsatsen att det rör sig om en allmän minskning av det sociala kapitalet är däremot ett alltför långt steg, menar till exempel Bo Rothstein, som är en av de mest framträdande forskarna på området. Det finns heller ingen internationell stark trend att det sociala kapitalet sjunker i alla västländer. Det verkar snarare vara så att USA är ett undantag.

En annan felaktig föreställning handlar om antagandet att en stark stat och ett utbyggt välfärdssamhälle försämrar det sociala kapitalet. Att det skulle leda till att medborgarna inte längre vill sluta sig samman i frivilliga

organisationer på grund av de offentliga trygghetssystemen. Enligt forskningen finns det inget samband mellan en liten stat och ett livaktigt civilsamhälle. Tvärtom visar globala jämförelser att det mellanmänniska förtroendet är starkast i Norden och svagast i länder med liten offentlig sektor.³¹

Förhållandet mellan stat, civilt samhälle och socialt kapital är rätt komplicerat och går inte att fånga på ett enkelt sätt. Nyare forskning pekar på att föreningslivet kanske inte har den positiva effekt på det sociala kapitalet som Putnam menar. Det verkar som att deltagare i föreningar inte nämnvärt ökar benägenheten att lita på andra människor. Möjligen är det så att det istället handlar om att deltagande och aktivitet kommer av en så kallad självselektionsprocess, det vill säga att det är personer som av andra skäl kommit att bli höglitare som väljer att bli medlemmar och engagera sig i frivilliga organisationer, och som genom sin uppfostran blivit socialiserade till att lita på andra människor. Då blir engagemanget snarare en effekt av social tillit än dess orsak. Till saken hör också att en del organisationer i civilsamhället snarare skapar negativt socialt kapital, tänk exempelvis på brottsbenägna mc-gäng eller högerextrema organisationer. I likhet med andra kapital kan det sociala kapitalet användas för goda eller mindre goda syften.³²

Trots den kritik som riktats mot Putnams teori om det sociala kapitalet finns det faktorer som är centrala: på en övergripande samhällsnivå ser den ut att ha mycket som stämmer. Tittar man på ett land, en region eller en stad med god tillgång till socialt kapital så är det högst troligt att man också hittar en rätt stabil demokrati, en hög ekonomisk utvecklingsnivå och en låg grad av korruption.³³ Den här kopplingen ser man även på individnivå. Det finns statistiskt säkerställda samband mellan socialt kapital och förhållanden som anses eftertraktade för individen. De som har många förbindelser i olika sociala nätverk och anser sig i allmänhet kunna lita på andra människor är friskare, ekonomiskt starkare, mer nöjda med livet, mer positiva när det gäller framtiden och högre utbildade än de som har få sociala kontakter och tycker att man i allmänhet inte kan vara nog försiktig i sina kontakter med andra människor. Detta är statistiska samband men de säger inget om orsaksförhållandena.³⁴

³¹ Rothstein 2003

³² Rothstein 2003

³³ Rothstein 2003

³⁴ Rothstein 2003

INSTITUTIONERNAS ROLL FÖR TILLIT ROTHSTEINS TEORI

Den forskning som Bo Rothstein och hans medarbetare utfört har haft en avgörande betydelse för förståelsen av tillitens orsaker. Rothstein definierar tillit som "en förhoppning om andra aktörers framtida pålitlighet".³⁵ Det innebär att det ofta finns ett visst mått av risktagande när man väljer att lita på sina medmänniskor. Att känna tillit beror naturligtvis på den faktiska informationen individen fått om andras pålitlighet, men det handlar också om en slags moralisk orientering. Studier visar att personer som känner hög tillit till andra människor är villiga att lita på sina medmänniskor fram tills det att det finns tydliga tecken på motsatsen. Individer med låg social tillit är å andra sidan mer misstänksamma och litar inte på folk förrän de har klara indikationer på att den aktuella personen gjort sig förtjänt av det. Den sociala tilliten är alltså förenad med både trovärdighet och pålitlighet.³⁶

Sociala fällans logik

Det vi gör och hur vi handlar bygger oftast på vad vi tror att andra kommer att göra i en liknande situation. Om de allra flesta i en befolkning bedöms vara opålitliga är det högst osannolikt att vi själva agerar som om världen är pålitlig. Tänk exempelvis på skatten eller källsortering av sopor, som ju bara blir verkningsfullt om alla andra också betalar skatt och sorterar sina sopor. Det gäller oavsett om personen själv tycker att det vore bäst för samhället att handla pålitligt. Det är detta som kallas för den sociala fällans logik.³⁷ Om en grupp eller ett samhälle har hamnat i en social fälla är det mycket svårt att bryta den. I praktiken skulle det innebära att individer eller grupper som under lång tid inte litat på varandra plötsligt och nästan på samma gång skulle få förtroende för varandra igen. Rothstein varnar för att om eller när det ömsesidiga förtroendet i ett land brister så kan övergången från samverkan till en social fälla gå fort. Han liknar det vid ett epidemiskt förlopp, som en slags snöbollseffekt.³⁸

Vilka institutioner gynnar tilliten?

Enligt Rothstein bygger den demokratiska samhällsmodellen på ett slags kontrakt mellan befolkningen och de styrande. De styrande, det vill säga staten och regionala och lokala myndigheter har fått ansvar för en rad gemensamma uppgifter. Det handlar om centrala områden som sjukvård, utbildning, sociala försäkringar och infrastruktur. För att kontraktet ska fungera krävs en hög nivå av tillit och tilltro till att de uppgifter som myndigheterna påtagit sig sköts på ett riktigt sätt.³⁹ Det är alla de institutioner som har i uppgift att genomföra politiken i praktiken som spelar en avgörande roll för att skapa socialt kapital och tillit i ett samhälle, enligt Rothstein. De så kallade förvaltningsinstitutionerna polis, domstolar, arbetsförmedling, vårdcentraler och socialtjänst är ofta en underskattad resurs för demokratin. Tjänstemännens agerande gentemot medborgarna har en enorm betydelse och visar vilken spelplan vi har att göra med; om alla behandlas jämlikt, om samhället är korrupt och så vidare.

Förtroendet för förvaltningsinstitutionerna kommer av att de agerar utifrån principerna om opartiskhet, saklighet och likabehandling och inte ger någon aktör särskilda fördelar. Genom att följa dessa principer kommer förvaltningsinstitutionerna att förse och rusta medborgarna med deras demokratiska och sociala rättigheter. Betydelsen av förvaltningsinstitutionerna stärks av att de flesta medborgare med jämna mellanrum kommer i kontakt med dem, till skillnad från de representativa delarna av demokratin.⁴⁰

Statistik från SOM-institutet visar att det skett en nedgång vad gäller förtroendet för de representativa politiska institutionerna. Det ser man däremot inget av när det gäller förvaltningsinstitutionerna. Förtroendet

³⁵ Rothstein 2003 s.111

³⁶ Rothstein 2003

³⁷ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

³⁸ Rothstein 2003

³⁹ Rothstein 2003

⁴⁰ Rothstein 2003

⁴¹ Rothstein 2003

⁴² Holmberg och Rothstein 2016

⁴³ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁴⁴ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

för förvaltningsinstitutionerna är fortsatt högt, precis som den generella tilliten. Det visar sig att det finns sva-
ga men väntade samband: ju mer man anser att det går
att lita på människor i allmänhet, desto mer litar man på
samhällets institutioner. Värderingsmönstren är stabila
sett över tid.⁴¹

Principerna om opartiskhet, saklighet och likabehand-
ling är också relevanta när det gäller nyanländas tilltro
till sina nya medmänniskor och samhället. Danska stud-
ier visar att tilliten till andra ökar hos migranter från låg-

tillitsländer om de blir behandlade på ett opartiskt och
rättvist sätt av myndigheterna. Ju mer de upplever att
polis, rättsväsende och sociala myndigheter bemöter
nyanlända och danskar på ett likvärdigt och opartiskt
sätt, desto mer litar de på människor i allmänhet.⁴² Sam-
bandet mellan tillit och upplevelse av korruption är tyd-
ligt. De som tror att politiker och tjänstemän är korrupta
tenderar också att misstro andra människor.⁴³ Länder
med en hög grad av korruption och där det saknas pålit-
liga institutioner hör nästan alltid till så kallade lågtillits-
länder.⁴⁴

Medelvågen Ersta Sköndal Bräcke högskola

Forskare från Ersta Sköndal Bräcke högskola med bland annat seniorprofessor Lars Svedberg, professor Lars Trägårdh och docent Susanne Wallman-Lundåsen intar en tredje position inom tillitsforskningen – en form av medelvåg jämfört med Putnams och Rothsteins tankar. Enligt forskarna vore det bättre att se organisationerna som institutioner som ”potentiellt kan endera förstärka eller underminera tillit beroende på graden av korruption och godtycke kontra öppenhet och omutlighet.”⁴⁵

Forskarna menar att ett starkt och välorganiserat civilsamhälle spelar en avgörande roll för att institutionalisera och bevara tillit, men som institutioner, och inte endast som socialiserande kraft eller mötesplatser. Frivilliga organisationer fungerar på samma sätt som andra sociala institutioner som skapar och förmedlar värderingar och minskar osäkerheten och utsattheten. Om dessa tas på allvar som institutioner kan de ha både en direkt och indirekt funktion för att bevara och institutionalisera tillit.⁴⁶

Det är svårt att tänka sig hur de offentliga institutionerna skulle fungera utan de mellanstrukturer som ett välorganiserat föreningsliv ger vad gäller infrastruktur för kollektivt handlande och samlande kraft för olika slags intressen, menar forskarna.⁴⁷ Det går att likna den svenska folkrörelsedemokratin vid en slags förmedlingsstruktur, med de tre klassiska nivåerna – den nationella, regionala och lokala/individuella. Här fungerar ofta föreningarna som en mellanhand mellan medborgarna och de politiska institutionerna, där de ideella lyfter fram behov, sätter igång nya verksamheter och tar ansvar för att skapa nya policyer.⁴⁸

Olika former av tillit

Det finns olika varianter av tillit, varav den generella och partikulära tilliten har varit vanligast att studera. Den generella tilliten handlar om tilliten mellan människor som inte känner varandra, i grunden handlar det om hur man ser på människans natur; som i botten god eller ond. Genom att i enkäter svara på frågan om det går att lita på de flesta i allmänhet, eller om man inte kan vara nog försiktig i umgänget med andra fångar man den generella tilliten. Den generella tilliten är relativt stabil över tid i Sverige och djupt förankrad i individen, den formas framförallt genom socialiseringen i hemmet och skolan. Den partikulära tilliten rör istället de vi känner väl, till exempel medlemmar i familjen eller vänner och bekanta. Den formas primärt av de erfarenheter vi har från specifika individer och personliga upplevelser. Under senare år har forskarna insett svårigheten och det otillräckliga i att endast ha dessa två kategorier.⁴⁹ En tredje nivå är den som har med platsen att göra, här

kallad lokalsamhällestillit. I arbetet med tidigare nämnda Tillitsbarometer 2009 undersökte forskarna i 33 kommuner platsens betydelse för att skapa tillit, vilket gav en mer nyanserad bild. Studien visar att den sociala tilliten utmärks av ett liknande nationellt mönster men att variationen är stor på lokal nivå.⁵⁰ Lokalsamhällestilliten handlar om hur individerna ser på sitt lokalsamhälle, vad som förmedlats via medier, rykten och händelser som stannat kvar i folks medvetande, hur samtalstonen mellan grannar ser ut och så vidare. Alla tre former av tillit är viktiga men lokalsamhällestilliten är viktigast när det gäller att hantera lokala utmaningar där samarbete behövs.⁵¹

Tillitsbarometern

Tillitsbarometern har gjorts vid ett tillfälle, år 2009, men planer finns att framöver följa upp med nya studier. Barometern visar att det finns stora skillnader i lokalsamhällestillit runt om i Sverige, en realitet som påverkas av om individen bor i en storstad, glesbygd eller på landsbygden. I höglitarkommuner känner medborgarna sig tryggare, det knyts symboliska band genom att man exempelvis hälsar på varandra. Det finns ett starkt samband mellan hög lokalsamhällestillit och hur ofta de som bor i området brukar hälsa på varandra när de möts. Det är också centralt att kommunen kan erbjuda naturliga mötesplatser för invånarna. Dessutom är det av vikt att de som bor i området känner någon form av

ägarskap och ett ansvar för vad som händer lokalt. Detta sammantaget påverkar troligen invånarnas livskvalitet. Nackdelen kan vara att en stark social sammanhållning riskerar att bygga murar mot andra grupper och att det kan finnas en brist på tolerans mot personer som bryter mot normerna.⁵²

De kommuner som enligt Tillitsbarometern har den högsta nivån av lokalsamhällestillit utmärks av att de består av relativt få människor. Ingen av kommunerna – som uppgår till en tredjedel av de undersökta – når upp till 20 000 invånare. Gemensamt är att de präglas av utflyttning och en minskande folkmängd. Inkomstskillnaderna är relativt små inom kommunen och näringslivet utmärks av att få är anställda inom industrin.⁵³

Teknik och tillit

Den moderna tekniken möjliggör tillit på nya arenor. Genom den så kallade delningsekonomin, där människor väljer att hyra, dela eller låna saker istället för att själva äga, skapas det helt nya sammanhang och tjänster. Det kan röra sig om bilpooler som Blablacar, taxitjänster som Uber eller övernattningstjänster som Airbnb med verksamhet i över 65 000 städer.⁵⁴

Studier från Oxford i England visar att det pågår en förskjutning av tilliten från de traditionella institutionerna såsom regering, bank och kyrka till vad man kallar

on-line-trust mellan människor, där vi litar på varandra – helt okända människor – med hjälp av tekniken.⁵⁵ För att våga testa på delningsekonomin erbjudanden förutsätts, enligt tillitsforskaren Rachel Botsman, att personen tror på idén och den plattform som används. Det är också nödvändigt att man känner förtroende för den andra användaren/gästen/resenären. Delningsekonomin utgår från ett gräsrotsperspektiv där delaktighet, transparens och mätbarhet är centrala värden. Den här formen av tjänster och sammanhang är något som bedöms växa alltmer framöver.⁵⁶

⁴⁵ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013 s.43

⁴⁶ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁴⁷ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁴⁸ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁴⁹ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁵⁰ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁵¹ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁵² Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁵³ Trägårdh Wallman Lundåsen Wollebaek Svedberg 2013

⁵⁴ www.blablacar.com www.airbnb.se www.uber.com

⁵⁵ Botsman 2012

⁵⁶ Botsman 2012

TID FÖR TOLERANS

Svenskarna utmärker sig inte bara med höga nivåer av mellanmänsklig tillit. I internationella mätningar placerar sig Sverige som ett av de mest toleranta länderna i världen.⁵⁷ Tolerans ses ofta som en av de viktigaste värderingarna i ett demokratiskt samhälle, eftersom man kan anta att en tolerant hållning mellan olika individer och grupper minskar risken för allvarliga konflikter.⁵⁸ Toleransbegreppet har blivit vanligare att använda i olika sammanhang. Siffror från Mediearkivet, som samlar svensk press, visar att begreppet användes 180 gånger år 1990, och hela 5 006 gånger under 2016.⁵⁹ I tider då vi ser en ökande flyktmigration och en större ojämlikhet samt kulturell och etnisk mångfald blir innebörden och förståelsen av ordet extra viktig.⁶⁰

Det finns många tolkningar av begreppet, både i det offentliga samtalet och bland olika forskare.⁶¹ Ordet har dessutom inte samma innebörd idag som för 400 år sedan, och kommer säkerligen att ha en annan betydelse om några decennier. Fenomenet har utan tvivel funnits så länge det funnits människor. I sitt ursprung handlade det framförallt om att förhindra konflikter och krig medan toleransparadigmet på 2000-talet mer är en fråga om öppenhet och mångfald, det vill säga att människor förväntas ge uttryck för tolerans och öppenhet.⁶²

Frågan är komplex och i den här texten är det bara möjligt att ge en första inblick i ämnet. Inledningsvis görs ett försök att ringa in själva begreppet tolerans, därefter presenteras olika teoretiska perspektiv på hur forskningen närmar sig området. Avslutningsvis tas några attitydmätningar upp som visar hur toleransnivån ser ut i dagens Sverige. Mycket av det som presenteras är hämtat från myndigheten Forum för levande historias olika rapporter.

Vad betyder tolerans?

Ett vanligt synsätt är att en tolerant individ accepterar eller tillåter åsikter, värderingar eller beteenden som egentligen ses som problematiska eller svårhanterliga för personen. Det går även att se tolerans som ett tudelat begrepp som innehåller både en avvisande och en accepterande del. Det innebär i praktiken att en individ först måste avvisa och förkasta något, såsom en idé, åsikt eller ett beteende, för att sedan ändå acceptera och tolerera detsamma.⁶³ Det finns ingen mening att tala om tolerans när det gäller sådant vi är likgiltiga inför eller håller med om.⁶⁴ Toleransen begränsas också av rättsordningen, varför det inte är meningsfullt att tala om tolerans i samband med kriminella handlingar. Toleransen hamnar således i sfären med lagliga, men konfliktfyllda åsikter och tillämpningar.⁶⁵

Sett ur ett maktperspektiv innebär tolerans att ha möjligheten att handla intolerant, men att avstå. Därför kan exempelvis aldrig interner på ett fängelse kallas för toleranta gentemot vakten för att de lyder order eller underordnade anses tolerera överheten. Att vara tolerant ska inte förväxlas med att vara allmänt snäll eller vänlig.⁶⁶

För många innebär tolerans själva grundbulten i en fungerande demokrati. Det ses som en självklarhet för att ett samhälle ska vara mångkulturellt, öppet och jämlikt. För andra leder toleransbegreppet tankarna till en hierarkisk struktur och ojämlika relationer där majoriteten har ett övertag gentemot minoriteter, där "avvikarna" blir "tolererade" av flertalet.⁶⁷ Den toleranspedagogik som ofta använts, och alltjämt används, i mångfaldsarbete har haft som mål att öka majoritetens

"ALLA MÄNNISKOR BÄR PÅ FÖRDOMAR AV OLIKA
SLAG OCH ANTAGANDEN SOM GRUNDAR SIG PÅ
OTILLRÄCKLIG INFORMATION."

⁵⁷ World Values Survey 2014

⁵⁸ Wallman Lundåsen 2017

⁵⁹ Lundberg 2017

⁶⁰ Lundberg 2017

⁶¹ Lundberg 2017

⁶² Severin 2014

⁶³ Lundberg 2017

⁶⁴ von Essen 2017

⁶⁵ von Essen 2017

⁶⁶ Arensmeier 2017

⁶⁷ Lundberg 2017

⁶⁸ Arensmeier 2017

Tre synsätt på tolerans

01.

Det finns olika synsätt på hur man bör bete sig för att vara tolerant. Ett första synsätt handlar om tolerans genom *icke-inblandning*, för att få stabilitet. En tolerant person anses vara den som avstår från att hindra någon från att tycka, handla eller leva på ett sätt som man inte gillar. Toleransen har egentligen inget egenvärde utan ses som något "mindre ont" än själva konflikten och används framförallt som ett medel för att nå stabilitet.⁶⁸

02.

Nästa utgångspunkt handlar om tolerans som *neutralitet*. Det finns enligt detta synsätt ett egenvärde i att samhället präglas av mångfald och pluralism och neutraliteten står då i centrum. Staten eller den som sitter på makten ska inte bara avstå från att förfölja dem som tänker och lever på annat sätt, utan bör vara neutral gentemot olikheter och inte själv ta ställning. Alla medborgare ska ha samma rättigheter och friheten att leva som de önskar. En stat som är neutral inför människors sätt att leva förväntar sig också att invånarna är toleranta gentemot varandra. Det här synsättet ligger nära liberalismens idé om individens autonomi och rätt att göra egna val.

03.

Den sista ingången handlar om att se tolerans som *erkännande – för inkludering*. Det centrala är här att lyfta fram olika gruppers möjligheter i samhället. Inte minst minoriteter behöver respekteras för deras egen skull och är i behov av att få samma erkännande som majoriteten. Neutralitetsperspektivet ovan garanterar alla samma fri- och rättigheter. Det tar däremot inte hänsyn till att minoriteter sällan ges samma erkännande som majoriteten för sitt sätt att leva. Särskilt svårt kan det vara för minoriteter att ta plats i det offentliga rummet, till exempel att uppföra religiösa byggnader. Tolerans som erkännande lyfter fram vikten av lika rättigheter, men strävar dessutom efter en pluralism som både välkomnar och erkänner olikheter. Alla medborgare ska känna sig lika delaktiga och inkluderade i samhället. Därför bör, enligt detta synsätt, även omstridda och ifrågasatta olikheter ses som legitima – så länge man inte äventyrar övriga medborgares rättigheter och friheter. Slöjor, piercing eller tatueringar kan här nämnas som exempel.

tolerans för minoriteten och/eller den avvikande gruppen. Ett klassiskt exempel är då läraren tar upp ämnet homosexualitet vid ett unikt tillfälle och all övrig undervisning, oftast outtalad, bygger på heterosexualitet.⁶⁹

Enligt Forum för levande historia handlar tolerans om mer än bara acceptans och respekt för andra. De liknar toleransen vid en trappa där första steget handlar om att i grunden acceptera det som är olikt en själv. Nästa steg handlar om inkludering av andra människor och att bejaka principen om alla människors lika värde. Ytterligare ett steg berör nyfikenhet och öppenhet till det som är annorlunda än en själv. Det handlar om ett kritiskt och reflekterande sätt att se på sin egen person. I sin yttersta form kommer tolerans att handla om att upptäcka och se sina egna brister innan man begär detsamma av någon annan.⁷⁰

Frånvaro av fördomar

När tolerans mäts i olika studier brukar syftet vara att försöka ringa in frånvaron av fördomar hos individerna. Alla människor bär på fördomar av olika slag och antaganden som grundar sig på otillräcklig information. Många antaganden är nödvändiga för att vi ska kunna tolka de intryck vi får.⁷¹ För att kunna ta in något nytt behöver vi ha en föreställning om vad det är vi ser. Redan som små barn börjar vi tolka och kategorisera vår omgivning och allt eftersom byggs olika antaganden upp om hur världen fungerar. Dessa antaganden bygger på våra erfarenheter, upplevelser och information vi fått från omgivningen.⁷² Människan har på så sätt byggt upp ett antal grundantaganden om världen som är så nära förbundna med vår identitet att det är svårt att förändra dem, även om vi får tillgång till ny evidens och motbevis.⁷³ Utmaningarna detta medför kommer att belysas närmare i avsnittet om det nya medielandskapet.

Teoretiska utgångspunkter

Individen

Det finns flera teoretiska utgångspunkter för att bättre förstå vad som skapar toleranta respektive intoleranta attityder. Inom den psykologiska forskningen undersöker man ofta personligheten hos den enskilda individen. En förklaringsmodell som fått stor spridning är den så kallade Femfaktorsteorin som utgår från att människors personlighet har universella drag, som inte bestäms av en särskild situation eller kultur. Teorin lyfter fram fem faktorer som särskilt styr dessa personlighetsdrag, nämligen öppenhet, samvetsgrannhet, utåtriktning, vänlighet och neuroticism (emotionell instabilitet).⁷⁴ Teorin visar bland annat att personligheten har betydelse för hur man ställer sig till invandring. Individer med en auktoritär personlighet och som uppskattar tydliga hierarkier och regler, tenderar att uttrycka främlingsfientlighet i högre grad än andra.⁷⁵ En annan undersökning visar att individer med personlighetsdraget öppenhet har en större vilja att erkänna och tolerera utlandsfödda.⁷⁶

Gruppen

Forskning inom sociologin har istället lyft fram betydelsen av faktorer i personens omgivning såsom föräldrar, kompisar och det närliggande samhället. Inom detta forskningsfält har den så kallade kontakthypotesen varit populär. Den lägger tonvikten på att fördomar och negativa attityder, under vissa omständigheter, förklaras genom det samspel och den kontakt individerna har med varandra.⁷⁷ När människor får möjlighet att diskutera och prata om olika åsikter och bryta ståndpunkter skapas en förståelse vilken gör att fördomar och negativa attityder minskar. En förutsättning är att själva mötet är personligt, positivt och sker på jämlik basis. En annan aspekt inom sociologin är grupphotsteorier som betonar konkurrens mellan grupper om olika resurser i ett sam-

hälle, såsom ekonomiska eller kulturella positioner. Det visar sig till exempel att personer med högre status, som exempelvis har en längre utbildning och högre inkomst, uppfattar personer från minoritetsgrupper som ett mindre hot än individer med lägre socioekonomisk status.⁷⁸

Samhället

Ytterligare en forskningsnivå handlar om den statsvetenskapliga, som framförallt följer den politiska aspekten av tolerans med betoning på institutionella, ekonomiska och kulturella förhållanden. En teori som fått stor uppmärksamhet är Den tysta revolutionen, av Ronald Inglehart, som fokuserar på vikten av det allmänna välbefindandet i ett samhälle. Förändringar av värderingar i västvärlden sker sakta och successivt och går från materialism till postmaterialism genom att nya generationer med mer frihetliga värderingar tar vid. Teorin tas upp i rapporten *Gå före, eller...* Allteftersom medborgarna får sina grundbehov tillgodosedda i fråga om det materiella så kommer befolkningen att efterfråga postmateriella värden såsom självförverkligande, yttrandefrihet, social tillit och tolerans.⁷⁹

Forskning visar att institutionerna spelar en viktig roll även för toleransen i ett samhälle, precis som för social tillit. I länder med utbyggd välfärd uppvisar medborgarna en högre tolerans. Orsaken till detta sägs ligga i välfärdssamhällets möjlighet att ge en viss miniminivå av social trygghet vilket leder till att den individuella eller gruppbaseade oron eller känslan av konkurrens kan reduceras.⁸⁰ Det finns tydliga skillnader mellan de olika forskningsnivåerna ovan, men de kompletterar också varandra.⁸¹

Vem är tolerant?

Det finns många studier om svenskarnas attityder kopplade till tolerans och intolerans, exempelvis de som gjorts av World Values Survey och SOM-institutet. En stor del av forskningen handlar om attityder kopplade till utlandsfödda och minoriteter, vilket också är anledningen till att många exempel i denna text handlar om just utlandsfödda. Det visar sig att negativa attityder mot olika grupper ofta hänger ihop, det vill säga att individer som visar på höga nivåer av främlingsfient-

lighet också har en benägenhet att vara homofoba och vice versa.⁸²

En av de viktigaste variablerna för främlingsfientlighet på det individuella planet är vilken nivå av utbildning personen har. Ju högre utbildning desto mindre troligt att personen är främlingsfientlig.⁸³ Den största skillnaden finns mellan dem som har universitetsutbildning och dem som inte har det. Det är dock inte klarlagt exakt varför en högre utbildning minskar främlingsfientligheten. Tänkbara förklaringar handlar om ett så kallat självurval, att de personer som läser längst utbildningar är personer som redan har toleranta attityder. En annan tes är den kognitiva (intellektuella) utvecklingens inverkan. Att färdigheter som abstrakt tänkande och analysförmåga gör att individerna i lägre grad förlitar sig på enkla förklaringar och stereotyper. Socialisation är en tredje orsak där utbildningsväsendet ger unga de grundläggande sociala värdena; såsom jämlikhet, social rättvisa och respekt för etnisk mångfald. En fjärde tanke är en social responsivitet, som innebär att personer med högre utbildning inte per automatik värdesätter mångfald och social rättvisa mer, men de har lärt sig att vara försiktiga med att uttrycka intolerans, en form av social anpassning för att inte uppträda fördomsfullt.⁸⁴

En annan variabel som har inverkan på tolerans är individens ålder. Forskning visar att äldre allmänt uppvisar en något högre främlingsfientlighet jämfört med yngre grupper. Anledningen kan vara en ökad upplevelse av sårbarhet då man i pensionsåldern blivit mer beroende av välfärdsstaten, eller att dessa attityder grundades redan i unga år och sedan funnits kvar. Individuella grundvärderingar har en tendens att vara ganska stabila genom livet.⁸⁵

Ytterligare en variabel som samspelar med tolerans är religion. Amerikansk forskning visar att djupt troende personer har starkare främlingsfientliga attityder än andra.⁸⁶ I andra länder ser sambanden annorlunda ut. I Sverige är troende personer i mindre utsträckning fördomsfulla, jämfört med de som inte har någon religiös övertygelse.⁸⁷ Huruvida religiösa i Europa är mer eller mindre fördomsfulla beror på religionens roll i landet.

⁶⁹ Ohlson Sandahl 2015

⁷⁰ Severin 2014

⁷¹ Landmér 2012

⁷² Aroseus 2013

⁷³ Aroseus 2013

⁷⁴ Severin 2014

⁷⁵ Severin 2014

⁷⁶ Dinesen Klemmensen Nørgaard 2016

⁷⁷ Severin 2014

⁷⁸ Severin 2014

⁷⁹ Severin 2014

⁸⁰ Lundberg 2017

⁸¹ Severin 2014

⁸² Severin 2014

⁸³ Severin 2014

⁸⁴ Severin 2014

⁸⁵ Severin 2014

⁸⁶ Severin 2014

⁸⁷ Severin 2014

I länder där religionen har en central plats, vad gäller antalet troende och i relationen mellan stat och religion, tenderar de troende uppvisa en högre nivå av intoleranta attityder. Religionens inflytande kan också kopplas samman i samhällen där befolkningen har en klart etniskt baserad social sammanhållning. I dessa samhällen förekommer mer främlingsfientliga attityder, vilket inte minst märks i ljuset av idén om att ”vi, folket” är starkt knutet till majoritetskulturen.⁸⁸

En annan faktor som spelar in är vilket kön individen har. Forskningen pekar på att kvinnor och flickor ofta är mer toleranta än män och pojkar.⁸⁹ Det saknas relevanta studier för att förklara varför det förhåller sig på det här sättet. En annan grupp av förklaringsfaktorer handlar om vilka attityder och ideologiska föreställningar individen har. Det är framförallt nationalism och konservatism som får betydelse i det här sammanhanget. Nationalistiska och konservativa personer tenderar att vara mer främlingsfientliga än de som inte är nationalister eller konservativa.⁹⁰ Ytterligare en viktig faktor för främlingsfientlighet är möten man haft med utrikesfödda och medlemmar av andra etniska grupper. Undersökningar visar att kontakthypotesen stämmer väl in, det vill säga att möten med människor från andra etniska grupper minskar stereotyperna och de intoleranta uppfattningarna. Det skiljer sig åt beroende på vilken slags kontakt det handlar om, där en vänskaplig jämlik relation är viktigare än ytliga bekantskaper.⁹¹

Ekonomi, politiskt klimat och retorik spelar också roll för toleransen i ett samhälle. I länder där den ekonomiska situationen är pressad och där arbetslösheten är påtagligt stor har människor i allmänhet en större benägenhet att ha främlingsfientliga attityder. Detta kan bäst förklaras utifrån gruppshotsteorin som nämndes ovan. På samma sätt är ett hätskt debattklimat med restriktiv invandringspolitik förknippat med högre nivåer av främlingsfientlighet. Den hårda samtalstonen kan både skapa oro bland infödda och ge luft under vingarna för intoleranta attityder gentemot främmande grupper.⁹²

Synen på utsatta avgörande

Skillnader i tolerans handlar också om hur majoritetssamhället ser på utsatta grupper och vilka som bedöms ha rätt till samhällets stöd. Det som påverkar toleransen är om det finns en uppfattning att gruppen själv har förorsakat sin utsatthet eller om de hamnat där till följd av omständigheter som de inte själva råder över. Forskningen kallar det för ”deserving poor” som förtjänar stöd och ”undeserving poor” som inte förtjänar stöd.⁹³

Under början av 1900-talet var det till exempel tydligt att individer med missbruksproblem som även saknade ett socialt sammanhang ansågs vara mindre skyddsvärda. Det var ofta ensamstående män som sökt sig från landsbygden till staden i samband med industrialiseringen. Idealet var istället den strävsamma och ar-

"UNGEFÄR VARANNAN UNG UPPGER ATT DE
ENGAGERAT SIG IDEELLT FÖR EN GOD SAK DET
SENASTE ÅRET."

betande medborgaren som inte ville ligga samhället till last. Synen på missbrukare har sett olika ut beroende på om de betraktas som sjuka och därav i behov att hjälp, alternativt att de får skylla sig själva och därför ses som mindre skyddsvärda.⁹⁴

Attityder till olika grupper

World Values Survey (WVS) mäter regelbundet attityder till olika grupper genom att fråga svarspersonerna vilka man inte vill ha som grannar. De grupper det gäller är invandrare, personer med annan etnicitet, homosexuella, alkoholmissbrukare och narkotikamissbrukare.⁹⁵ Susanne Wallman Lundåsen har sammanställt elva OECD-länders WVS-svar och det visar sig att Sverige utmärker sig som ett land där färre än genomsnittet har negativa attityder till nämnda grupper. Resultatet visar också att personer med missbruksproblem är den grupp som flest personer i de undersökta länderna inte vill vara granne med. Wallman Lundåsen granskar även hur den svenska befolkningens attityder till invandring ser ut, jämfört med andra europeiska länder, och det blir ett liknande resultat. Bilden av de toleranta svenskarna bekräftas alltså i WVS-mätningarna.

Andra resultat från Wallman Lundåsens arbete är att det finns en allmän trend, oavsett nation, till ökad tolerans för homosexuella. Däremot går trenderna åt olika håll när det gäller attityder till personer med annan etnisk bakgrund. Dessutom sjunker toleransen för drogberoende och alkoholister i många länder. Nivån av toleranta åsikter påverkas av de grupper frågan gäller samt hur den aktuella gruppen upplevs i respektive samhälle.⁹⁶

Föreningsengagemang och ungas tolerans

Civilsamhällets organisationer har haft en stor betydelse för den demokratiska utvecklingen i Sverige. Det gäller både som representanter för sina medlemmar och även deras granskande roller gentemot makten.⁹⁷ Inte sällan sägs föreningarna fungera som "skolor i demokrati".⁹⁸ När medborgarna deltar i föreningar, diskuterar, samta-

lar och löser problem blir det en form av kunskapsprocess om demokratins förutsättningar och värden. Under senare tid har det från offentligt håll blivit allt tydligare att civilsamhället förväntas delta på olika sätt för att lösa samhällets utmaningar, senast i samband med flyktmigrationen. De mötesplatser och nätverk som organisationerna kan erbjuda för att skapa förtroende mellan olika individer och grupper är av särskild vikt. Forskning visar att tolerans kan skapas genom de kontakter man får med personer med annan bakgrund än en själv. Men för att kontakten ska ha den effekten är det viktigt att mötet är personligt, positivt och sker på jämlika villkor.⁹⁹ Frågan blir då om föreningslivet verkligen är en skola i tolerans eller om det är de redan toleranta som söker sig dit?

Erik Lundberg och Ali Abdelzadeh, doktorer i statsvetenskap, har använt sig av data från ett stort forskningsprojekt om ungdomars socialisation, *Du och samhället*, gjort vid Örebro universitet med bland annat professor Erik Amnå i gruppen. Det visar sig att idrottsföreningar är den typ av organisation som samlar flest unga. Andra populära föreningar är kulturföreningar och religiösa föreningar. Ungas deltagande tenderar att minska i flertalet föreningar allt eftersom ungdomarna blir äldre. I merparten av föreningarna finns det statistiskt säkerställda skillnader i tolerans mellan medlemmar och icke-medlemmar. Medlemmar i kulturföreningar och religiösa föreningar uttrycker mer toleranta attityder under hela studien. Ett liknande mönster finns hos unga som är engagerade i politiska föreningar, miljöföreningar och organisationer för fred och mänskliga rättigheter. I samtliga grupper av föreningar, förutom friluftsföreningar, hobbyföreningar och invandrarföreningar, uppvisar medlemmarna i varje fall vid något tillfälle en högre grad av tolerans än icke-medlemmar. Ungdomar som engagerar sig i frivilligt arbete uppvisar också en högre nivå av tolerans gentemot invandrare jämfört med de som inte engagerar sig i frivilligt arbete. Ungefär varannan ung uppger att de engagerat sig ideellt för en god sak det senaste året.¹⁰⁰

⁹⁸ Severin 2014

⁹⁹ Severin 2014

¹⁰⁰ Severin 2014

⁹¹ Severin 2014

⁹² Severin 2014

⁹³ Wallman Lundåsen 2016

⁹⁴ Wallman Lundåsen 2016

⁹⁵ Wallman Lundåsen 2016

⁹⁶ Steen-Johnsen 2017

⁹⁷ Abdelzadeh och Lundberg 2017

⁹⁸ Abdelzadeh och Lundberg 2017 s.313

⁹⁹ Abdelzadeh och Lundberg 2017

¹⁰⁰ Abdelzadeh och Lundberg 2017

Under de fyra år som studien pågick visas att ungdomarnas toleransnivå gentemot invandrare ökar något. Analyserna pekar på att ett föreningsengagemang påverkade startnivån av de ungas tolerans, men det påverkade inte förändringen över tid. Det finns därför inte stöd för att medlemskap i en förening ökar ungdomarnas tolerans. Det är också svårt att i studien påvisa varför medlemmar i vissa typer av föreningar har en högre tolerans än andra. En förklaring skulle kunna vara att det sammanbindande respektive överbyggande sociala kapitalet spelar roll – se avsnittet om Putnam. Det går inte att säga något om själva riktningen av sambandet mellan tolerans och föreningsengagemang, det vill säga om det är medlemskapet som påverkar ungas tolerans eller om det är unga med högre tolerans som väljer att bli medlemmar. En notering är att toleransnivån bland de unga var hög redan vid första mätningen så det finns inte särskilt stort utrymme att komma ännu högre upp på skalan. Resultatet i studien ger inget stöd för att föreningsengagemang är en ”skola i tolerans” eftersom det inte kan förklara toleransens utveckling över tid. Studien pekar på att delar av föreningslivet i själva verket är en mötesplats för redan toleranta ungdomar.¹⁰¹ Det är viktigt att ha med sig att studien endast fokuserat på några saker vad gäller föreningsengagemang, det vill säga det formella medlemskapet och frivilligarbetet, därför bör resultatet tolkas med en viss försiktighet. Det är till exempel möjligt att andra aspekter av föreningsengagemang påverkar toleransnivåerna på ett positivt sätt, skriver Abdelzadeh och Lundberg.

Svenskarnas attityder till mångfald

Mångfaldsbarometern mäter regelbundet svenskarnas attityder till mångfald och utlandsfödda. Vid 2016 års mätning var en majoritet av de tillfrågade, 64 procent, positiva till att det i samhället finns människor med annan bakgrund och kultur än den svenska. Men inställningen till etnisk mångfald i befolkningen har försämrats med tio procentenheter sedan mätningen 2014.¹⁰² En av de största förändringarna är attityden till påståendet ”Alla människor med utländsk bakgrund som kommer hit måste ges samma sociala rättigheter som landets egna befolkning”. 55 procent av respon-

denterna tycker att alla människor som bor i landet ska ha samma rättigheter.¹⁰³ I mätningen från 2014 var den siffran 77 procent. Under många år visade Mångfaldsbarometern att de toleranta attityderna ökade, men i den senaste mätningen 2016 är antalet positiva till påståendet lika lågt som då mätningarna startade 2005.¹⁰⁴ Om Sverige går in i en tid av en mer negativ syn på människor från andra länder, eller om det handlar om en tillfällig attitydförändring återstår att se.

Villkorad tolerans eller inte?

En tolkning av svenskarnas tolerans som framförs av Trägårdh, är att det finns en hög toleransnivå när det handlar om krav på jämställdhet, barns rättigheter, funktionshindrades rättigheter, äldres rättigheter, sexuella minoriteters rättigheter och andra ideal som betonar individens självständighet med staten.¹⁰⁵ Enligt Trägårdh är dock den svenska toleransen ”brutalt villkorad”. I och med den så kallade statsindividualismen finns det ingen riktig acceptans för de gemenskaper och ideologier som premierar familjen, klanen eller religionen.¹⁰⁶ Han pekar på en uppfattning som många svenskar har att man visserligen ser sig som tolerant gentemot utlandsfödda, men samtidigt anser att de har en skyldighet att anpassa sig till majoritetssamhällets vanor och värderingar. Det Trägårdh antyder är att det skulle finnas en skillnad mellan en så kallad abstrakt tolerans, som handlar om att svara på frågor om attityder till invandring, och en mer konkret tolerans för olika värdebaserade utföranden. Friskolor och hemundervisning tas upp som exempel på sådant som inte uppskattas.¹⁰⁷

Kari Steen-Johnsen är forskningsledare vid Institutet för samfunnsforskning i Oslo. Hon ger en delvis annan bild än Trägårdh och hänvisar bland annat till en dansk studie om attityder under den karikatyrstrid som pågick i Danmark åren 2005-2006. Det något överraskande svaret på studien var att danskarna var villiga, mitt i en pågående religiös och kulturell konflikt, att ge muslimer samma politiska rättigheter som andra omstridda, men legitima grupper i samhället, till exempel konservativa kristna och extremvänstern. Frågorna handlade bland annat om mötesfrihet, rätten att slippa övervakning samt deltagande i den offentliga debatten. Forskarna

menar att "danskarna har internaliserat välfärdsstatens förutsättningar och värderingar om att rättigheter är universella".¹⁰⁸ Det innebär att även sådant som upplevs som alternativa värderings- och religionsgemenskaper tolereras.¹⁰⁹

Liknande resultat har Steen-Johnsen fått i norska studier, det vill säga att majoriteten tycker att minoriteten muslimer ska erkännas politiska rättigheter i likhet med den övriga befolkningen. Detta har varit särskilt tydligt då det i frågeformuleringen står att organisationen/personen förutsattes följa norsk lag. Trägårdhs uppdelning i abstrakt och konkret tolerans finner inget tydligt stöd i de norska studierna, menar Steen-Johnsen. Gränsen mellan det som tolereras och det som inte tolereras kan dras mellan annat än det abstrakta och konkreta. Majoritetsbefolkningen ger exempelvis utan förbehåll sitt stöd till att en muslim kan anställas som samhällskunskapslärare i grundskolan, men är mer skeptisk till att ett muslimskt parti ska komma in i den norska riksdagen. En förklaring skulle kunna vara att normmännen skiljer mellan rättigheter som kan tänkas få stora konsekvenser för hela samhället och rättigheter som berör individen. En sådan gränsdragning återfinns i internationell forskning, enligt Steen-Johnsen. En annan tolkning kan vara att denna gräns ses som en betoning på alla människors enskilda rätt till samma möjligheter i stället för vissa gruppers rätt till kollektiv mobilisering, skriver Steen-Johnsen.

"Det är upp till oss att bevara tilliten"

Den 7 april 2017 drabbades Stockholm av ett terrorattentat då en lastbil körde rakt in bland människor på en gågata. Fem människor miste livet och ett tiotal fick fysiska skador för livet. Det är svårt och nästintill ofattbart att ta in den sorg de drabbade och deras familjer måste uppleva. Journalisten Maciej Zaremba skrev dagen efter dådet en krönika i DN om händelsen som får avsluta avsnittet om tillit och tolerans.

Zaremba berättar om en aktuell fransk studie som mäter toleransnivån respektive rädsla för främlingar och rasism bland fransmännen, en undersökning som gjorts sedan 1990 av forskningsinstitutet Commission nationale consultative des droits de l'homme (CNCDH). Enligt studien är det idag 20 procent färre fransmän, jämfört med år 2013, som tycker att invandrarna är för många och slöjan ett samhällsproblem. Hoten och attackerna mot mus-

limer har halverats under 2016, om än från en hög nivå. Sedan 2014 har acceptansen för muslimer ökat med 10 procent och allt fler, 80 procent, svarade att de är "fransmän som andra". Förändringen märks mest bland de unga. Fransmännen är alltså inte lika rädda för muslimer idag som de var före massakrerna på Charlie Hebdo, Bataclan och i Nice, vilket måste anses vara ett oväntat resultat. Det tycks inte finnas något direkt samband mellan terrordåden och främlingsrädsla. Det som däremot spelar stor roll är hur politiker, medier och andra makt-havare hanterar det som händer, och hur man väljer att tala om invandrare och mångfald, skriver Zaremba.¹¹⁰

De islamistiska terroristernas bärande idé är att göra livet så olidligt för Europas muslimer, att de till slut griper till jihad. Varje terrordåd förväntas ge utdelning i en brinnande moské, vilket i sin tur skapar nya jihadister och nya muslimhatare, och så löper det på, tills Europa blir ett nytt Syrien, skriver Zaremba. Men terrorister-na verkar inte förstå sin motståndare. De begriper sig inte på Europa, och därför är de dömda att misslyckas, menar han. Det finns inte i deras tankevärld att ett samhälle kan vara starkt utan att människorna tror på ett helvete, eller där man kan hålla något heligt utan att följa heliga befallningar.¹¹¹

Zaremba riktar blicken mot Sverige och skriver att en tweet ibland säger mer än ett helt partiprogram. När Sverigedemokraternas partisekreterare Alexandra Brunell twittrade "Äntligen" efter att självmordsbombaren Taimour Abdulwahab sprängde sig själv i Stockholm i december 2010 visar det tydligt vad den innersta kretsen i SD och liknande partier står för. Deras affärsidé är fruktan.

Det är dags att välja sida för Jimmy Åkesson och hans bekännare, skriver Zaremba – vill de bevara Sverige svenskt; det vill säga öppet, oförskräckt och tolerant? Eller vill de underblåsa hat och fruktan?

Det tog århundraden av relativ jämlikhet och lagstyre att bygga upp den enastående tillit människor emellan som gjort Norden till en så fri, fredlig och välmående del av världen. Det kan gå mycket fort att riva ned den. Det är upp till oss. Terrorister kan ta liv och spränga byggnader. Men vårt samhälle är det bara vi själva som kan förstöra, avslutar Zaremba sin krönika.

¹⁰¹ Abdelzadeh och Lundberg 2017

¹⁰² Lundberg 2017

¹⁰³ Drevinger 2016

¹⁰⁴ Drevinger 2016

¹⁰⁵ Trägårdh 2017

¹⁰⁶ Trägårdh 2017

¹⁰⁷ Steen-Johnsen 2017

¹⁰⁸ Steen-Johnsen 2017 s.109

¹⁰⁹ Steen-Johnsen 2017

¹¹⁰ Zaremba 2017

¹¹¹ Zaremba 2017

MEDIERNA OCH MEDIEBORGARNAS PERSPEKTIV

”Vi är alla journalister!” säger en entusiastisk webb-användare. Det nya medielandskapet har gett plats för oändligt många fler röster än förr. Den tidigare passiva medborgaren har i dag blivit en aktiv medieborgare¹¹² som producerar och sprider information via plattformar som kan nå en världspublik.¹¹³ Medierna har fått en sådan naturlig plats i vardagen, på arbetet och i det offentliga rummet att de nästan blivit osynliga.¹¹⁴ Det är först när batteriet tar slut i mobilen eller tekniken inte fungerar som vi märker hur uppkopplade vi faktiskt är.

Det förändrade förhållandet mellan traditionella och nya medier har redan fått stora konsekvenser för journalistiken. På kort tid har globala aktörer som Facebook och Google utmanat de nationella och lokala medierna. Informationsmonopolet som journalisterna tidigare satt på är brutet och de geografiska begränsningarna har suddats ut. Den digitala tekniken ger fantastiska möjligheter att ingå i nya sammanhang och ta del av nyheter från hela världen. Men det finns också en risk att det personifierade medieflödet leder till att människor får helt skilda uppfattningar om verkligheten. När medieflödet genom dolda algoritmer bara visar det vi redan gillar riskerar det att ytterligare polarisera samhällsdebatten, med ökade kunskaps- och deltagarklyftor som följd.¹¹⁵ I det här avsnittet redogörs för den viktiga roll medierna spelar för vår demokrati och vad det nya medielandskapet, inom några områden, kan få för effekt på oss som medborgare.

Oberoende journalistik central för demokratin

De traditionella medierna växte fram under andra halvan av 1800-talet, ungefär samtidigt med den moderna demokratis genombrott. Att medierna har haft en central roll för demokratibygget märks inte minst av att yttrande- och pressfrihet är självklara delar i den demokratiska grundsynen. Den innebär, förutom tryck- och yttrandefrihet, att alla människor har lika värde och rättigheter, likhet inför lagen, rösträtt och fri åsiktsbildning. Det är också tydligt att det finns icke-demokratiska nationer som anordnar offentliga val, men det finns inga icke-demokratier som har total press- och yttrandefrihet.¹¹⁶

En levande demokrati förutsätter att medborgarna är informerade om det som sker i samhället, så att de kan ta ställning i olika frågor. Demokratin bygger också på

att det råder jämlikhet vad gäller politiskt deltagande och politisk kunskap mellan olika grupper i samhället. Medborgarna förutsätts ha en liknande bild av hur verkligheten är beskaffad.¹¹⁷ Journalistiken har en central roll för att allt detta ska fungera. Den ska erbjuda forum för debatt, ge saklig information och granska samhällets maktavare. Vikten av den granskande rollen betonades redan i mitten av 1800-talet då begreppet den tredje statsmakten användes som synonym till pressen.¹¹⁸

Syftet med den kvalitativa journalistiken är att medborgarna erbjuds en nyanserad och trovärdig bild av världen, vilket kan skapa gemensamma referensramar och en form av social sammanhållning – även med människor man aldrig träffat. Allt detta får i förlängningen betydelse för hur bra samhället fungerar, vad gäller exempelvis viljan att betala skatt och att följa olika lagar och regler.¹¹⁹

Enligt Institutet för mediestudier befinner sig idag var åttonde kommun i medieskugga, de saknar helt traditionell bevakning och granskning av journalister. Lokaltidningar läggs ned och journalister sägs upp. På tio år har mediehusen bantat redaktionerna med 25 procent. Under samma tid har kommunikatörerna i kommun, lands- ting och regioner blivit fler än dagspressjournalisterna. Journalister ersätts med professionella kommunikatörer som istället för en granskande roll har i uppdrag att marknadsföra och sälja in sin arbetsgivare.¹²⁰

”Ansvarstagande medier behövs mer än någonsin”

För att bättre förstå på vilket sätt demokratin och medborgarna påverkas av det nya medielandskapet tillsatte regeringen 2015 en medieutredning med namnet *En mediepolitik för framtiden*.¹²¹ Uppdraget var att främja allmänhetens tillgång till kvalitativ journalistik. Den lades fram i slutet av 2016 och tecknar en rätt mörk bild av journalistikens villkor.¹²² För att stärka den kvalitativa journalistiken tog utredningen fram förslag på ett fram-

¹¹² *Medieutredningens begrepp 2016*

¹¹³ *Wiik och Nygren 2016*

¹¹⁴ *Westlund 2016*

¹¹⁵ *Sundberg 2015*

¹¹⁶ *Framtidskommissionens slutrapport 2013*

tida teknikneutralt mediestöd och idéer om ett nytt offentligt finansierat mediebolag som ska täcka upp i områden som saknar lokal bevakning. Extra stöd föreslås gå till underbevakade områden (inte bara geografiska) och till att förbättra tillgängligheten i stort. Utredningen vill också se en bred bildningssatsning i landet på medie- och informationskunnighet. Dessutom föreslås en ny konkurrensutredning och en ny mediefinansieringsutredning.¹²³

Medieutredningens särskilda utredare, journalist Anette Novak, menar att de ansvarstagande medierna troligen aldrig behövs i så hög grad som nu. De behövs för att motverka populism, desinformation och propaganda och för att erbjuda opartisk kunskap om vår samtid.¹²⁴

Ett aktuellt exempel på propaganda är påståendet att det inte längre skulle finnas något förtroende kvar för traditionella medier bland allmänheten. De årliga SOM-mätningarna visar tvärtom att förtroendet för medierna är lika stort idag som för 30 år sedan, även om kurvorna gått lite upp och ner.¹²⁵ Journalisten Emanuel Karlsten undrar, i en GP-krönika, hur det kommer sig att så många av oss köpt teorier och tyckanden om ett sam-

hälle nära kollaps. Han konstaterar att det finns en stor skillnad idag jämfört med för 30 år sedan – de som misstror eliten har idag oändligt många fler kanaler att hitta fram till varandra, och att nå ut brett. Ett scenario som träder fram är vad han kallar en högljudd ”kollapsminoritet” som klagar över att samhällsbygget är på väg att klappa ihop, medan en majoritet troget bär samhällets funktioner vidare i det tysta. Det är ett exempel på att vi ser en alltmer fragmenterad och polariserad debatt, och där sanningen troligen hamnar någonstans mittemellan, skriver Karlsten.

Skräddarsydda världar

Den nya tekniken ökar möjligheterna att ta del av kvalificerad information för dem som är intresserade av politik och samhälle. För dem som inte är intresserade har det samtidigt aldrig varit så enkelt att undvika sådan information, eller att bli desinformerade.¹²⁶ Olika grupper och gemenskaper skapar egna rum på internet för inspiration och kunskapsutbyte. Denna förändring leder inte bara till fantastiska möjligheter att träffa likasinnade utan riskerar att det offentliga samtalet splittras och att den politiska debatten polariseras så att olika grupper får så skilda verklighetsuppfattningar att de lever i så

¹¹⁷ Strömbäck 2012

¹¹⁸ NE.se

¹¹⁹ Strömbäck 2015

¹²⁰ Sundling 2015

¹²¹ Medieutredningen.se 2016

¹²² Novak 2016

¹²³ Medieutredningen.se 2016

¹²⁴ Novak 2016

¹²⁵ Karlsten GP 2017-03-27

¹²⁶ Strömbäck 2012

kallade "filterbubblor".¹²⁷ Förskjutningen förstärks av att Facebook, Google och andra aktörer använder så kallade algoritmer som styr sökningar och nyheter utifrån tidigare beteenden. Algoritmen avgör vad du får se i ditt nyhetsflöde genom att den analyserar vad du gillar, vad du läser och vem du är kompis med.

Medie- och kommunikationsforskaren Peter Dahlgren menar dock att filterbubblorna inte kan förklara den polarisering vi ser i samhället. Däremot kan individer som redan har extrema åsikter få en extra skjuts och kraft på grund av internet. De extrema har alltså inte blivit fler på grund av internet, men de syns kanhända tydligare.¹²⁸ Inte heller den senaste SOM-undersökningen om människors medievanor ger något stöd för att filterbubblor eller så kallade ekokammare verkligen existerar, eftersom det visar sig att människor tar del av ett brett nyhetsinnehåll via sociala medier. Mycket tyder på att de som använder sociala medier faktiskt tar in många infallsvinklar och källor både när det gäller innehåll och perspektiv, skriver Emanuel Karlsten i en GP-krönika. Han menar att samhällets kollapsminoritet än en gång verkar ha lurat allmänheten. "Genom att vara högljudd och störig har den tvingat etablissemangen att hitta en orsak och förklaring. Så blev Internet syndabock och filterbubblan dess diagnos".¹²⁹

Intelligenta algoritmer

Algoritmer har en nyckelfunktion i det personifierade medielandskapet.¹³⁰ En algoritm för en förstasida i en dagstidning skulle exempelvis kunna välja ut nyheter efter närhetsprincipen, den politiska situationen, huruvida personerna i texten har ett stort allmänintresse eller inte, men också efter läsarens tidigare sök- och läsbeteende på nätet, skriver Ester Appelgren, lektor vid Södertörns högskola och Sara Leckner, lektor på Malmö högskola. Algoritmerna har utrustats med en slags intelligens, det vill säga de kan läsa av och lära sig av situationen och minnas inför kommande situationer för att göra så smarta val som möjligt för användaren.

På en vanlig nyhetssajt kan närmare 50 olika aktörer spåra en individs beteende. Det finns en viss oro bland allmänheten kring att personlig data samlas in såhär, men den är inte alarmerande. Forskningen om människors inställning till insamling av beteenderelaterad data har inte kommit särskilt långt i Sverige, menar Appelgren och Leckner. Det som studerats är framförallt om det finns en oro för spridning av personlig information, som är kopplad till sociala medier. 34 procent av de som använder sociala medier känner oro för att personliga uppgifter ska komma att missbrukas, endast användning av betalkort på nätet oroade fler, 51 procent.¹³¹ I en SOM-undersökning 2014 framkommer det att det finns en medvetenhet bland medborgarna att man bör vara försiktig med det man lägger upp i sociala medier, det finns också en uppfattning att det är nästan omöjligt

att radera uppgifter på nätet. I studien *Svenskarna och Internet* märks att oron hos användare för vad globala it-företag gör med personlig information har ökat i befolkningen. Samtidigt är det en klar majoritet, 73 procent, som uppger att de inte är oroad och att de inte har något att dölja, 67 procent.¹³² Appelgren och Leckner har flera förslag på hur medieförhållanden bör göras för att vinna förtroende hos medborgarna. De borde till exempel satsa på transparenta processer som styrs av etiska värderingar för den personliga integriteten och visa på en tydlighet kring insamling av data, det stärker banden till användarna, menar Appelgren och Leckner.

Maktförskjutning från politik till marknad

Det är flera stora samhällsförändringar som påverkat medieutvecklingen de senaste decennierna, framförallt teknikutvecklingen, globaliseringen och fragmentiseringen.¹³³ Här märks också kommersialiseringen som en förändrande kraft. Förenklat kan man säga att den politiska ambitionen fram till 1980-talet handlade om att medierna skulle fokusera på demokratisk opinionsbildning. Genom regleringar och olika stödfunktioner skulle mångfalden i opinionsarbetet garanteras. Dagspressen var visserligen marknadsberoende men tidningarna hade en tydlig koppling till partierna och det statliga presstödet skulle upprätthålla den politiska bredden genom att motverka marknadskrafterna.¹³⁴

De senaste decennierna har det skett en maktförskjutning från politik och stat till ekonomiska aktörer.¹³⁵ De stora förändringarna har ofta ägt rum i en slags samverkan mellan "allmänheten som mediekonsument och de olika kommersiella aktörerna, men där mediesfärens expansion vanligen haft stöd i opinionen."¹³⁶ De äldre medierna sågs som begränsande och traditionella medan marknadens aktörer stod för nya kanaler med spännande lösningar.¹³⁷ Sociologen Zygmunt Bauman jämför förändringen med "oåterkalleliga, om än inte fullständiga avreglerings- och privatiseringsprocesser" för att skapa en varumarknad. En följd av detta blir att människor inte har en självklar och given plats utan måste skapa sig sin egen roll, menar Bauman.¹³⁸ Det svenska samhället har under samma period gått från att prioritera kollektivistiska kommunikationsformer till att föredra ett mer individualistiskt förhållningssätt till varandra.¹³⁹

Vissa forskare anser att förskjutningen är en form av avpolitiseringsprocess som resulterat i att medierna tappat sin funktion som institution i offentligheten och sugits in i den kommersiella sfären, och blivit ett instrument för reklam och annonsering. Andra forskare ser det mer som ett långsiktigt förlopp nära förknippat med kapitalismens allmänna framväxt. Politiska institutioner har varit en del av förändringen, delaktiga i beslut och är inte bara offer för det ökade fokuset på marknads-

styrning som skett på kommunikationens och informationens område de senaste 50 åren.¹⁴⁰

Varufiering tar över

Att marknaden tar över allt fler aspekter av våra liv kallas för varufiering (kommodifiering). Varufieringen är en process där materiella och icke-materiella saker som ursprungligen inte reglerats av ekonomin nu införlivas i kapitalismens logik och tillmäts ekonomiska värden. De omskapas och blir till en form av vara som kan köpas och säljas, skriver Stina Bengtsson, docent vid Södertörns högskola och Bengt Johansson, professor vid Göteborgs universitet. Enligt forskarna verkar det finnas en allmän idé om att denna varufiering är något som redan är ett faktum och som trängt undan det man kan kalla för samhällsgemenskapens logik, det vill säga där mänskliga relationer och vardagsliv utan ekonomiska förtecken dominerar. Exempel på områden som varufierats är sådant som tidigare skedde inom hemmets ram men som numera lagts ut på marknaden. Inom medievärlden skulle det kunna handla om spridningen av reklam via vänner, eller då skribenter får betalt för att göra produktreklam i sina bloggar.

Bengtsson och Johansson vill uppmärksamma oss på vad varufieringen gör med sociala relationer och livsvärden som tidigare inte befann sig på en marknad. Det kan inom kommunikationens, informationens, kulturens och kreativitetens områden påverka hur vi börjar tänka, förstå, normalisera, reflektera, rationalisera, undersöka, skapa, ifrågasätta, bevara och kritiskt förhålla oss till samhället, vad gäller såväl den politiska som ekonomiska ordningen och till vårt liv som helhet. Frågan är hur mycket vi märker av marknadens mekanismer idag, eller om denna blivit en sådan naturlig del av vardagen att den blivit osynlig. Vad händer med relationen när man exempelvis talar om kunder istället för medlemmar? Forskningen vet förhållandevis lite om hur människan egentligen ställer sig till den här samhällsförändringen.¹⁴¹

Om man ser varufieringen av mänskligt liv som ett samhällsproblem, vilket inte är självklart, är det två skilda perspektiv som bör tas med. Det ena handlar om vilka krav som bör ställas på medieproducenterna och det andra vad som krävs av mediekonsumenterna. Om regleringar, tydliga uppförandekoder och transparens förväntas av medieföretag och multinationella företag så är det medie- och informationskunnighet som krävs av medborgarna för att hålla demokratin levande, menar Bengtsson och Johansson. För medieanvändarna handlar det om att öka kunskapen om de principer som styr den nya tekniken och vem som vinner ekonomiskt på detta. Istället för att bara förse skoleleverna med Google Drive och annan teknologi i det pedagogiska arbetet, behöver elever och andra få information och kunskap om det större sammanhanget, det vill säga hur Google och andra marknadsaktörer avser tjäna pengar på deras nättaktiviteter, skriver Bengtsson och Johansson.

MIK - Medie- och kommunikationskunnighet på schemat

Ett begrepp som används allt mer är MIK – Medie- och kommunikationskunnighet. Det är ett samlingsnamn för många olika förmågor kopplade till medier och kommunikation och är ett viktigt perspektiv för att stärka yttrandefriheten, informationsfriheten och pressfriheten i världen. FN:s Artikel 19 i deklarationen om mänskliga rättigheter är grunden för arbetet. Tanken är att medborgare på olika sätt ska rustas för att vara delaktiga i den digitala kulturen och det offentliga samtalet.¹⁴² Ulla Carlsson, professor vid Göteborgs universitet, menar att MIK är en del av det demokratiska lärandet – en förening av kunskap och bildning. Unesco har definierat de önskvärda färdigheterna enligt följande:

Mediekunnighet

- Förstå mediernas roll och funktion i ett demokratiskt samhälle
- Veta vilka förutsättningar som krävs för att medier ska

"FRÅGAN ÄR HUR MYCKET VI MÄRKER AV MARKNADENS MEKANISMER IDAG, ELLER OM DENNA BLIVIT EN SÅDAN NATURLIG DEL AV VARDAGEN ATT DEN BLIVIT OSYNLIG."

¹²⁷ Framtidskommissionen 2013

¹²⁸ Karlsten GP 2017-06-05

¹²⁹ Karlsten GP 2017-06-05

¹³⁰ Appelgren och Leckner 2016

¹³¹ Appelgren och Leckner 2016

¹³² Appelgren och Leckner 2016

¹³³ Westlund 2016

¹³⁴ Westlund 2016

¹³⁵ Westlund 2016

¹³⁶ Weibull 2016 s.75

¹³⁷ Westlund 2016

¹³⁸ Weibull 2016 s.76

¹³⁹ Bengtsson och Johansson 2016 s.190

¹⁴⁰ Bengtsson och Johansson 2016

¹⁴¹ Bengtsson och Johansson 2016

¹⁴² Carlsson 2016

kunna uppfylla sina funktioner

- Kunna kritiskt värdera medieinnehåll utifrån mediernas funktioner
- Förmåga att använda medier för att kunna uttrycka sig och delta i den demokratiska processen
- Använda färdigheter som krävs för att producera eget medieinnehåll

Informationskunnighet

- Definiera och beskriva informationsbehov
- Söka och använda information
- Bedöma information
- Använda information på ett etiskt hållbart sätt
- Förmedla information
- Använda färdigheter i Informations- och kommunikationsteknik (IKT) som krävs för att processa information¹⁴³

MIK handlar i praktiken om att medborgarna ska få lära sig hur man programmerar datorer, konstruerar algoritmer och tolkar budskap i rörliga bilder så att man förstår logiken, vad gäller både marknadsföring, teknologi och ekonomiska villkor på de plattformar som är en sådan stor och viktig del av livet idag.¹⁴⁴

Vaccination mot faktaresistens

Behovet av källkritik och kritiskt tänkande förs fram från många håll. Men hur bör källkritiken och det kritiska tänkandet se ut för att vara riktigt verksamt? Målet med källkritik måste vara att närma sig kärnan och sanningen i den aktuella frågan, och inte bara att få en allsidig och nyanserad bild, skriver professor i teoretisk filosofi, Åsa Wikforss, med flera på DN Debatt.¹⁴⁵

Enligt forskarna finns det anledning att vara kritisk till hur skolan hittills skött uppgiften. Skolvärlden har länge varit skeptisk till traditionell kunskapsförmedling. Värdet av ren faktakunskap har ifrågasatts genom teorin om ”konstruktivistisk inspirerad inläring”. Eleverna uppmuntras att tänka själva, men kritiskt tänkande förutsätter goda baskunskaper för att det ska vara rimligt att värdera ett arguments eller en texts trovärdighet och inte bara landa i ett allmänt tyckande, skriver Wikforss med flera. Det är inte ovanligt att ”kritiskt tänkande” i skolans värld förknippas med ”förmåga till källkritik”. Men kritiskt tänkande rymmer så mycket mer; insikter om människans kognitiva begränsningar och falluckor, förståelsen för vetenskaplig metod och vad som utgör rationella och sannolika argument för att nämna några exempel.¹⁴⁶

Forskarna ger ett exempel på hur skolan väljer att betygsätta elevers källkritik på nationella provet i årskurs 9 i ämnet religion. För att få högsta betyg A ska eleven ta in polariserade och subjektiva perspektiv från två olika källor. Det läggs inget fokus på om källorna är faktagranskade eller sanna. Den som istället använder sig av expertgranskade källor som Nationalencyklopedin (NE) med motiveringen att den granskats av experter och är mest sanningsenlig får medelbetyget C. Det är tydligt att det handlar om att ta in olika perspektiv och inte att försöka hitta den mest trovärdiga källan. ”A-eleven väljer bort NE eftersom den är neutral och inte en förstahandskälla och väljer istället de två subjektiva källorna för att få en så allsidig bild som möjligt”. Målet borde istället vara att försöka närma sig sanningen i ett försök att förstå hur världen är uppbyggd, anser skribenterna. Den som vill tänka själv är inte hjälpt av två opålitliga källor. Den som väljer expertgranskade källor och kan motivera detta borde få högsta betyg. Inte den som söker sig till ytterligheter. Låt säga att den ena källan handlar om seriös forskning kring klimatfrågan och den andra om klimatskeptiker då när man inte sanningen genom att placera sig mittemellan. Det räcker inte heller med att en källa är förstahandskälla om den inte är fullt trovärdig, skriver debattörerna.

Sättet att se på källkritik på det nationella provet påminner tyvärr om en vanligt förekommande medielogik – den falska balansen. Ett aktuellt exempel är då Studio Ett debatterade mässlingen och bjöd in en forskare och en skeptiker till debatt, där fakta ställs mot känslor, evidens mot tyckande. Sådana här sammanhang spår på faktaresistensen och ger ett intryck av att allt egentligen handlar om olika perspektiv och att alla perspektiv är lika giltiga, menar Wikforss med flera.

Forskarna i artikeln förordar två slags insatser för att bättre hantera läget; vaccinering och korrigering. Att korrigera felaktiga uppgifter har dock visat sig vara ganska svårt, särskilt om det är en uppfattning som är djupt förankrad i individens känsla av grupptillhörighet. Vid exempelvis en konfrontation med evidens som motsäger övertygelsen kan det leda till att personen klamrar sig fast ännu mer vid sin ståndpunkt. Det som är avgörande på sikt är istället en form av vaccinering mot faktaresistens. Det handlar om att ”stärka individens immunförsvar mot ogrundade påståenden, desinformation och propaganda”.¹⁴⁷ Det måste bli rätt från början och på så sätt förhindra att en skev verklighetsbild får fäste. Det är därför skolan, och folkbildningens aktörer, är så centrala i dessa frågor.

¹⁴³ Bengtsson och Johansson 2016 s.204

¹⁴⁴ Bengtsson och Johansson 2016

¹⁴⁵ Danielsson Moberg Sturmark och Wikforss 2017

¹⁴⁶ Danielsson Moberg Sturmark och Wikforss 2017

¹⁴⁷ Danielsson Moberg Sturmark och Wikforss 2017

¹⁴⁸ von Seth 2017

¹⁴⁹ Eklund 2017

¹⁵⁰ von Seth 2017

¹⁵¹ Demker, Ekengren Oscarsson, Hinnfors och Strömbäck DN 2017-03-12

¹⁵² Demker, Ekengren Oscarsson, Hinnfors och Strömbäck DN 2017-03-12

Folkbildningssatsning för demokratin

Fenomenet med faktaresistens är inte isolerat till Trump-väljare, om någon trodde det, skriver journalisten Carl Johan von Seth i en DN-krönika.¹⁴⁸ Han hänvisar till tidskriften *Advances in Political Psychology* där forskningsläget vad gäller faktaresistens sammanställs. Det visar sig att människan över lag är expert på att tolka verkligheten så att den passar den egna världsåskådningen. Uppläxande debatter och ny evidens verkar inte lösa situationen, skriver von Seth. En amerikansk studie visar att det inte heller går att se någon skillnad i utbildningsnivå eller vetenskapsintresse rörande vilka som är faktaresistenta eller tror på så kallade fejknyheter. För att komma tillrätta med problemet förespråkar forskarna att man ska försöka hitta en gemensam verklighetsbeskrivning, och att därifrån försöka introducera nya idéer. "Istället för att debattera mot någons attityder direkt, försök skraddarsy dina synpunkter så att de stämmer överens med deras utgångspunkt", säger Matthew Hornsey, professor i socialpsykologi.¹⁴⁹ Det spelar också roll vem som är avsändaren av budskapet. Nyligen bortgångne professor Hans Rosling är ett exempel på en auktoritet som hade djup personlig trovärdighet och därför kanske lättare nådde fram med ett provocerande

budskap. Studier visar dessutom att visuella fakta lättare bryter igenom vår faktaresistens än nakna ord.¹⁵⁰

Det upplysta samtalet är centralt för att bevara demokratin. Medborgarna behöver känna tillit och förtroende för den kunskap som skapas och sprids i medier och samhället i stort. Professor Marie Demker med flera uppmanar i en DN-artikel regeringen att försöka få ett brett stöd i riksdagen för att tillsammans med civilsamhällets organisationer göra en kraftfull och långsiktig folkbildningssatsning där kunskapsproduktionens villkor, källkritik och demokratins mekanismer står i fokus.¹⁵¹ Regeringen uppmanas också att tillsätta en maktutredning om hur medborgarnas kunskapssyn och tillit påverkas av de stora samhällsförändringarna globalisering, individualisering och medialisering. Forskarna ber politiska ledare på alla nivåer att lägga mindre tvister åt sidan för att kunna fokusera på den riktigt stora frågan, nämligen:

att försvara, stärka och utveckla demokratin och det öppna samhället. Vi vill kunna se våra barn och barnbarn i ögonen när de frågar vad vi gjorde när demokratins grundvalar var i gungning i Europa och västvärlden, vi vill kunna svara att "vi gjorde allt vi förmådde utifrån våra förutsättningar" skriver Demker med flera.¹⁵²

Referenser

Abdelzadeh, A. och Lundberg, E. (2017) Utvecklingen av tolerans bland unga. Ur *Toleransens mekanismer: en antologi*. (Red. Erik Lundberg.) Edita Bobergs Tryckeri 2017.

Appelgren, E. och Leckner, S. (2016) *Mediepubliken och stora datamängder. Ur Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. (SOU 2016:30)

Arensmeier, C. (2017) *Ungdomars syn på tolerans. Ur Toleransens mekanismer: en antologi*. (Red. Erik Lundberg.) Edita Bobergs Tryckeri 2017.

Aroseus, F. (2013) *Fördomar. Hämtad 20 apr, 2017 från Lätt att lära* <https://lattattlara.com/psykologiska-perspektiv/sociokulturellt-perspektiv/fördomar/>

Bengtsson, S. och Johansson, B. (2016) Vi vantrivs i det kommersiella (ett litet tag till). Ur *Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. (SOU 2016:30)

Berggren, H. och Trägårdh, L. (2006) *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Norstedts Förlag, Stockholm

Botsman, R. (2012) *The currency of the new economy is trust*. TED-talk. https://www.ted.com/talks/rachel_botsman_the_currency_of_the_new_economy_is_trust

Carlsson, U. (2016) *Medie- och informationskunnighet, demokrati och yttrandefrihet. Ur Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. (SOU 2016:30)

Danielsson, U., Moberg, C., Sturmark, C. och Wikforss, Å. (2017) *Skolans och mediernas syn på källkritik är problematisk*. Hämtad i DN 2017-06-18 <http://www.dn.se/debatt/skolans-och-mediernas-syn-pa-kallkritik-ar-problematisk/>

Dinesen, P., Klemmensen, R. och Nørgaard, A. (2016) *Attitudes Toward Immigration: The Role of Personal Predispositions*. *Political Psychology*. Vol. 37, no 1, 2016

Drevinger, J. (2016) *Rekordfå svenskar positiva till kulturell mångfald*. Hämtad 2017-06-10, SvD. <https://www.svd.se/rekordfa-svenskar-positiva-till-kulturell-mangfald-mor-ka-siffror>

Eklund, H. (2017) *Ny forskning: Så fungerar faktaresistens och fejknyheter*, DN, 2017-01-23. <http://www.dn.se/nyheter/vetenskap/ny-forskning-sa-fungerar-faktaresistens-och-fejknyheter/>

Framtidskommissionens slutrapport. (2013) *Utmaningar för demokratin och jämställdheten. Ur Svenska framtidsutmaningar. Slutrapport från regeringens Framtidskommission*. Ds 2013:19.

Gå före eller... *Utgångspunkter och frågeställningar inför samtal om nykterhetsrörelsens vägval* (2015) Stockholm: Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet.

Holmberg, S. och Rothstein, B. (2015) *Hög mellanmännisklig tillit i Sverige – men inte bland alla i Bergström, Johansson, Oscarsson & Oskarson (red) i antologin Fragment. Göteborgs universitet: SOM-institutet*.

http://som.gu.se/digitalAssets/1533/1533987_h--g-mellanm--nkslig-tillit-i-sverige--men-inte-bland-alla-holmberg-o-rothstein.pdf

Holmberg, S. och Rothstein, B. (2016) *Mellanmännisklig tillit bygger goda samhällen, Kapitlet ingår i SOM-institutets forskarantologi Ekvilibrium (red. Ohlsson, Oscarsson och Solevid) Göteborgs universitet: SOM-institutet*. http://som.gu.se/digitalAssets/1579/1579378_mellanm--nkslig-tillit-bygger-goda-samh--llen.pdf

Höjer, H (2014) *Sveriges unika tillit sjunker: Kan man lita på folk?* Forskning och framsteg, nr 8 <http://fof.se/tidning/2014/8/artikel/sveriges-unika-tillit-sjunker-kan-man-lita-pa-folk>

#jagärhär <https://rattviseformedlingen.se/intervju-med-mina-dennert-initiativtagare-till-jagarhar-arets-vinnare-av-rattvisepriiset/>

Karlsten, E. (2017) *Gå inte på lögnen att vi blir dummare av internet*. Göteborgs-Posten 2017-06-05. <http://www.gp.se/n%C3%B6je/kultur/g%C3%A5-inte-p%C3%A5-l%C3%B6gnen-att-vi-blir-dummare-av-internet-1.4339953>

Karlsten, E. (2017) *Jag borde vara lättad men känner mig blåst*. Göteborgs-Posten 2017-03-27. Hämtad 2017-06-11 <http://www.gp.se/n%C3%B6je/kultur/jag-borde-vara-l%C3%A4ttad-men-k%C3%A4nner-mig-bl%C3%A5st-1.4209674>

Landmér, K. (2012) *Vägen ut ur hatet – en bok för dig som vill förändra*, Emerichfonden – fonden mot våld för medmännisklighet, 2012. Punctum Manusbyrå. Lundberg, E. (2017) *Tolerans: En introduktion till begreppet, forskningen och antologin. Ur Toleransens mekanismer: en antologi*. (Red. Erik Lundberg.) Edita Bobergs Tryckeri 2017.

Medieutredningen (2016) *En gränsöverskridande mediepolitik. För up-*

plysning, engagemang och ansvar, med beteckningen SOU 2016:80 http://www.medieutredningen.se/wp-content/uploads/2016/11/SOU_2016_80_webb.pdf

NE.se <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/tredje-statsmakten>

Novak, A. (2016) *Utredarens förord. Ur Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. (SOU 2016:30)

Ohlsson Sandahl, F. (2015) *Inkludera – jämställdhet och hbtq i organisationen. Idealistas förlag*.

Putnam, R. (2006) *Den ensamme bowlaren. Förord av Bo Rothstein och Olof Pettersson*. Studentlitteratur.

Rothstein, B. (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag. Rothstein, B. (2017) *Att förstå korruption, ett seminarium arrangerat av Institutet för framtidsstudier*. Stockholm <http://www.iffs.se/kalendarium/att-fors-ta-korruption/>

Severin, J. (2014) *Tid för tolerans - En studie om vad skolelever i Sverige tycker om varandra och samhället i stort, Rapportserie 1:2014*. (2014). Stockholm: Forum för levande historia. Tryck: Edita Boberg, 2014.

Strömbäck, J. (2012) *Därför måste vi tala mer om hur medierna utvecklas*. 2012-05-18. Hämtad i DN 2017-06-11 <http://www.dn.se/debatt/darfor-maste-vi-tala-mer-om-hur-medierna-utvecklas/>

Strömbäck, J. (2015) *Social sammanhållning och medieanvändning i Bergström, Johansson, Oscarsson & Oskarson (red) Fragment. Göteborgs universitet: SOM-institutet*.

Strömbäck, J. (2017) *Stabilitet i en föränderlig värld: medieanvändning och social sammanhållning i antologin Larmer och gör sig till. Göteborgs universitet: SOM-institutet*

Sundberg, S. (2015) *Filterbubblan sluter sig allt tätare om oss*. Hämtat 2017-06-20 i SvD. <https://www.svd.se/filterbubblan-sluter-sig-allt-tatare-om-oss/>

Sundling, J. (2015) *Kommunerna tar över nyhetsmatchen. Ur Dagens samhälle*, nr 23, 2015. Hämtad 2017-06-11 <https://www.dagenssamhalle.se/nyhet/kommunerna-tar-over-nyhetsmatchen-16322>

Steen-Johnsen, K. (2017). *Om toleransens förutsättningar och hållbarhet – en kommentar till Wallman Lundåsen och Trägårdh. Ur Toleransens mekanismer: en antologi*. (Red. Erik Lundberg.) Edita Bobergs Tryckeri 2017.

Trägårdh, L. (2012) *Tillitens historiska vägga. Från blodshämnd till "land ska med lag byggas"*. (red.) Reuter, M., Wijkström, F. och Kristensson Ugglå, B. I antologin *Vem i hela världen kan man lita på? Förtroende i teori och praktik*. PWC.se

Trägårdh, L., Wallman Lundåsen, S., Wollebaek, D. och Svedberg, L. (2013) *Den svenska svala tilliten Förutsättningar och utmaningar*. SNS Förlag: Stockholm.

Trägårdh, L. (2017) *Om gapet mellan abstrakt och konkret tolerans. Ur Toleransens mekanismer: en antologi. Forum för levande historia*. (Red. Erik Lundberg.) Edita Bobergs Tryckeri 2017.

von Essen, J. (2017) *Vad gör vi med toleransen? Ur Toleransens mekanismer: en antologi*. (Red. Erik Lundberg.) Edita Bobergs Tryckeri 2017.

von Seth, C. (2017) *Vi hyllar Roslings fakta men flyr dem när vi kan. Hans Rosling-effekten. Dagens Nyheter* 2017-02-11

Weibull, L. (2016) *Medier mellan politik och marknad – 1970- 2015. Ur Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. (SOU 2016:30)

Westlund, O. (2016) *Medieutredningens forskningsantologi – redaktörens introduktion. Ur Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. (SOU 2016:30)

Wiik, J. och Nygren, G. (2016) *Den journalistiska professionen i nätverkssamhället. Ur Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. (SOU 2016:30)

Wallman Lundåsen, S. (2010) *Demokratiskola eller hälsoprojekt, Forskning om föreningsliv, socialt kapital och inflytande*. Tryck: Stockholm 2010

Wallman Lundåsen, S. och Trägårdh, L. (2015) *Civilsamhälle, social sammanhållning och tillit Underlagsrapport för Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm. Ersta Sköndal högskola*

Wallman Lundåsen, S. (2017) *Tolerans ur ett jämförande perspektiv. Ur Toleransens mekanismer: en antologi. Forum för levande historia*. (Red. Erik Lundberg.) Edita Bobergs Tryckeri 2017.

World Values Survey (2014) <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

Zaremba, M. (2017) *"Det är upp till oss att bevara tilliten"*. Hämtad i DN 2017-06-10 <http://www.dn.se/kultur-noje/maciej-zaremba-det-ar-upp-till-oss-att-bevara-tilliten/>

MAKT, POLITIK OCH ALKOHOLPOLITIK

Vem bestämmer?

Per Leimar

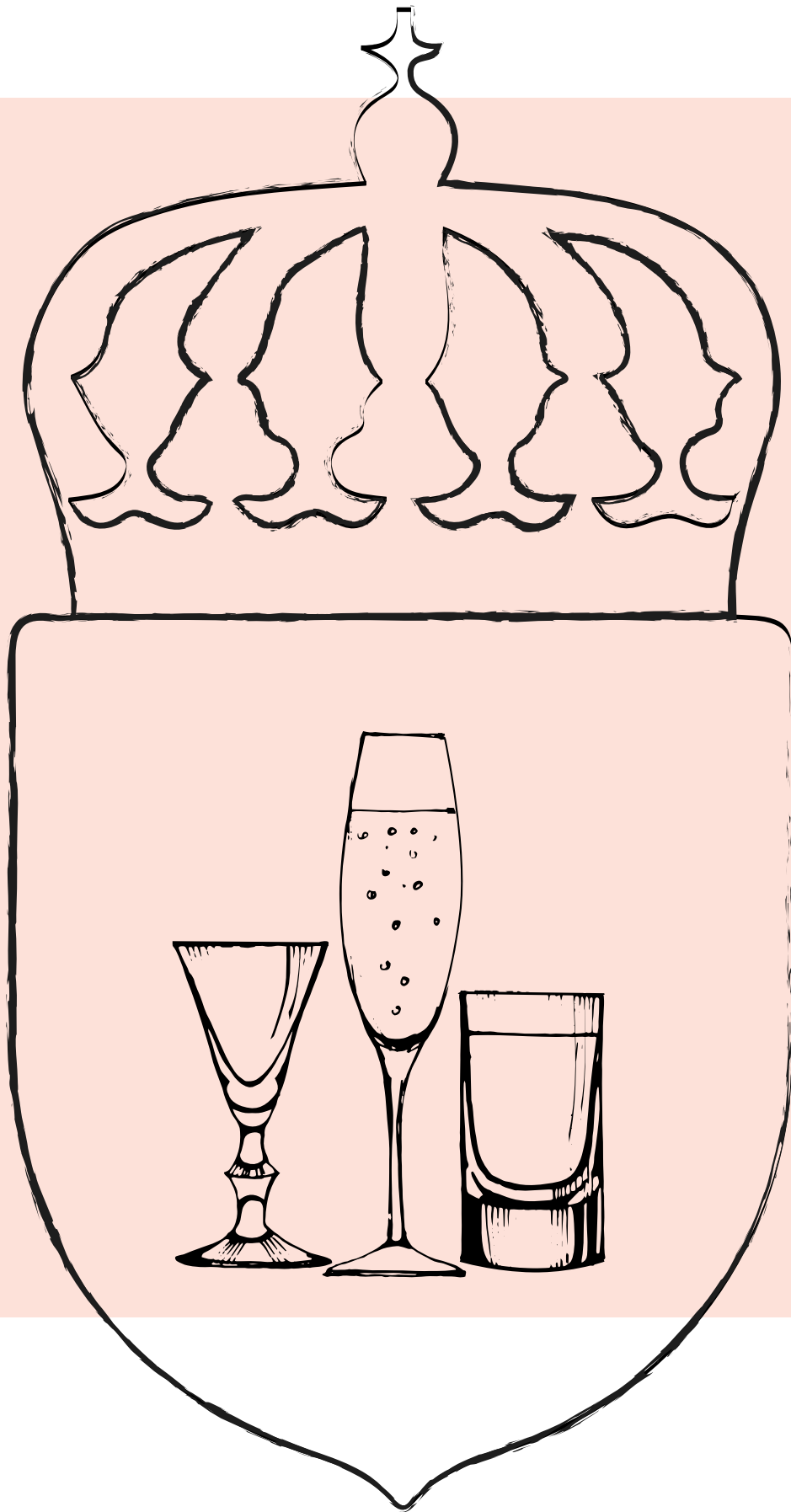
Inledning

Den här texten kommer från att jag har följt den svenska alkoholpolitikens utveckling före och efter det att Sverige blev medlem i EU. Men den beskriver inte alkoholfrågans utveckling i Sverige direkt utan maktens roll för utvecklingen av samhället och politiken i allmänhet. Ofta handlar det om USA, bara av det skälet att många intressanta studier om hur och varför samhället utvecklats kommer därifrån. Även om det är mycket som skiljer Sverige och Europa från USA finns det tydliga paralleller. Och, även när det inte sägs, är likheterna stora med alkoholfrågan och alkoholpolitikens utveckling i Sverige. Det gäller också i fråga om civilsamhällets roll, de ekonomiska intressenas agerande och om beslutsfattarnas engagemang. Men om alkoholfrågan i det här sammanhanget finns det inte så mycket skrivet varken i världen eller i Sverige. Det bästa sättet att förstå alkoholfrågan i Sverige och Norden är därför att se hur samhället i övrigt har utvecklats, menar jag. Beskrivningen kan också ses som en del i att förstå frivilligorganisationernas situation idag. Och ställa sig frågorna: vem har bestämt det här, vems intresse är viktigt, vem har makten?

Textens upplägg är att efter en kort inledning för att illustrera några bärande tankar bakom samhällsutvecklingen, ta upp tre aspekter av makt: 1) Makten över politiken och vad det säger om demokratin, 2) Makten över tanken, den inriktning som samhällsdebatten får och begränsas till. Avsnittet har med en del om tidningars och annan nyhetsmedias roll samt språket och ordens betydelse, och 3) Makten över kunskapen, det vill säga utbildning vid universitet och forskning. Texten avslutas med en rad förslag på hur vi kan komma till rätta med de problem som behandlas i artikeln. Förslagen kommer från en rad internationella författare.

Den hjärtlösa välfärdsstaten av Staffan Burenstam Linder

Svenskt Näringslivs tankesmedja Timbro hyllar på ett seminarium välfärdsstatens död i samband med att man 2010 ger ut en nytryckning av Staffan Burenstam Linders skrift *Den hjärtlösa välfärdsstaten* från 1983. Staffan Burenstam Linder var vice ordförande för Moderata samlingspartiet på 1970-talet, professor i ekonomi och rektor för Handelshögskolan fram till 1995. I boken skriver Burenstam Linder att i och med att medborgarna betalar skatt har de kvar mindre pengar och behöver därför offentlig hjälp. Det skapar ett bidragsberoende och en inlärd hjälplöshet där inte heller de som missköter sig behöver råka illa ut. Hos individer med aktivitetsbehov, skriver författaren, blir följderna ofta en inlärd destruktivitet med aggressivitet och vandalism. Människors medmänsklighet och känsla av solidaritet försvinner i och med att staten tar över. Inkomstfördelningen försämrars genom att politiken skapar nya och sämre ojämnheter. Istället menar författaren att individernas lust till eget ansvar och ansvar för andra ska främjas bland annat genom skattesänkningar. Marknadsekonomin ska genom sin valfrihet och möjlighet att påverka den egna livssituationen ge det som behövs för själslig och social välfärd – och för friheten. Istället för en inlärd hjälplöshet ska marknadsekonomin ge människorna en inlärd förmåga. Styrningen ska ske genom normer som förknippas med medmänsklighet och lusten att göra en insats. I ett förord till nytrycket år 2010 skriver Svenskt Näringslivs dåvarande chefsekonom Stefan Fölster att upproret mot den inlärda hjälplösheten växer i och med att fler väljer privata sjukförsäkringar, friskolor, privat sjukvård och äldreomsorg och att en del apotek har privatiserats. Och för att göra det medmänskliga engagemanget mer meningsfullt bör Sverige sluta beskatta gåvor till ideella organisationer och forskning.

"60 PROCENT AV TILLVÄXTEN I USA MELLAN 1970 OCH 2007 TILLFÖLL DEN RIKASTE PROCENTEN."

Och världen skälvde av Ayn Rand

I en amerikansk enkätundersökning 1991 om vilken bok som haft störst påverkan på de tillfrågades liv kom boken *Och världen skälvde* (*Atlas shrugged*) från 1957 av Ayn Rand på andra plats efter *Bibeln*. När den amerikanska tidskriften *Modern Library* 1998 bad sina läsare lista 20:e århundradets största böcker kom *Och världen skälvde* på första plats och *Urkällan* (*The Fountainhead*) från 1943, en annan bok av samma författare, på andra plats.

Ayn Rand, som levde mellan 1905 och 1982, grundade en filosofisk skola som har inspirerat både amerikanska presidenter, Alan Greenspan, chef för den amerikanska centralbanken, och Tea Party-rörelsen. Hon var född i Ryssland och fick under Sovjettiden tillstånd att resa till USA för studier 1926, där hon sedan stannade. I en guide till läsaren i pocketupplagan till *Atlas shrugged* från 1996 beskrivs kärnan i hennes filosofi, Objektivismen, som objektiv verklighet, förnuft, egenintresse och kapitalism. Varje människa är ett mål i sig och måste, som högsta moraliska mål, ha sin egen lycka. Objektivismen avvisar därför all form av altruism, det vill säga osjälviskhet och oegennytta. Som samhälleligt system menar filosofin att det är enbart ett frivilligt utbyte mellan människor som köpare och säljare som är acceptabelt och att laissez-faire-kapitalism är det enda system som förhindrar fysiskt tvång mellan människor. Statens enda roll är att skydda individens rättigheter. Filosofin avvisar tanken på att staten skulle reglera marknaden eller omfördela ekonomin.

Den amerikanska historikern Jennifer Burns beskriver i sin biografi, *Godess of the Market – Ayn Rand and the American Right*, hur starkt människor kan reagera på Rands böcker, uppleva att de "tränger in till kärnan, väcker upp hemliga sidor i ens person och dolda drömmar". Hennes böcker säljs fortfarande i många hundratusen exemplar per år. Ett flertal organisationer sprider hennes arbete. Burns skriver att Rand får en oändlig hängivenhet från små och stora kapitalister för att hon beskriver affärlivet som en ärofull kallelse som kan kräva de djupaste förmågorna hos den mänskliga anden. Staten beskrivs alltid negativt i hennes verk, som en förstörare som begränsar människors naturliga begåvningar och drivkrafter.

Rands idéer sprids bland annat av organisationer som Ayn Rand Institute och The Atlas Society. I Sverige ges

hennes böcker ut av Svenskt Näringslivs tankesmedja Timbro. På Timbros hemsida beskrivs hon som kanske de senaste hundra årens allra viktigaste liberala röst som argumenterade för att kapitalism och att agera i sitt eget intresse är det moraliskt rätta. Annie Lööf ska ha sagt att hon tyckte Ayn Rand var en av 1900-talets största tänkare, något som Lööf senare ska ha tonat ned.^{1,2} På hemsidan aynrand.se finns uttalande som tillskrivs Gunnar Axén, riksdagsledamot för Moderaterna fram till 2014:

Och världen skälvde behöver läsas av alla politiker för att få en tankeställare om hur betydelsefullt företagandet är för ett samhälles välbefinnande och av alla för att få del av en ljus vision om att ett annat samhälle är möjligt. (...) Bokens budskap borde ljuda genom hela samhället och mana till kamp för allas rätt till liv, frihet och egendom.

Mattias Svensson, bland annat känd för sin rapport för Timbro, som beskrev den svenska alkoholpolitikens liberalisering som lyckad, tillskrivs på samma sida ett uttalande om att det som fick honom att falla för boken var att:

Allt från konkurrenslagstiftning, död och skatter till sex, nöjen och ambition sätts in i ett filosofiskt sammanhang där meningen med livet är din egen lycka. Den får dig att tänka i nya banor. Boken presenterar nydanande lösningar inom såväl etik, politik och kunskapsteori – en veritabel filosofisk revolution – men det hamnar ändå inte i motsats till att den också är en spännande, vacker och heroisk berättelse. Den skoningslösa beskrivningen av karaktärer drivna av självuppooffringens och frihetsinskränkningarnas ideal är därtill ofta stor humor.

Och världen skälvde är en drygt 1 000 sidor lång skönlitterär, rik berättelse. Ett bland många teman i boken är företagare som utsätts för godtyckliga statliga regleringar som löne- och prissättningar, beslut om att vete ska transporteras och inte soja, som då ruttnar bort, som ger bort kol som utrikesbistånd med energibrist som följd och så vidare. En av bokens hjältar, en mystisk man vid namn John Galt, har uppfunnit en motor som driver världen. Han har gått i strejk tillsammans med likasin-

¹ <https://www.svd.se/jokand-bok-av-ayn-rand-ges-ut/om/kultur>

² <https://www.svd.se/jag-budskapet-ligger-loof-nara/om/sverige>

nade, en strejk mot de som tror att en människa måste existera för någon annans skull. I senare delen av boken håller han ett långt tal där han avslöjar det filosofiska skälet till världens kris och hur den kan botas. I talet säger han att de strejkar mot självuppooffrande, mot tron på oförtjänta belöningar och olönade arbeten, mot dogmen att det skulle vara ont att söka sin egen lycka, mot doktrinen att livet är skuld. Han förbannar mysticism, altruism och kollektivism och beskriver grunden för en ny moral: det rationella egenintresset.

Gemensamma värderingar

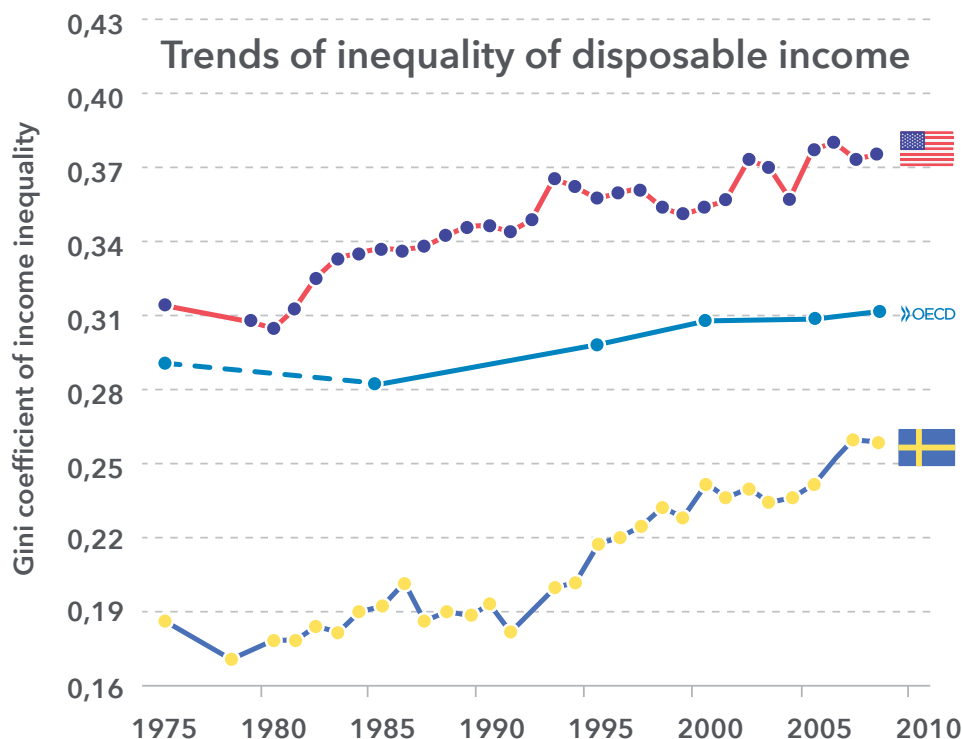
Det som författarna ovan eftersträvar är en fri, ohindrad marknadsekonomi. Inte i första hand för att det ger ett större välbefinnande, utan för att det är moraliskt rätt och skapar bättre människor, aktiva, självständiga och fria. Margaret Thatcher, Storbritanniens konservativa premiärminister 1979-1990, ska ha sagt "Ekonomi är metoden, syftet är att ändra själen". Det är en stark grund för att driva en samhällsförändring. Vad beror det på att ledande personer i våra samhällen omfattar den här synen? Beror det på att det är sant? Eller, även om det inte är sant i alla sammanhang, att människorna i våra samhällen har diskuterat frågan, lyssnat på våra ledare och att flertalet funnit att det är den utgångspunkten för samhället som de föredrar?

Konsekvent tillämpat på alkohol, eller varför inte tobak eller marijuana och annan narkotika, innebär synen en fri handel, fri från regleringar och skatter. Det är uppenbart att så konsekvent har inte principerna tillämpats. Men man kan fråga sig om resonemanget har påverkat sådana detaljer som till exempel den förra Alliansregeringens lagändring att införa fri handel för alkohol-

haltiga preparat, som alkoglass, eller att man inte har förtydligat lagstiftningen om e-handel med alkohol.

Ökad ojämlikhet

Den amerikanske Nobelpristagaren i ekonomi 2001, Joseph Stiglitz, skriver i förordet till pocketupplagan till sin bok *The Price of Inequality* från 2013, att de rikaste fem procenten i USA, som äger två tredjedelar av hushållens tillgångar, har sett sin ekonomi förbättras under många år. Den rikaste tiotusendelen av amerikanerna (en procent av en procent) har ökat sin andel av hela landets inkomster från en procent 1980 till fem procent på 2010-talet. Samtidigt har de i mitten på inkomstskalan fått det sämre. Mellan 2007 och 2010 sjönk medianinkomsten med 40 procent i USA. Familjernas inkomster i fast penningvärde har sjunkit för den vanlige amerikanen och de som har det sämst har drabbats hårdast. Den franske nationalekonomen Thomas Piketty skriver i sin bok *Kan vi rädda Europa?* att 60 procent av tillväxten i USA mellan 1970 och 2007 tillföll den rikaste procenten. Utvecklingen är liknande i andra länder. OECD skriver i sin rapport från 2015 *In It Together: Why Less Inequality Benefits All* att avståndet mellan rika och fattiga är det största på 30 år. Idag tjänar de rikaste tio procenten i OECD-länderna tio gånger så mycket som de fattigaste tio procenten, 1980 var skillnaden mellan grupperna sju gånger. Ojämlikheten ökar både under goda och dåliga tider. Sverige tillhör de mest jämlika länderna bland OECD:s 36 medlemsländer. Men inkomstskillnaderna mellan den rikaste och fattigaste tio procenten har vuxit snabbare här än i något annat OECD-land och ökat med en tredjedel, från 4 till 6,3 gånger mellan 1985 och 2012. OECD skriver i sin rapport att ojämlikheten orsakar sämre ekonomisk tillväxt och försämrar människors

Ojämlighet i inkomst 1975-2010: USA, OECD och Sverige

Källa: OECD 2011, *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*

<http://www.oecd.org/els/soc/OECD-Income-Inequality-Sweden.pdf>, COUNTRY NOTE: SWEDEN (DEC. 2011)

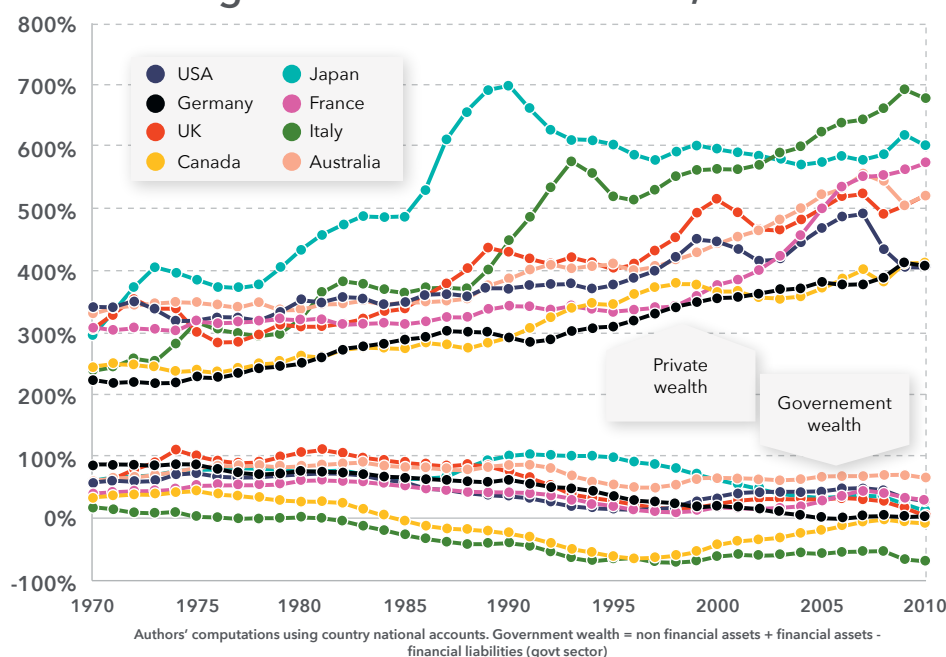
möjligheter. Det framförs ofta att ökad ojämlikhet inte har någon betydelse därför att de rikastes inkomster "sipprar ner" genom samhället och kommer därmed alla till godo. OECD:s slutsatser motsäger det. De amerikanska statsvetarna Hacker och Pierson skriver att det står alltmer klart att teorin om att ekonomin "sipprar ner" inte fungerar men att det omvända, att pengar "sipprar upp" från de fattiga till de rika verkar fungera alltför bra.

Samtidigt har också ojämlikheterna i hälsa ökat. Joseph Stiglitz skriver att livslängden ökar i genomsnitt i USA men för de fattigaste har den inte förbättrats och för fattiga kvinnor har den till och med minskat. Även i Sverige har skillnaderna i dödlighet ökat mellan dem med hög respektive låg utbildning enligt en internationell studie.³ Beror den här utvecklingen av ökad ojämlikhet på globaliseringen och förhållanden i våra samhällens utveckling som vi inte kan styra över? Det måste nästan vara så för annars skulle väl demokratin sett till att utvecklingen blivit en annan? När varje person har rösträtt och lika stort inflytande borde demokratin resultera i en politik där flertalet får det bättre.

Oxfam, en paraplyorganisation som arbetar mot global fattigdom och orättvisa, skriver i sin rapport *An Economy for the 99 %* från januari 2017 att den rikaste en procenten i världen äger numera mer än resten av världen tillsammans. Åtta män äger mer än de fattigaste

50 procenten i världen. I USA har inkomsterna för de 50 procent med lägst inkomster ökat med noll procent, för de rikaste en procenten har ökningen varit 300 procent. De tio största företagen i världen äger mer än 180 stater tillsammans. Företagen använder sitt inflytande till att påverka nationell och internationell politik och vissa av de superrika köper den politik de vill ha, skriver Oxfam. Nobelpristagaren i ekonomi år 2008, Paul Krugman, skriver i sin bok *The Conscience of a Liberal* att de tidigare allmänt accepterade förklaringarna till den ökade ojämlikheten inte håller. Senare tids ekonomiska forskning har visat ett det inte är teknologisk utveckling och globalisering som har orsakat utvecklingen. Istället är det förändringar i politiken som är orsaken. Han menar att radikala högerkrafter i USA på 1970-talet började ta över det republikanska partiet vilket ledde till en kraftfull attack mot fackföreningsrörelsen, att politiska regleringar av näringslivet avskaffades och att skatterna sänktes för höga inkomster. Den ekonomiska jämlikheten i efterkrigstidens Amerika skapades av president Roosevelts politik, The New Deal, och försvagades först sedan den radikala högerörelsen kom att dominera det republikanska partiet på 1980-talet. Att teknisk utveckling och större efterfrågan på utbildad arbetskraft skulle vara en av orsakerna motsägs av att inte heller välutbildade amerikaners inkomster har ökat mycket. De stora vinnarna är istället den rikaste en procenten.

From Private to National Wealth: Small and Declining Government Net Wealth, 1970-2010

Privat och offentligt kapital i åtta länder 1970-2010

Källa: *Inequality & Capitalism in the Long Run*, Thomas Piketty, Paris School of Economics, Lindahl Lectures, Part 1, April 24th 2013
<http://piketty.pse.ens.fr/files/Piketty2013LindahlSlides.pdf>

Paul Krugman skriver att inkomsterna efter skatt för den rikaste en procenten sjönk i fast penningvärde med 20 till 30 procent mellan 1929 och 1950-talet. För den rikaste tiondelen av den rikaste procenten sjönk den till hälften. Samtidigt nästan dubblerades inkomsten för medel-amerikanen. Den högsta skattesatsen på inkomster, för de högsta inkomsterna, var bara 24 procent under 1920-talet. Under president Roosevelts tid steg den först till 63 procent, sen ytterligare till 79 procent. Under 1950-talet i USA var den högsta skattesatsen 91 procent. En spridd ekonomisk teori menar att politiken inte kan påverka marknadsutvecklingen nämnvärt och att perioder av ökad och minskad ojämlikhet är naturliga cykler som orsakas av marknadskrafterna. Paul Krugman menar att ju närmare man tittar på det desto mindre troligt är det att några opersonliga marknadskrafter är orsaken och desto tydligare framstår det att det handlar om förändringar i den politiska maktbalansen.

Den franske ekonomen Thomas Piketty drar i sin bok *Capital in the Twentieth Century* samma slutsats om politikens betydelse. Han skriver att om man studerar den ekonomiska historien tre hundra år tillbaka kan det se ut som att utvecklingen på 1700- och 1800-talet lydde logiska ekonomiska lagar. Men så fort man kommer till 1900-talet försvinner illusionen och det står klart att politiken finns överallt och att ekonomiska och politiska

förändringar måste studeras tillsammans.

Piketty skriver vidare att offentligt ägda tillgångar, offentligt kapital, har minskat stadigt i världens åtta ekonomiskt ledande länder sedan 1970. I flera länder är det offentliga kapitalet 2010 nästan noll, för Italien är det negativt. I till exempel Tyskland och Frankrike var det offentliga kapitalet närmare en tredjedel av allt kapital i landet under 1950- och 1960-talen. Idag är det bara ett fåtal procent. Samtidigt har det privata kapitalet ökat två till tre gånger. En del av ökningen beror på ekonomisk tillväxt men en del på att offentliga tillgångar privatiserats. Resurserna som kapitalet ger har betydelse för fördelningen av makt.

Man kan diskutera om jämlikhet är eftersträfvansvärt eller inte, eller vilka åtgärder som är acceptabla för att öka jämlikheten, men en viktig aspekt är hur jämlikheten påverkar demokratin och olika personers möjligheter att påverka politiken. Vems intresse får störst genomslag i politiken och samhällsutvecklingen? Vem är det som har makt? Och är det annorlunda för alkoholpolitiken?

³ <http://www.dn.se/debatt/hogutbildade-lever-langre-i-ett-ojamlikt-hal-so-sverige/>

MAKTEN ÖVER POLITIKEN

Avtal om fri handel mellan länder har vuxit fram sedan andra världskriget. Till en början omfattade avtalen enbart tull- och tullavgiftsfrågor men omfattningen har växt efterhand. EU är en särskild form av frihandelsavtal som också syftar till en större integration mellan länderna i unionen. Frihandelsavtalen skiljer sig från andra internationella avtal genom att de är bindande och att annars självständiga stater är bundna att följa bestämmelserna i avtalen och den tolkning som görs av en tvistlösningsmekanism. Inom EU är EU-domstolen högsta instans för en sådan tolkning.

Som de australiska folkhälsoforskarna Deborah Gleeson och Sharon Friel framhåller i en artikel i tidskriften *The Lancet*⁴ innebär de nya formerna av frihandelsavtal allvarliga hot mot global hälsa och jämlikhet i hälsa. Ekonomiskt starka länder har en starkare förhandlingsposition och stora företag har oproportionerligt stort inflytande på avtalen. Företagen är också de som drar nytta av avtalen. Bristen på offentlig insyn under förhandlingarna ökar problematiken. Forskarna skriver att avtalen kan innebära att staternas möjligheter att reglera varor som ökar sjukdomsbördan, som tobak och alkohol, begränsas. Det kan röra sig om prishöjningar, marknadsföring, försäljning och märkning. Särskilt allvarligt är nya bestämmelser som gör det möjligt för företag att stämma stater för införandet av regleringar som minskar avkastningen på investeringar i landet.

Internationella handelsavtal tillkommer genom politiska beslut. Besluten leder i många fall till att utrymmet för politiska beslut minskar, framförallt när det gäller politiska frågor som ligger utanför handelspolitiken men som påverkar handeln. De kan ses som politiska beslut som minskar möjligheten till politiska beslut i framtiden. Det är också avsikten, att skapa en situation där företagen löper mindre risk att bli påverkade av politiska beslut, vilket motiveras med att det ökar den ekonomiska utvecklingen. En fråga är: stämmer det? En annan fråga är: hur påverkar det demokratin och möjligheterna att uppnå andra mål? Ett exempel från den nordiska alkoholpolitiken är avskaffandet av import- och partihandelsmonopolen för alkohol i samband med medlemskapet i EES och EU. De nordiska regeringarna önskade inte avskaffa monopolen, men fann sig tvungna att göra det. Idag går det inte att genom beslut i svenska riksdagen återinföra de monopolen, även om det skulle finnas en majoritet som önskar det. På samma sätt är det till exempel med förbudet mot privatimport av alkohol.

Politikens drivkrafter i USA

Paul Krugman skriver i boken *The Conscience of a Liberal* att över tid har den radikala höger rörelsen, som både supportrar och kritiker kallar "movement conservatism" (rörelsekonserveratism) vuxit till en mäktig politisk kraft. Den består av ett nätverk av människor och institutioner även utanför det man brukar se som politisk verksamhet. Förutom politiker omfattar den medieorganisationer, tankesmedjor, förlag med mera. Krugman skriver att människor kan göra hela sin karriär inom rörelsen och vara säkra på att politisk lojalitet belönas oavsett vad som händer. "Movement conservatism" finansieras till stor del av en handfull extremt rika personer och ett antal stora företag som alla vinner ekonomiskt på en ökad ojämlikhet, som minskad progressiv beskattning, och som i sin förlängning betyder en nedmontering av välfärdsstaten, skriver Krugman.

Krugman skriver också att det finns ett samverkande nätverk av organisationer som driver "movement conservatism". I sista hand styrs organisationerna av en liten grupp människor som kollektivt belönar dem som är lojala och bestraffar olikstänkande. Organisationerna förser "lydiga" politiker med de resurser som behövs för att vinna val, ekonomisk trygghet om de förlorar och välavlönade karriärmöjligheter när de lämnar sina politiska uppdrag. Nätverket ser till att rapporteringen i media blir positiv och att motståndare trakasseras och undergrävs. Och det stöder en armé av trogna intellektuella och aktivister. Krugman ger i sin bok exempel på både politiker och tankesmedjor. Tankesmedjorna är till mycket stor del skapade av en handfull rika familjer. Inom journalistiken finns liknande organisationer, skriver Krugman, och till det ska man lägga samarbetet mellan lobbyister och politiker.

På samma sätt som Paul Krugman skriver de amerikanska statsvetarna Jacob Hacker och Paul Pierson i sin bok *Winner-Take-All Politics* att den ökade ojämlikheten i USA under de senaste trettio åren inte har orsakats av globaliseringen, som ofta hävdas, eller av någon opåverkbar marknadsutveckling, utan genom politiska beslut. De ställer frågan hur detta kan hända i en demokrati som styrs av en majoritet av väljarna och som föddes i en revolt mot skillnader i makt och möjligheter. Deras svar är att det har hänt genom en långvarig och uthållig organiserad kamp. Kampen har inneburit påverkan på många små och föga uppmärksammade beslut i politikens vardag, och följt vad som har kallats "de små stegens strategi".

De beskriver i boken politiska beslut som har gynnat de rikaste, företagsägare och företagsledare sedan 1970-talet. De beskriver också beslut som inte har tagits trots att de borde för att upprätthålla effekten av lagstiftningen när omvärlden och tekniken förändras. De kallar det "drift", när lagstiftningen inte svarar på en ny verklighet. Politiska åtgärder som inte diskuteras och som därmed inte beslutas om uppmärksammas sällan av väljare. De beslut som tagits kan röra sänkt skatt för kapitalinkomster, vad som räknas som kapitalinkomst, vad företag inte behöver räkna med som skatteunderlag eller avsaknad av regler för oberoende mellan företagens VD och styrelse och så vidare. Och besluten har ofta tagits oberoende av vilket parti presidenten tillhört eller vilket parti som haft majoritet i Senaten och Representerhuset.

Under 1960-talet och början av 1970-talet i USA beslutades om många lagar som sågs som politiska motgångar av näringslivet. Det rörde sig bland annat om ny miljö-

lagstiftning, nya arbetsmiljöbestämmelser och konsumentskydd. Enligt Hacker och Pierson möttes detta med bestörtning från näringslivet och en insikt växte fram att politisk makt för företagen var nödvändig. Tidigare hade enskilda näringsgrenar lobbade för sina sakfrågor mot de utskott och myndigheter som hanterade just dem. När ny lagstiftning skapades som påverkade många näringsgrenar samtidigt, började det amerikanska näringslivet att samarbeta och samla sina resurser för att få till en bred påverkan av politiken. För detta krävdes organisation och uthållighet, oavsett politisk majoritet. Företagens resurser och det hierarkiska beslutsfattandet inrebar att man hade goda förutsättningar för en sådan kamp. Under 1970-talet dubblades antalet medlemmar i den amerikanska handelskammaren och dess budget tredubblades. Antalet medlemmar i National Federation of Independent Business, ungefär motsvarighet till

⁴ Gleeson D, Friel S. (2013). Emerging threats to public health from regional trade agreements. *Lancet* 2013; 381: 1507–09

Svenskt Näringsliv, dubblerades också. Det bildades en särskild grupp av de största företagens ledare för att dels koordinera aktiviteter och dels agera som en kraftfull lobbyorganisation mot de politiska representanterna i Washington. Efter fem år omfattade organisationen 113 av de 200 största företagen i USA som tillsammans omfattade nästan halva USA:s ekonomi. Antalet företag med kontor för påverkansarbete i Washington ökade från 100 till 500 under 1970-talet. Antalet företag med registrerade lobbyister ökade från 175 år 1971 till nästan 2 500 år 1982. Arbetet kompletterade kampanjstöd i valrörelser till olika politiker med ett kontinuerligt, dagligt och mångårigt arbete med de politiska frågor som behandlades i Washington. Joseph Stiglitz skriver i *The Price of Inequality* att i början av 2010-talet hade bara finanssektorn fem lobbyister per kongressledamot i Washington.

Trots att politiken ändrades, skriver Hacker och Pierson, ändrades inte allmänhetens åsikter. I undersökningar som jämför hur senatorer röstat med vad deras väljare tyckte visade det sig att röstningen motsvarade vad den rikaste tredjedelen av väljarna önskade sig, men var motsatt till vad den fattigaste tredjedelen ville. De frågor där det fanns stöd från en majoritet av väljarna ledde inte till beslut om ny lagstiftning, däremot fattades beslut i frågor som stöddes av de rikaste tio procenten.

Även om de radikalaste politiska förespråkarna för avregleringar, när det gällde minskade offentliga resurser och sänkta skatter, fanns inom det republikanska partiet, kom det demokratiska partiet att omfatta och driva samma politik från 1990-talet och framåt, skriver Hacker och Pierson. Från att under 1980-talet varit en åsiktsinriktning inom en del av det demokratiska partiet tog inriktningen över det demokratiska partiets agerande under följande decennier, oberoende av vilket parti som hade makten i de beslutande församlingarna. Det var också en politik som fick finansiellt stöd från

näringslivet i valrörelser. I boken *Dark money: The Hidden History of the Billionaires Behind the Rise of the Radical Right* från 2016 beskriver journalisten Jane Mayer hur en grupp amerikanska miljardärer sedan 1970-talet finansierat en rörelse som omfattar val av politiker, media, tankesmedjor, Tea party-rörelsen, "folkrörelser", skolor och så vidare. Enligt Mayer har finansieringen av nätverket gjorts lågmält och strävat efter att inte synas. Omfattningen av nätverket och hur det har finansierats har tills nyligen varit mer eller mindre okänt. Stöd till lämpliga kandidater kunde ges direkt till personens valkampanj men också genom företag och organisationer med svårspårad finansiering av till exempel annonsering och telefonkampanjer riktade till väljare som misskrediterade politiska motståndare. Man byggde upp databaser med information om väljare för att kunna målgruppsanpassa budskap. Och man till och med lyckades ändra hur valkretsarna utformades för att åstadkomma att republikanska kandidater skulle vinna valen till kongressen.

En övergripande plan som en av de superrika finansierade och som sattes i verket på 1980-talet, inspirerad av den nyliberala ekonomen Friedrich Hayek, var att ta över amerikansk politik i tre faser, skriver Mayer. Den första fasen var att "investera" i intellektuella vars idéer skulle vara "råmaterialet". Den andra fasen var att investera i tankesmedjor som kunde förvandla idéerna till politik som kunde marknadsföras. Den tredje fasen var att finansiera "folkrörelser" och grupper med särintressen för att skapa ett tryck på politiker att genomföra åtgärderna. I grunden en produktionsplan för nyliberal politik, skriver Mayer.

En artikel i tidningen *The Guardian* i april 2017 menar att dold finansiering (dark money), påverkar val i Storbritannien på ett avgörande sätt, främst genom finansiering av information på internet och i sociala medier.⁵

Sverige saknar regler om bidrag till politiska partier

Transparency International, en organisation som arbetar mot korruption över hela världen, skriver på sin hemsida att okontrollerad politisk finansiering kan leda till stor korruption i politiken. Erfarenheter visar att det alltför ofta leder till att lagar stiftas som passar privata intressen istället för medborgarnas. Man nämner särskilt USA som ett exempel med mycket stora bidrag i valrörelser, men menar att det är positivt att USA i varje fall har regler för att stödets ursprung måste redovisas öppet.

Det är inte alla länder som har sådana regler. Trots att Sverige bedöms som ett land med lite korruption i Transparency Internationals ranking ser organisationen med oro på att Sverige saknar regler för redovisning av politiska bidrag. I sin rapport från 2012 *Money, politics, power: corruption risks in Europe* där man jämför 25 europeiska länder, kritiserar Sverige för att sakna reglering av bidrag till politiska partier, ett särskilt riskfyllt område för korruption. Det är bara två länder i undersökningen som helt saknar sådana regler: Sverige och Schweiz. Sverige kritiserar också för att inte ha några krav på registrering av lobbyister och inte heller någon etisk policy för riksdagsledamöter med riktlinjer för att hantera intressekonflikter med mera.

Att bearbeta EU-systemet

Ett exempel från Europa är när EU:s grundlag, EU-fördraget, ändrades 1997. Då infördes krav på att ny planerad lagstiftning skulle bedömas utifrån konsekvenser av reglernas effekt på ekonomi och näringsliv. Och inte effekter på andra aspekter som miljö eller hälsa. En akademisk artikel från 2010, *Working the system*⁶, beskriver med hjälp av dokument som blivit offentliga efter domstolsprocesser mot tobaksindustrin och genom intervjuer, bakgrunden till hur ändringen kom till. Forskarna kommer fram till att tobaksindus-

trin skapade en koalition med andra industrigrenar, där även alkoholföretag ingick, och den lyckades få igenom förändringen av EU-fördraget. Bestämmelsen har sedan använts för att underminera lagstiftning som syftar till att skydda folkhälsa. Forskarna kommer fram till att skälen för tobaksindustrin att få till kravet i lagen var:

1. Att få en ekonomisk utvärdering av beslut om policy som prioriterar företagets kostnader.
2. Att försäkra sig om att industrin involveras tidigt i diskussioner om policy.
3. Att ge näringslivet en fördel framför andra aktörer genom att göra beslutsfattare beroende av information som näringslivet tillhandahåller.
4. Att ge företag möjlighet att ifrågasätta planerad eller existerande lagstiftning.

President Obamas sista State of the Union

I sitt sista tal vid kongressens öppnande i januari 2016 tog USA:s president Barack Obama upp de här frågorna. Talet är värt att lyssna på eller läsa i sin helhet. Och i original. Här nedan kommer några citat i översättning.

”Vi, Folket”. Vår författning börjar med de enkla orden, ord som vi har förstått syftar på alla människor, inte bara vissa; ord som insisterar på att vi stiger och faller tillsammans (...) Den framtid vi vill ha – som alla av oss vill ha – möjligheter och trygghet för våra familjer, ökad levnadsstandard, en fredlig värld för våra barn (...) det kommer bara att hända om vi rättar till vår politik. (...)

Men demokrati kräver en grundläggande tillit mellan medborgarna. Den fungerar inte om vi tror att de som inte håller med oss drivs av illvilja. (...) Demokratin stannar upp utan en vilja till kompromisser, eller när till och med grundläggande fakta bestrids, eller när vi enbart lyssnar till dem som vi håller med. Vårt offentliga liv tynar bort när bara de mest extrema rösterna får all uppmärksamhet. Och viktigast av allt, demokratin faller ihop när vanliga personer upplever att deras röst inte har någon betydelse; att systemet är riggat för de rika och mäktiga eller för något särintresse.

Alltför många amerikaner känner så nu. (...) Men det betyder att om vi vill ha bättre politik, räcker det inte att byta ut en ledamot av kongressen eller ens byta president. Vi måste förändra systemet så det återspeglar våra bättre jag. Jag tror att vi måste upphöra med att bestämma våra valkretsar så att politiker kan bestämma väljarna, istället för tvärtom. (...) Vi måste minska pengarnas inflytande i vår politik, så att inte en handfull familjer eller dolda intressen kan ta över våra val.

⁵ <https://www.theguardian.com/politics/2017/apr/01/dark-money-threat-to-uk-elections-integrity?>

⁶ Smith KE, Fooks G, Collin J, Weishaar H, Mandal S, et al. (2010) “Working the System”—British American Tobacco’s Influence on the European Union Treaty and Its Implications for Policy: An Analysis of Internal Tobacco Industry Documents. *PLoS Med* 7(1): e1000202. doi:10.1371/journal.pmed.1000202

MAKTEN ÖVER TANKEN

Spinn, att med PR-liknande metoder påverka köpbe-
teende, attityder, politik och allmän opinion, ofta
med manipulativa metoder, växte fram som en profes-
sionell verksamhet i USA under 1900-talet. Tobaksin-
dustrin var en av föregångarna i att använda sig av den
här sortens PR. En av de första och mest kända utövar-
na av yrket var Edward L. Bernays, brorson till Sigmund
Freud. Han har kallats "the father of spin" vilket också är
titeln på en bok om honom skriven av journalisten Lar-
ry Tye. Bernays började arbeta för tobaksindustrin 1928
med ett uppdrag att bryta föreställningar kring att kvin-
nor inte skulle röka. Bernays utformade inte annonser
och reklam utan övertalade fotografer, artister, idrottare
med flera att sprida budskapet att det var bättre att vara
smal än fet. Och för att hålla sig smal skulle man ersät-
ta sötsaker med en cigarett. Han fick experter att utta-
la budskapet och han till och med utarbetade menyer
för hotellrestauranger med cigaretter som dessert så att
gäster kunde "undvika faran med att äta för mycket".
En viktig del av tekniken var att det inte framgick vem
den verkliga avsändaren var. Bernays lämnade efter sin
karriär över 800 kartonger med dokument från hela sitt
arbetsliv, utan vilka mycket av det han åstadkom aldrig
skulle ha blivit känt. Larry Tye skriver att Bernays var
mannen som mer än någon annan fick kvinnor att röka,
att ägg och bacon blev en frukosträtt, att människor gick
över till öl som en "måttlighetsdryck" och att president
Calvin Coolidge återvaldes.

Bernays skriver i sin bok *Propaganda* om "det intelligen-
ta manipulerandet av massornas organiserade vanor och
åsikter" att:

*Vi styrs av, våra sinnen stöps av, vårt tycke och vår smak
formas av, våra idéer föreslås av män vi aldrig hört talas
om. (...) vi domineras av ett relativt litet antal personer (...) som
förstår massornas mentala processer och sociala mön-
ster.*

Bernays sägs ha varit en mycket självsäker person som
aldrig upphörde att marknadsföra sig själv. Han ska ha
väckt mycket upprördhet i sin egen bransch bland annat
då han presenterade dolda arbetssätt och talade om ma-
nipulation. PR-branschens historia är full av kampanjer
som misslyckades uppnå det man ville. Det är tydligt att
det inte är så lätt eller självklart att styra människor som
Bernays påstod. Han uttrycker samtidigt en ambition
med PR-arbetet och i vissa fall, som att få kvinnor att
röka eller människor att äta ägg och bacon till frukost,
verkar han ha lyckats.

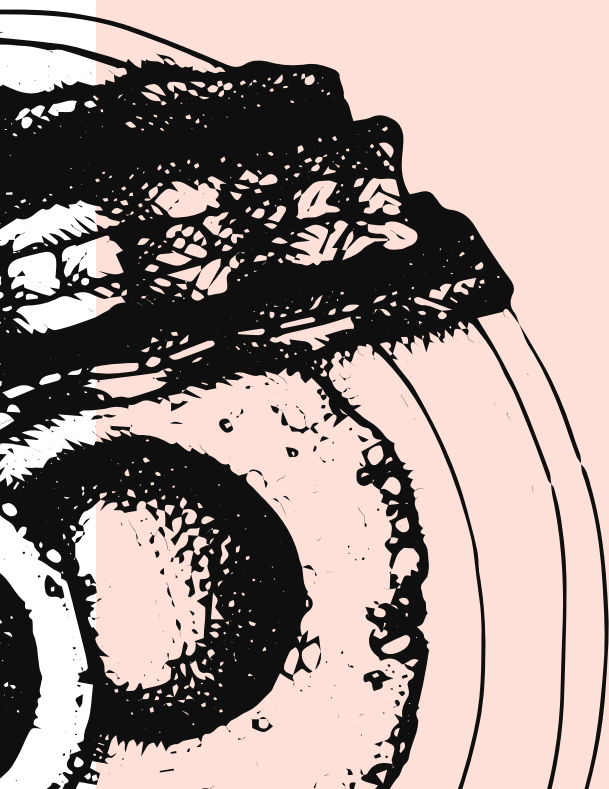
Arbetssätten utvecklades över åren och tillämpades på
många områden, inte bara för att marknadsföra vissa

produkter. Journalisterna John Stauber och Sheldon
Rampton beskriver i sin bok *Toxic sludge is good for you!*
hur Kuwait finansierade en kampanj för att få USA att
anfälla Irak, efter att Irak invaderade Kuwait 1990. Man
anlitade över 20 olika PR-firmor och juridiska rådgiva-
re. Hill & Knowlton, världens då största PR-firma, hade
huvudrollen i arbetet. Bland annat ska Hill & Knowlton
ha skapat en "frivilligorganisation", Citizens for a Free
Kuwait, som under sex månader försågs med nästan
12 miljoner dollar från Kuwait, förmedlade av Hill &
Knowlton. Att skapa så kallade frontgrupper som ger in-
tryck av medborgerligt engagemang är en vanlig teknik
i de här PR-firmornas arbete. Enligt Stauber och Ram-
pton arbetade 119 personer i tolv av Hill & Knowltons
kontor över hela USA med uppdraget från Kuwait. Man
ordnade intervjuer med kuwaitier som besökte USA, ar-
rangerade event som "National Free Kuwait Day", "Na-
tional Prayer Day (for Kuwait)" och "National Student
Information Day", distribuerade tiotusentals t-shirtar
med texten "Free Kuwait" och klistermärken för bilar till
colleges runt om i USA, organiserade demonstrationer
och skickade pressmeddelanden och informationsma-
terial. Hill & Knowlton producerade också dussintals
videonyheter som användes av nyhetskanaler runt om
i världen utan att de flesta insåg att de producerats av
Kuwaits PR-byrå. Det fanns ett stöd i USA för att USA
skulle ge sig in i konflikten så det går inte att säga hur
stor betydelse kampanjen hade. Men den är ett exempel

I en artikel i den brittiska tidningen The Guardian beskriver författarna till boken *A Quiet Word: Lobbying, Crony Capitalism and Broken Politics in Britain* vad de ser som lobbyarbetets viktigaste delar:⁷

"SKAPA INTRYCK
AV EN RÖRELSE
- SE TILL ATT TILL
SYNES OBEROENDE
GRUPPER
ENGAGERAR
SIG I FRÅGAN,
TILL EXEMPEL
DEBATTARTIKLAR
UNDERTECKNADE
AV 50
AKADEMIKER."

1. *Kontrollera området* – äg hur debatten förs, styr bort diskussionen från de ämnen du inte vill ska diskuteras. Istället för att diskutera ett företags påverkan på miljö, se till att få en debatt med beslutsfattare och media om ekonomisk utveckling. När det temat dominerar den offentliga debatten upplevs andra och motstridiga röster som marginella och irrelevanta.

2. *Spinn medierna* – formulera målet som ett viktigt intresse för landet, till exempel ekonomisk tillväxt och arbetstillfällen, istället för ökad lönsamhet för företaget. Och låt någon annan än företaget själv säga det.

3. *Skapa intryck av en rörelse* – se till att till synes oberoende grupper engagerar sig i frågan, till exempel debattartiklar undertecknade av 50 akademiker.

4. *Köp trovärdighet* – genom att anlita till synes oberoende personer att tala för sin sak, exempelvis ett tobaksföretag som finansierar en organisation där två före detta poliser kampanjar mot "irrationella regler", det vill säga krav på neutrala tobaksförpackningar.

5. *Sponsra en tankesmedja* – tankesmedjor kan på uppdrag framföra en industrisektors budskap, till exempel med en rapport som får utrymme i media och i kontakter med beslutsfattare, utan att företagen själva framför budskapet.

6. *Lyssna på kritiken* – ge möjligheter till bekymrade lokalsamhällen med flera att lämna sina synpunkter. Möjligheterna att påverka resultat är nästan alltid obefintliga.

7. *Neutralisera oppositionen* – bevaka kritiska och aktiva grupper, för att förekomma eventuella negativa aktioner, ibland med spionliknande metoder. Dokument från Wikileaks har avslöjat att organisationer som Greenpeace, Amnesty International och djurrättsorganisationer har bevakats av underrättelseföretaget Stratfor på uppdrag av stora företag.

8. *Kontrollera internet* – fyll webben med för företaget positiv information, exempelvis falska bloggar eller pressmeddelande som inte är tänkta för journalister. Se till att negativ information kommer långt ner på Google-sökningar och så vidare.

9. *Öppna dörren till beslutsfattare*, ett av de effektivaste sätten är att anlita vänner till politiker eller tidigare kollegor.

10. *Till sist* – var redo att erbjuda anställning till politiker efter att deras uppdrag avslutats.

⁷ <https://www.theguardian.com/politics/2014/mar/12/lobbying-10-ways-corporations-influence-government>

på att PR-teknikerna kan användas inom områden vi inte förväntar oss och där det ofta inte framgår vem som är avsändare eller finansier.

Bland dokumenten som offentliggjorts efter de stora rättegångarna mot tobaksindustrin finns många från olika PR-konsulter. Till exempel dokumentation från en workshop med Hill & Knowlton och tobaksindustrin där man listar 15 olika målgrupper och 146 olika aktiviteter för att stärka industrins ställning och motverka för industrin negativa aspekter. En målgrupp är till exempel nyhetsmedia som man kan erbjuda utbildning och expertkompetens inom andra områden än tobak och hälsa eller stöd till konstnärlig verksamhet. En annan målgrupp är regeringar där man ska sträva efter att bli en trovärdig källa för forskningsresultat och erbjuda alternativ när det gäller lagstiftning och reglering.

Ett annat exempel är ett dokument som beskriver en treårsplan för Europa 1994-1996 och som bland annat syftar till att upprätthålla rökning som socialt accepterat genom opinionsundersökningar om tolerans för rökare och stöd för "förnuftiga" regler. Målsättningen är att få hårda kritiker att framstå som extremister bland annat genom företagsproducerade nyheter. En annan del är att starta informationsbyråer som förmedlar positiva nyheter och forskningsresultat om tobak och ta hjälp av nyliberala opinionsledare som journalister och akademiker för att leda bort debatten från rökning och hälsa.

Jane Mayer beskriver i sin bok *Dark money* att miljardärer i USA började finansiera en ny form av tankesmedjor. Tidigare hade tankesmedjor i USA varit huvudsakligen akademiska organisationer som utan en tydlig ideologisk inriktning presenterade kunskap från bland annat samhällsvetenskaplig forskning. De nya tankesmedjorna hade som inriktning att "sälja" en förutbestämd ideologi om en helt fri marknad till politiker och allmänhet. Enligt *Dark money* finns idag cirka 300 större tankesmedjor inom den konservativa rörelsen i USA.

Ett globalt nätverk av liknande tankesmedjor är Atlas Network. Enligt dess hemsida www.atlasnetwork.org ingår mer än 450 tankesmedjor i nästan 100 länder i nätverket. Enligt hemsidan är nätverkets vision en "fri, blomstrande och fredlig värld där en begränsad stat för-svarar lag och rätt, privat egendom och fria marknader." Grundaren uppges vara Antony Fisher som skapade en förmögenhet på kycklingfabriker i Storbritannien. Ett citat på hemsidan lyder: "Utan Fisher, inget IEA [Institute of Economic Affairs, en tankesmedja som Fisher grundade i London]; utan IEA och dess kloner, ingen Thatcher och högst troligt ingen Reagan."

Svenska organisationer som enligt Atlas Networks hemsida ingår i nätverket är Centrum för Rättvisa, Corax, Ratio och Timbro. Bland nätverkets organisationer i USA finns bland många andra två som redan nämnts ovan:

Ayn Rand Institute och Atlas Society. Inspirationen till arbetet med tankesmedjor för fri marknad och minimal stat kom i många fall från den österrikiska ekonomen Friedrich Hayek som bland annat var verksam i London. Enligt Jane Mayer i *Dark money* sökte Antony Fisher upp Hayek i London 1950 för att fråga om råd om hur man kunde hindra att det demokratiska västerlandet togs över av socialism och kommunism. Skulle Fisher ge sig in i politiken? Hayek ska ha sagt att det var meningslöst för personer med deras åsikter att bli politiker. Politiker var fångar i konventionellt tänkande, enligt Hayek. Istället skulle man förändra hur politiker tänkte genom en ambitiös PR-kampanj genom att starta "en akademisk institution" för att föra ett "idéernas krig".

Var finns alkoholindustrin?

I arbeten som studerar politiskt lobbyarbete och tankesmedjor nämns tobaksindustrin ofta. Alkoholindustrin förekommer bara undantagsvis men industrin måste ha goda möjligheter att agera på liknande sätt som tobaksindustrin. Exempel är *The Father of Spin* där det nämns att Edward Bernays anlätades av amerikanska bryggerier på 1930-talet för att få till stånd att öl tilläts i alla de områden som efter den nationella förbudstidens slut hade förbjudit alkohol lokalt. Eller *Dark Money* där det nämns att medlemmar i bryggerifamiljen Coors bidrog till finansieringen av tankesmedjor. Eller i boken *Toxic Sludge is Good for Your! – Lies, Damn Lies and the Public Relations Industry* av John Stauber och Sheldon Rampton, där ett par amerikanska bryggerier nämns som kunder åt PR- och lobbykonsultfirmor.

Ett undantag är boken *The Amazing Story of Repeal* av Fletcher Dobyns från 1940 som på drygt 400 sidor beskriver bakgrunden till att alkoholförbudet i USA avskaffades 1933 bland annat efter kampanjer finansierade av bryggerier och rika företagare. Företagarna ville att alkohol skulle bli lagligt och beskattas så att företagsbeskattningen kunde minska.

Men journalistiken förklarar väl sammanhangen?

En vanlig uppfattning är att tidningar och andra nyhetsmedia har så dålig ekonomi att de tvingats kraftigt minska antalet journalister. Det får till följd att man inte har tid att sätta sig in i de frågor tidningen rapporterar om. Det öppnar fler möjligheter för företag och organisationer att förse tidningarna och andra media med underlag eller till och med färdigskrivna eller färdiginspelade nyheter. Detta räknas som en del av PR-arbetet och kallas "förtjänad media" istället för vanlig reklam som kallas "köpt media". Oavsett om orsaken är sämre ekonomi eller inte, så är det mycket som talar för att utvecklingen gått åt det här hållet. En undersökning om nyhetskällor genomförd i flera länder visade att mellan 50 och 90 procent av nyheterna kommer från PR-källor, både från företag, offentliga och privata organisationer, inte sällan ordagrant återgivna. En frågeundersökning

2013 av journalister i digitala medier från 14 länder, däribland Sverige, fann att de vanligaste källorna som journalisterna nämnde var företagskontakter, PR-byråer, nyhetsbyråer och företags talespersoner. PR-branschen växer med uppskattningsvis tio procent per år och idag uppskattas mer än tre miljoner människor världen över arbeta med PR.

Några enstaka uppgifter från Sverige stämmer överens med den här bilden. En journalist i Härmösand berättade att redaktionen för lokaltidningen hade minskat från tidigare 200 personer till nio idag. Och i Falun ska det idag finnas sex journalister på lokaltidningarna medan till exempel enbart kommunen har 13 informatörer.

Jim Macnamara, professor i Public Communication i Sydney i Australien, menar dock att färre journalister med mindre tid att sätta sig in i respektive fråga, inte är hela förklaringen. Även förut, när journalisterna var många på redaktionerna, användes PR-material i stor utsträckning. Han menar att en stor del beror på att journalisterna har valt att arbeta på det här sättet. Jim Macnamara är från början journalist och har också arbetat under lång tid i den australiska PR-branschen, innan han gick in i det akademiska livet. Han har inte någon negativ syn på inflytandet från PR-aktiviteter på nyhetsrapportering. I sin bok *Journalism & PR* från 2014 menar han att PR-personer från företag eller konsultbyråer ofta förser journalister med material de annars inte skulle kunna få tag i. Och eftersom det finns uppgifter som är intressanta för läsarna använder sig journalisterna av det.

Men även Jim Macnamara beskriver utvecklingen på internet som problematisk. Utvecklingen har gjort det möjligt för bland annat företag och PR-personal att lättare nå allmänheten direkt utan journalister som mellanhand och genom möjligheterna som till exempel sociala medier erbjuder, anpassa informationen efter den individuella mottagaren. Tekniker som företagen använder är till exempel "flogging", att marknadsföra produkter, tjänster eller politik genom falska bloggar; betalda bloggar där kända bloggare får ersättning för att ge positiva omdömen i olika frågor. Det kan också gälla

att stimulera till användargenererad marknadsföring i sociala medier; inbäddad marknadsföring där budskap döljs i andra program och där företag producerar innehåll, hemsidor som är utformade för att komma högt upp i sökningar med sökmotorer samt så kallad företagsjournalistik. Inte sällan är innehållet skrivet av journalister istället för traditionell PR-personal och journalister har ibland extraknäck för att skriva för PR-byråer och företags PR-avdelningar.

Statsvetarna Jacob Hacker och Paul Pierson beskriver i sin bok *Winner-Take-All-Politics* att utrymmet som används i media för att beskriva samhällsfrågor har minskat. Och när sådana frågor tas upp beskrivs de huvudsakligen som en tävling mellan personligheter, vem som ökar i opinionsstöd och vem som minskar. Mindre resurser till undersökande och analyserande journalistik har bidragit till en journalistik som mer är en plattform för olika sidor att uttala sig. Analys om något är sant eller relevant, eller att sätta de framförda åsikterna i ett sammanhang, uteblir ofta helt. Men även när nyheterna tar upp en politisk fråga är det sällan innehållet i politiken som beskrivs. Hacker och Pierson gjorde en analys av rapporteringen om en skattesänkning i USA 2001 i *USA Today*, en dagstidning med största upplagan i USA. Tidningen hade 78 artiklar om skattesänkningen, många på förstasidan, men bara sex av dem beskrev innehållet i lagändringen och bara en artikel tog upp fördelnings-effekterna.

I en serie av rapporter om medierapporteringen av kampanjerna inför senaste presidentvalet i USA av Thomas Patterson vid Shorenstein Center vid Harvard Kennedy School, konstaterar författaren att rapporteringen fokuserade på tävlingsmomenten i kampanjerna och att väldigt lite, mindre än fem procent av rapporteringen i Hillary Clintons fall, handlade om politiska ståndpunkter och politikens innehåll. Bakgrund och sammanhang saknades i rapporteringen. Till exempel nämndes Clintons långa verksamhet inom politiken som senator eller minister inte alls. Den rapportering som gjordes var övervägande negativ för båda kandidaterna Donald Trump och Hillary Clinton. I rapporteringen om res-

"HAR VI ACCEPTERAT EN INRAMNING AV FRÅGAN PÅVERKAS VI INTE AV FAKTA."

pektive kandidats lämplighet för presidentposten var fördelningen densamma för båda, 87 procent negativ och 13 procent positiv. Från 1980-talet och framåt har medierapporteringen kring presidentkandidater varit mer negativ än positiv och andelen negativ rapportering har ökat hela tiden. Författaren menar att detta inte bara gäller kandidater i val utan alla samhällsområden som idag blir utsatta för intensiv kritik och att detta eroderar förtroendet för politiska ledare, institutioner och politik.

Kampen om språket

Ord är makt skriver Aron Etzler i sin bok *Reinfeldteffekten* från 2013 i ett avsnitt om Moderaternas kommunikationschef Per Schlingmann. Schlingmann är mytomspunnen i svensk politik och arbetade med att få "rätt" ord att användas av moderater. I Moderaternas kampanjmaterial inför valet 2010, *En guide till nya moderaternas utseende* listar Per Schlingmann ord som de nya Moderaterna ska använda respektive undvika, bland annat "förbättra" inte "förändra", "det ska löna sig att arbeta" inte "sänka ersättningsnivån", "mångfald" inte "privatisering", "människor som saknar jobb" inte "arbetslösa", "utanförskap" inte "segregation" och "människor" inte "individer eller medborgare".

Per Schlingmanns motsvarighet för det republikanska partiet i USA heter Frank Luntz som närmast är en legend och anses ha bidragit mycket till republikanernas framgångar. Luntz har ett framgångsrikt konsultföretag som bland annat med hjälp av fokusgrupper och opinionsundersökningar hjälper företag och politiska grupper med budskap och formuleringar. Bland annat har han gett råd till republikaner att inte använda "privatiseringar" utan "anpassa efter person" (personalize) eftersom privatisering får folk att tänka på vinstmotiv och vinnare och förlorare, att inte säga "arvsskatt" utan "dödsskatt" eftersom en stor majoritet av amerikaner stöder att avskaffa en "dödsskatt" och att inte säga "globalisering" eller "kapitalism" utan "fri marknadsekonomi". Han talar också om vikten att alltid säga att man är för något och inte enbart mot något, att tala om rättvisa men att definiera rättvisa som "lika möjligheter" och att tala om vilka värderingar man har.

George Lakoff, amerikansk professor i språkvetenskap och kognitiv vetenskap, skriver att hur vi formulerar oss, hur en fråga ramas in, påverkar hur vi uppfattar omvärlden. Har vi accepterat en inramning av frågan påverkas vi inte av fakta. Däremot kan vi påverkas av en annan inramning byggd på andra värderingar. Han menar att

amerikanska republikaner har varit mycket bättre på att använda den här typen av tekniker än demokraterna. Demokraterna har mest kastat fakta mot sina politiska motståndare och de har bara studsat av. Han menar att alla bör lära sig hur inramningar fungerar för att bättre föra fram sina värderingar och ståndpunkter.

I en doktorsavhandling från 1992 *Högervåg – Nyliberalismen och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969 – 1989* studerar statsvetaren Kristina Boréus förändringar i den politiska språkanvändningen i Sverige under 1970- och 1980-talen. Bland annat finner hon att ordet "demokrati" fått en ändrad innebörd från att handla om medborgarnas deltagande i demokratiska processer, också mellan val, och om ekonomisk demokrati, till en formell rättighet för individen, huvudsakligen för att delta i val. "Välfärdsstat" är ett annat ord som förändrades under den här perioden menar Boréus mot att beteckna ett "välfärdssamhälle" där välfärden inte behövde "levereras" av staten utan privata företag skapade välfärd inklusive välfärdstjänster som det offentliga tidigare gjorde. Boréus beskriver att utvecklingen drevs på av ett antal organisationer liknande tankesmedjor som startades eller aktiverades efter 1969 då Svenska Arbetsgivarförbundet (SAF), föregångare till Svenskt Näringsliv, beslöt att gå till offensiv mot vänstervågen. Organisationer som startades eller finansierades var till exempel Näringslivets Ekonomifakta, Näringslivets Presstjänst, Näringslivets Mediainstitut, Timbro, Ratio, 4 oktober-kommittén och Den Nya Välfärden. Boréus nämner att inriktningen till exempel kan avläsas av titlarna på skrifter som gavs ut av Timbro och Ratio som *Sänkt skatt för alla, Får jag lov? Att privatisera, Att läsa Hayek* och *Socialism och fascism – samma familj*.

I avhandlingen beskriver Boréus att de nyliberala idéernas genombrott i svensk politik inträffade under de borgerliga regeringarna under åren 1976 till 1982, då också de nyliberala idéerna fick sitt genombrott inom OECD. Socialdemokratiska regeringar under 1980-talet kom att fördjupa trenden, enligt Boréus. Bland annat inleddes en privatisering av den offentliga sektorn, med kommunala företag och kommunal verksamhet i privat regi som skolskjutsar och barnomsorg. Kommunerna strävade efter att "befria produktionen från politik", det vill säga att minska den politiska styrningen av verksamheten. Också den ekonomiska politiken anpassades efter den nya liberala andan, skriver Boréus, bland annat genom att de sista resterna av regleringar på kreditmarknaden avskaffades i mitten på 1980-talet.

MAKTEN ÖVER KUNSKAPEN

Även på forskningens område beskrivs tobaksindustrin som en föregångare när det gäller tekniker att ifrågasätta och underminera för industrin önskade resultat. Att förstå ett ämnes påverkan på hälsan är ett av de mest svåra och komplexa forskningsområden som finns. Alla studier innehåller osäkerheter och forskare måste dra slutsatser från många olika studier för att öka säkerheten. Detta är en del av den vetenskapliga processen, att olika forskare gör olika studier, och tillsammans försöker vetenskapssamhället komma fram till en slutsats baserad på den kunskap vi har nu. Olika grad av osäkerhet är därför en del av forskningen. Men särskilt när det gäller risker för liv och hälsa måste vi fatta beslut utifrån den kunskap vi har. Vetenskaplig osäkerhet och ifrågasättande är därför en nödvändig del av forskningen. Men fabricerad osäkerhet är en annan fråga.

Den inneboende osäkerheten i forskningen har utnyttjats bland annat av tobaksindustrin för att ifrågasätta att cigarettök orsakar cancer, även vid passiv rökning. David Michaels, epidemiolog som också har arbetat med arbetsmiljöfrågor i den amerikanska regeringen, skriver i sin bok *Doubt is Their Product – How Industry's Assault on Science Threatens Your Health* att hans favoritcitrat ur de miljontals dokument som blev offentliga i samband med rättegångarna mot tobaksbolag är ett från 1969 i ett PM från en hög chef i ett tobaksbolag: "Tvivel är vår produkt eftersom det är det bästa sättet att ifrågasätta 'den uppsättning fakta' som allmänheten tror på. Det är också ett sätt att skapa en kontrovers." Michaels skriver att många industrier har på senare år anammat den strategin till exempel när det gäller beryllium, bly, kvicksilver och en rad andra ämnen. Ofta används särskilda konsultfirmor som specialiserar sig på att försvara industrierna. Konsulterna kan ta fram forskning som pekar på andra faktorer som kan orsaka riskökningen eller omanalysera data och till exempel höja nivån på jämförelsegruppen så att effekten av det skadliga ämnet inte blir statistiskt säkerställt, resultat som de får publicerade i vetenskapliga tidskrifter. Michaels skriver att den här typen av konsultfirmor har blivit erfarna och framgångsrika i epidemiologi, biostatistik och toxikologi, och att det idag är ovanligt att forskningsresultat inom folkhälsa eller miljö inte blir ifrågasatta.

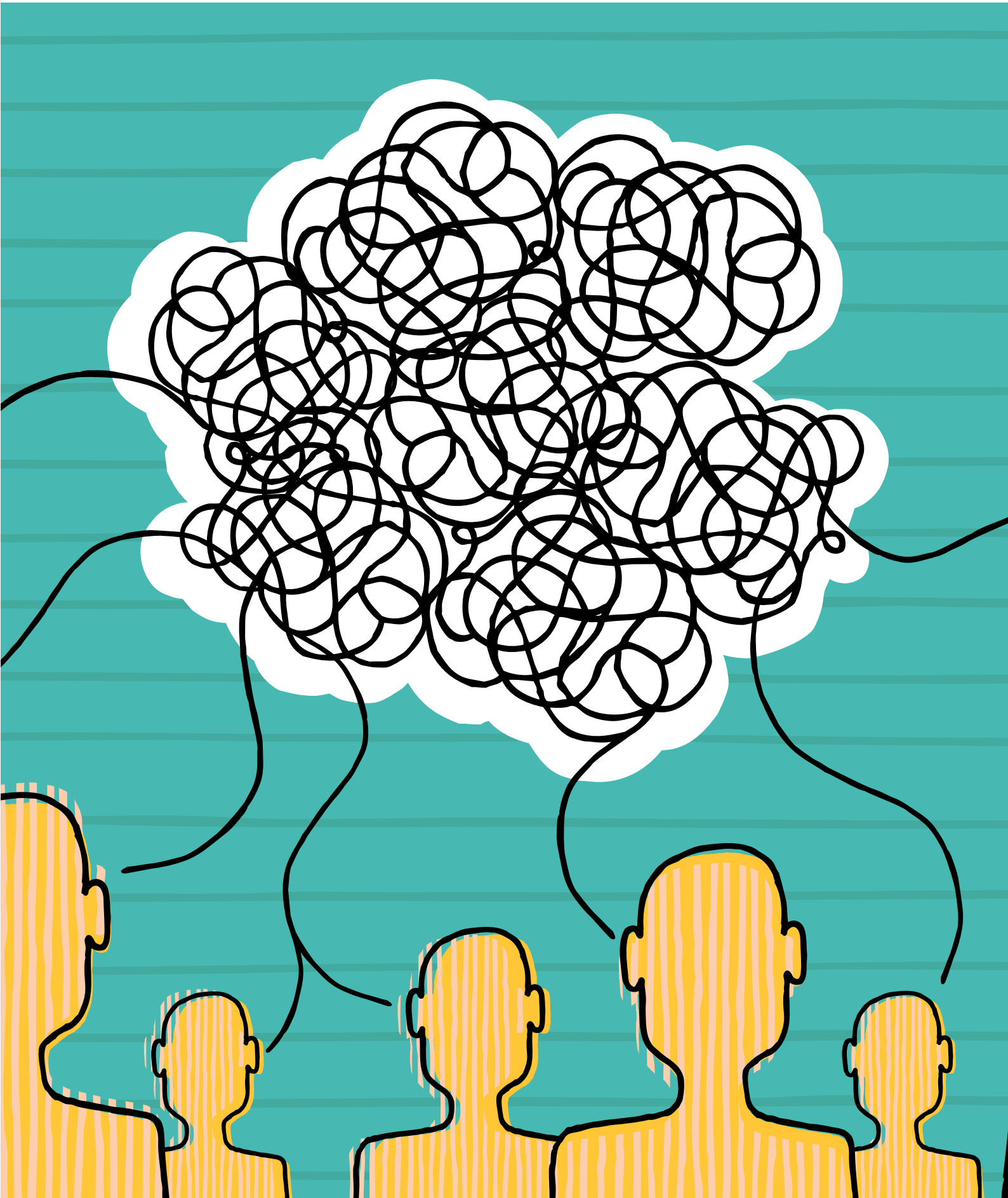
Industriernas ifrågasättande forskning får ofta stort genomslag i media. Vetenskapshistorikerna Naomi Oreskes och Erik Conway skriver i sin bok *Merchants of Doubt – How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* att i många fall

rapporterade media att de vetenskapliga resultaten om att en risk var omtvistad eller kontroversiell många år efter att forskarvärlden var överens om att det inte längre var sant. Författarna skriver att många journalister som de talat med blivit förvånade när de presenterat sina resultat och i flera fall inte trott på dem förrän journalisterna fick se dokumentationen. Oreskes och Conway menar att det är förståeligt att journalister i ett nyhetsflöde med dagliga deadlines inte har möjlighet att upptäcka vad forskarna har kunnat göra under fem års arbete. Men de menar att detta inte kan vara hela förklaringen eftersom de har sett att ägare och chefer av mediaföretag har blivit uppvaktade av tobaksindustrin och uppenbarligen accepterat industrins argument. I många av fallen, skriver Oreskes och Conway, fick införsäljningen av tvivel hjälp av ideologiskt drivna tankesmedjor av vilka många var finansierade av tobaksindustrin, andra industrier eller konservativa stiftelser.

Enligt *Dark money* finansierar också amerikanska miljardärer universitet och utbildning. Finansörerna har konstaterat att stöd till en skola i allmänhet inte ger tillräckliga möjligheter att kontrollera utbildningens innehåll varför man istället hellre startar och finansierar särskilda institut eller program inom universiteten. Exempel som nämns i boken är Mercatus Center och Institute for Humane Studies vid George Mason University utanför Washington. Målet är att skapa nästa generations nyliberala tänkare och det rapporteras att studenternas uppsatser söks igenom för att räkna hur många gånger de nämner nyliberala ikoner som Ayn Rand och Milton Friedman. Studenterna ska testas i början och i slutet av varje vecka för ideologisk förbättring.

Enligt *Dark money* stödde en stiftelse tillhörande en amerikansk miljardär kursprogram som var pro-näringsliv, mot regleringar och mot skatter, vid 307 högskolor i USA 2015.

I introduktionen till pocketupplagan av *University Inc. – The Corporate Corruption of Higher Education* från 2006 skriver den amerikanska journalisten Jennifer Washburn att universitet mer och mer drivs som företag. Universiteten, eller den enskilda forskaren/professorn, söker patent för sina forskningsresultat, säljer licenser, startar företag, sätter upp riskkapitalfonder och vinstdrivande företag. Undervisning av studenter blir mindre intressant och anslagen per utbildningsplats har minskat över åren vilket har ökat kursavgifter som studenterna får betala. Kommersialiseringen av forskningen har också lett till

att forskare inte längre delar sina resultat med andra forskare, utan söker upphovsrätten och hindrar andra forskare från att använda sig av resultaten. Stora företag finansierar också byggnader, forskningstjänster och institut på universiteten. Ett exempel som Jennifer Washburn nämner är när det 2001 upptäcktes att Harvards Center for Risk Analysis vid Harvard School of Public Health fick majoriteten av sin finansiering från industrin. Akademisk verksamhet som handlar om pengar, det vill säga ekonomisk forskning, och forskning vars resultat går att tjäna pengar på har lätt att få finansiering. Det gäller till exempel läkemedelsforskning och bioteknik. Oberoende forskning kring risker för folkhälsa, som kan ha betydelse för miljontals personer, får mindre anslag. I exemplet tobak finansieras forskning för att tona ned riskerna, enligt Washburn.

Det är inte ovanligt att tankesmedjor har utbildningar, ofta riktade mot särskilda målgrupper. Svenskt Näringslivs tankesmedja Timbro har bland annat Stureakademin, som nämndes i NBV:s förra skrift *Gå före eller ...* från 2015. Stureakademin handlar, enligt hemsidan, "om ideologi, opinionsbildning och politik" och riktar sig till personer mellan 20 och 27 år. Medlemmar i politiska ungdomsförbund är inte sällan deltagare. Utbildningen går över sex helger, med skriftliga uppgifter mellan träffarna och avslutas med en veckas resa till Washington, USA, där deltagarna får träffa "tanksmedjor, politiska

institutioner, regeringsorgan och kampanjorganisationer". Kursavgiften för deltagarna är 1 000 kronor och då ingår "resor inom Sverige, mat och boende och studieresan till USA".

Klipp från utbildningens hemsida på timbro.se:

Stureakademin ger dig som har ett starkt intresse för ett friare Sverige en möjlighet att växa idémässigt och komma i kontakt med det nätverk av etablerade liberaler som Timbro är en del av. Här träffas morgondagens opinionsbildare, intellektuella, politiker, kulturskapare, forskare och företagare. Den gemensamma nämnaren är engagemanget för ett friare samhälle. (...) Personer som gått Stureakademin har möjlighet att bli medlemmar i alumniföreningen, som har egen verksamhet och som ger en god möjlighet att knyta nya kontakter och bredda sitt nätverk. (...) Stureakademin erbjuder Sveriges bästa utbildning i konsten att kommunicera idéer. Kvalificerade föreläsningar, inlämningsuppgifter och individuell feedback till varje deltagare är ryggraden i utbildningen.

Var är alkoholindustrin, igen?

I sex böcker om ekonomiska intressens påverkan på forskning har jag bara hittat ett exempel där alkohol-forskning och alkoholindustrin nämns. Det finns i boken *Doubt is Their Product* och beskriver hur en amerikansk branschorganisation för spritstillverkare på 1990-talet

ska ha finansierat en forskare för att kritisera studier om alkohol och bröstcancer. Det finns många exempel på forskning som öppet finansierats av alkoholindustrin och man kan fråga sig om författarna till böckerna inte har upptäckt det? Eller om de vet om det men inte tycker att det är ett problem värt att skriva om?

Har det här något att göra med svensk alkoholpolitik?

Att näringslivets intressen prioriteras framför andra intressen som folkhälsa inom EU-rätten är uppenbart när Sverige fick avskaffa monopolen på import, partihandel, distribution och tillverkning av alkohol i samband med EU-inträdet 1995. Samtidigt konstaterade EU-domstolen att Systembolagets detaljhandelsmonopol var helt i enlighet med EU-rätten, så näringsintressena dominerar inte alltid. Även nivåerna på resandeförsel för privat bruk, som inte får beskattas i Sverige, är exempel på att ekonomiska intressen går före hälsa och säkerhet inom EU.

Men även i frågor som helt självständigt beslutats, eller underlåtits att beslutas, av svenska regeringar är det skäl att fråga sig vad föreställningen om fördelarna med fria marknader som inte hindras av offentliga regleringar spelar för roll. Till exempel i Alliansregeringens beslut om att införa fri handel för alkoglass och andra alkoholhaltiga preparat i 2010 års alkohollag. Eller utökningen

av möjligheter till serveringstillstånd i samma lag. Eller i förra och nuvarande regerings icke-agerande för att stoppa så kallad e-handel med alkohol i Sverige. Eller i Marknadsdomstolens beslut att tillåta alkoholreklam 2003 och direktreklam för alkohol 2015. Marknadsdomstolens ledamöter vid beslutet 2015, som var enhälligt, var för övrigt:

- Per Carlsson, jurist, tidigare ordförande i Patentbesvärsträtten
- Christer Fallenius, tidigare ordförande för Marknadsdomstolen, tidigare utredare i regelförenkling 2012 som syftade till att "förenkla vardagen för företagen". Han deltog också i Marknadsdomstolens dom 2003
- Lars Hallén, ekonomisk expert, professor företagsekonomi
- Astri Murén, ekonomisk expert, professor nationalekonomi
- Anders Stenlund, ekonomisk expert, Svenskt Näringsliv. Deltog också i Marknadsdomstolens dom 2003

Den högerextrema reaktionen

Dagens Nyheter publicerade i sin lördagsbilaga 19 november 2016 en intervju med Marine Le Pen, ordförande för franska Nationella fronten. Flera av de aspekter som tas upp i texten ovan nämns också av Marine Le Pen i intervjun, som EU:s påverkan på nationella demokratiska beslut, bankers och företags inflytande och brister hos medierna. Hon ser "ultraliberalismen" som den stora faran och vänder sig mot partiets tidigare liberala ekonomiska politik i Ronald Reagans anda. Le Pen talar tvärtom för en bättre socialpolitik med reformer för fattigpensionärer och barnfamiljer. Men samtidigt finns också en uppdelning av människor, där franska medborgare, fransk kultur och civilisation ställs mot invandrare och islam. Le Pen talar om detta som ett val mellan olika civilisationer.

I årets upplaga av rapporten *Munich Security Report* från en tysk tankesmedja skriver man om den ökade acceptansen för starka, odemokratiska ledare i många länder, även i västvärlden. Ekonomin, med stillastående eller sjunkande inkomster för majoriteten av befolkningen i industrialiserade länder, är en orsak, säger rapporten. Utvecklingen har gått mot populistiska eller till och med främlingsfientliga partier med en revolt mot vad som upplevs som hot mot nationen, med allt från invandring till internationella eliter och institutioner. Tillsammans med ökningen av falska nyheter, medborgarnas mistroende mot politiker och media, kan det här skapa en ond cirkel som hotar demokratin, menar rapporten. Om människor inte upplever att deras röst räknas eller att etablerade partier inte står för deras intressen, som Barack Obama säger i sitt tal till kongressen citerat ovan, bidrar kanske det till att man väljer andra partier.

VAD KAN VI GÖRA? FÖRSLAG FRÅN OLIKA FÖRFATTARE

Trots ovanstående närmast bedövande dominans av inflytande från rika människor och företags vinstintressen är det uppenbart inte hela sanningen. Det finns oberoende forskare som kan ge en annan bild av sammanhangen i våra samhällen. Statsvetare som Jacob Hacker och Paul Pierson, ekonomer som Joseph Stiglitz, Paul Krugman och Thomas Piketty och många fler. Det finns journalister som Jane Mayer och Jennifer Washburn och tidningar som publicerar deras artiklar. Jane Mayer arbetar för *The New Yorker*, en tidning med inriktning på kultur, men som också har en god samhällsbevakning och är berömd för sin faktakontroll. Tidningen sägs ha sexton personer anställda bara för faktakontroll. I Europa finns till exempel *The Guardian* som ägs av en stiftelse utan privat vinstintresse och som publicerar nyheter från Wikileaks och kritiskt bevakar ekonomiska krafternas inflytande på politiken. I Sverige har vi Sveriges Radio som finansieras med licenspengar där journalister belyser intressanta samhällsfrågor till exempel i programmet *Konflikt* i P1. Och vi har oberoende och självständigt kritiska forskare inom folkhälsoområdet. Det finns skäl att slå vakt om och stärka allt detta.

Om marknaden

Trots kritiken mot marknadsekonomi och ekonomiska intressens inflytande på politik och samhällsfrågor ovan, är det ingen av de nämnda författarna som är emot marknadsekonomin. Det är kanske självklart att nationalekonomer som Paul Krugman, Joseph Stiglitz och Thomas Piketty känner väl till fördelarna med marknader och marknadsekonomiska mekanismer men många andra ger också ett uttalat stöd och skriver om vikten av en fungerande marknad.

Michael Marmot, brittisk professor i epidemiologi och folkhälsa och ordförande för Världshälsoorganisationens kommission för jämlikhet i hälsa skriver i sin senaste bok *The Health Gap – The Challenge of an Unequal World* att dynamiken på en marknad ger större produktivitet och ekonomisk tillväxt och kan svara mot människors behov och efterfrågan snabbare och bättre än något annat system. Han menar att det inte längre är frågan om vi ska ha kapitalism eller inte, utan vilken sorts kapitalism vi ska ha. Han vill inte prata om politiska ismer eftersom han tycker det finns en risk att man då slutar analysera data och samband. Men han säger samtidigt att den nyliberala föreställningen att fria marknader inom alla områden leder till tillväxt, bättre hälsa och jämlikhet i hälsa, motsägs av forskningen. Han

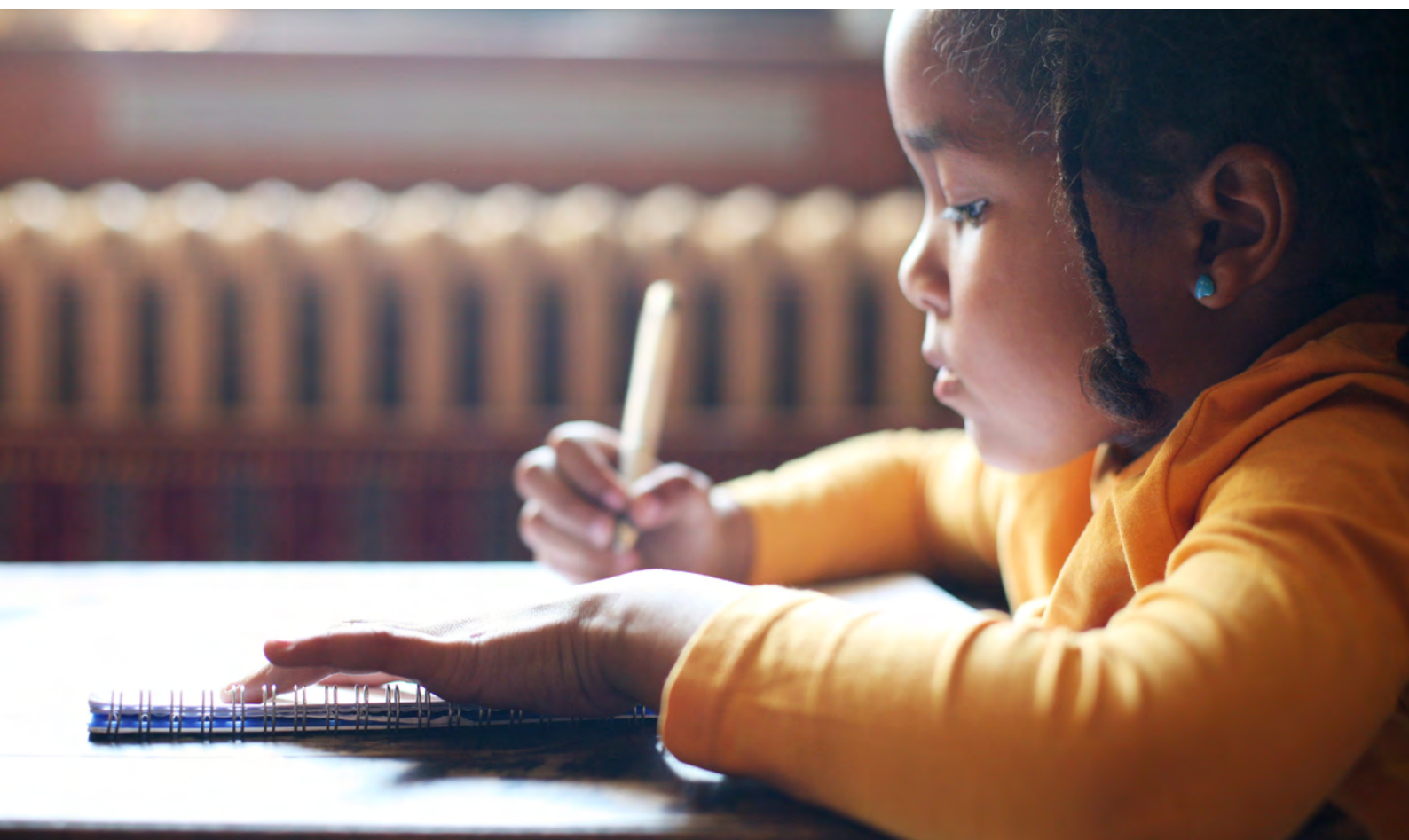
säger också att ekonomisk tillväxt inte är en garanti för utveckling, i meningen utveckling av sociala mål som utbildning och hälsa. Vi måste fråga oss hur den ekonomiska tillväxten används och hur den fördelas, menar han. När det gäller en hälsoskadlig vara som tobak talar han om vikten av Världshälsoorganisationens ramkonvention för tobakskontroll som bidrar till politiska åtgärder som skatt, reklam- och sponsringsförbud och hälsovarningar på förpackningar.

Jennifer Washburn menar, i sin bok om kommersialiseringen av universitet och forskning, att man inte ska se ned på värdet av marknader i sig. Problemet, menar Washburn, är när marknader förutsätts vara så perfekta att de får styra över alla områden. Hon menar att vinstintresset har en viktig roll att spela i samhället men det har också andra värden som begränsar vad oreglerade marknader skulle kunna göra. Universitet har varit en viktig del av detta, skriver Washburn, till exempel när det gäller att ta sig an hot mot folkhälsa, något som inte ger omedelbar ekonomisk vinst men påverkar miljontals människors liv.

Closing the gap in a generation - WHO 2008

Slutrapporten från Världshälsoorganisationens kommission för jämlikhet i hälsa *Closing the gap in a generation* som kom 2008 innehåller 56 rekommendationer inom tre huvudområden: 1) Förbättra de dagliga livsvillkoren, 2) Kom till rätta med den ojämlika fördelningen av makt, pengar och resurser, och 3) Mät och förstå problemet och utvärdera åtgärder.

- Ge högkvalitativ utbildning till alla barn.
- Prioritera full sysselsättning och god arbetsmiljö, stärk arbetarnas inflytande över policyer och lagstiftning.
- Skapa universella socialpolitiska system som garanterar en tillräcklig nivå för ett hälsosamt liv.
- Gör hälsa och jämlikhet i hälsa som ett högsta mål i politiken och se till att det genomsyrar alla politikområden.
- Stärk länders möjligheter till progressiv beskattning, det vill säga att skatten i procent blir större för högre inkomster.
- Stärk offentliga sektorns ledarskap i att kontrollera hälsoskadliga varor.
- Ge civilsamhället stöd för att utveckla och stärka åtgärder som utjämnar ojämlikhet i hälsa.

"DET FINNS SKÄL ATT SLÅ VAKT OM OCH STÄRKA ALLT DETTA. "

The Health Gap - Michael Marmot 2015

I det avslutande kapitlet i boken, *The organisation of hope* skriver Michael Marmot om den thailändska devisen "The triangle that moves the mountain", triangeln som flyttar berget. Triangelns delar är enligt Marmot politiskt styre, kunskap/akademi och folket. I sin thailändska ursprungsform är delarna 1) skapa kunskap, 2) folkrörelse och 3) politiskt engagemang.⁸ Marmot vill inte gå in på åtgärder och vilken politik som skulle ha effekt eftersom han är orolig för att ideologier kan hindra att man tar till sig fakta. Han hänvisar till WHO:s rapport *Closing the gap in a generation*.

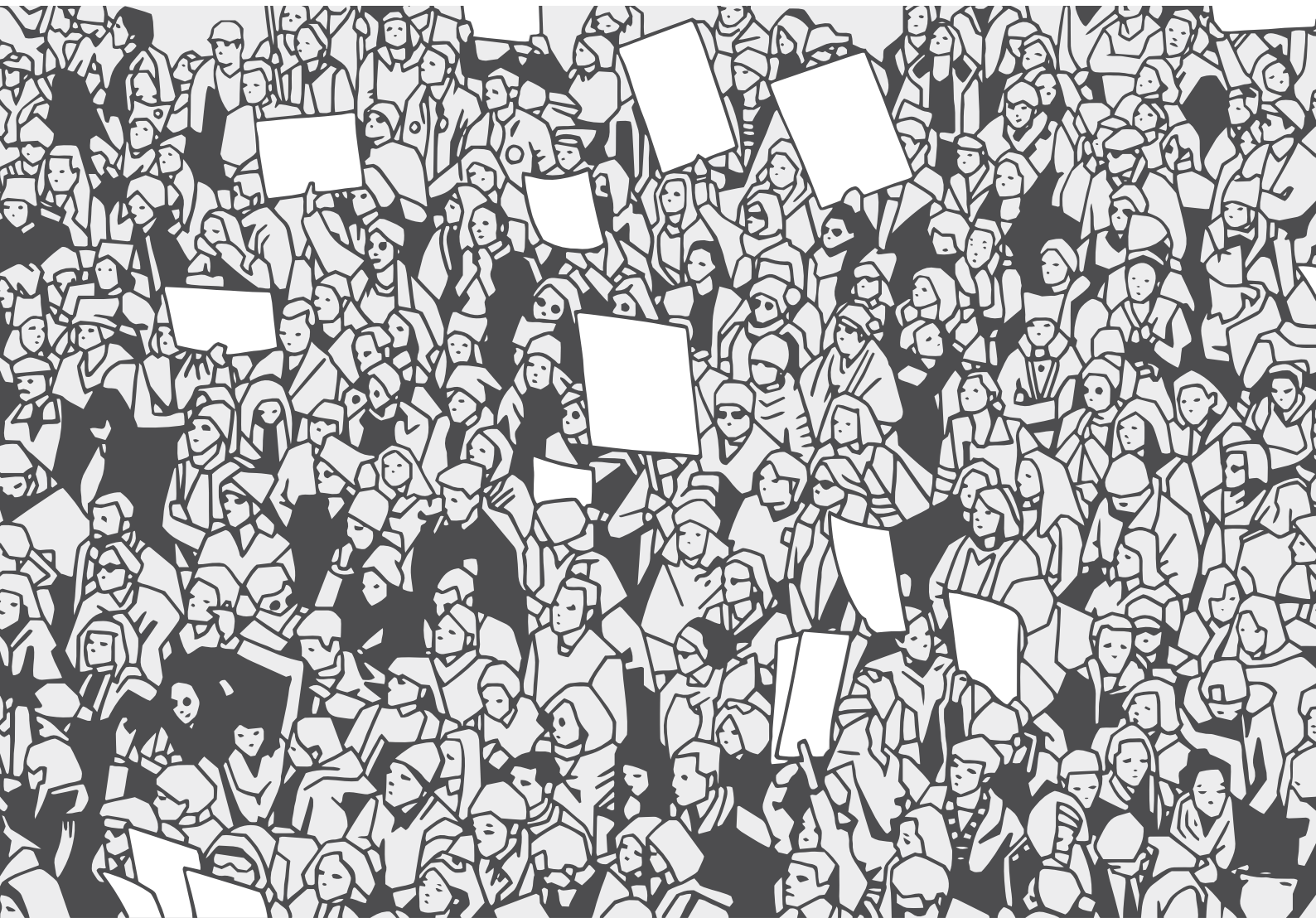
Strategy of Preventive Medicine - Geoffrey Rose 1992

Den brittiske epidemiologen Geoffrey Rose, som bland annat var en av Michael Marmots lärare, skriver 1992 att man förr trodde att medicinen skulle vara svaret på alla hälsoproblem. Den optimismen är passerad och vi har insett att vi måste göra något åt det som gör att man får en sjukdom. De faktorer som avgör förekomsten av sjukdomar är huvudsakligen ekonomiska eller sociala. Medicinen och politiken kan inte och bör inte hållas isär, avslutar Rose.

Winner-take-all Politics - Jacob Hacker och Paul Pierson 2010

I det avslutande kapitlet i boken, med rubriken *Beating Winner-Take-All*, skriver författarna bland annat att lösningen finns i politiken, en politik som förbättrar för den amerikanska medelklassen och en insikt om att ekonomin formas av politiken, vare sig politiken agerar eller inte. Tre grundpelare för att åstadkomma detta är, enligt författarna, att minska förmågan hos eliter att stoppa nödvändiga reformer, att möjliggöra ett bredare deltagande från dem vars röster nu inte hörs och att främja utvecklingen av organisationer som har en kontinuerlig, organiserad kapacitet att mobilisera medelklassväljare och bevaka politiken på deras uppdrag. Den sista pelaren är den viktigaste och fordrar att organisationerna har resurser att bevaka besluten även efter att valet är över, att följa tjänstemäns agerande, att samla information som behövs för att utforma beslut och att informera och motivera medborgare att engagera sig ak-

⁸ Thamarangsi T. (2009). *The "Triangle That Moves the Mountain" and Thai Alcohol Policy Development: Four Case Studies*. *Contemporary Drug Problems* Vol 36, Issue 1-2, pp. 245 - 281

tivt när det behövs. Författarna framhåller särskilt vikten av starka fackföreningar som mer direkt kan minska den ekonomiska ojämlikheten.

The Price of Inequality - Joseph Stiglitz 2012

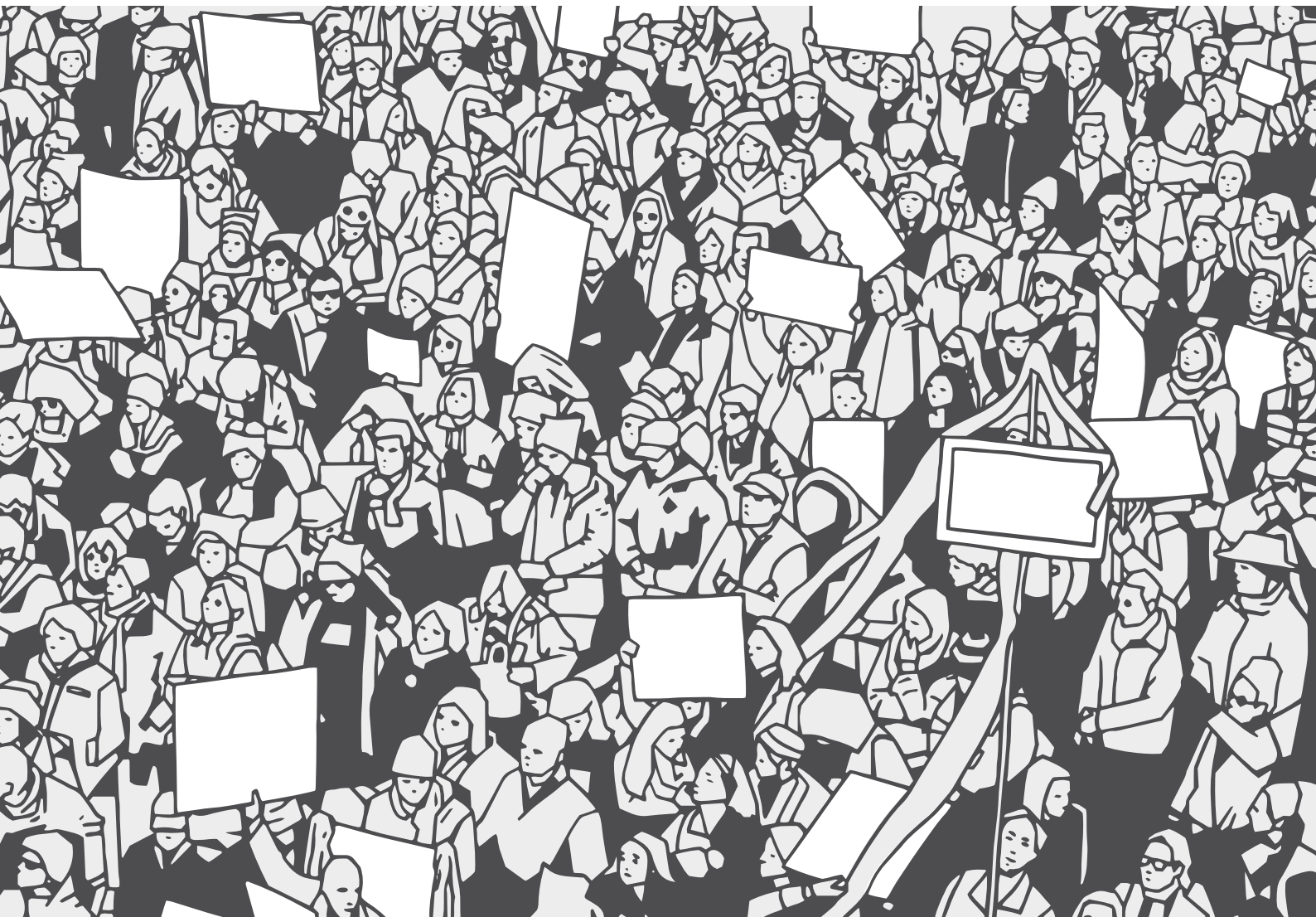
I det sista kapitlet i boken, med rubriken *The Way Forward: Another World is Possible*, skriver Joseph Stiglitz om ett antal nyckelåtgärder, bland annat vikten av att:

- Lägga band på den finansiella sektorn, förhindra alltför stort risktagande och göra agerandet transparent.
- Skapa en progressiv inkomst- och företagsbeskattning med färre kryphål, skapa en mer effektiv arvsskatt för att hindra uppkomsten av en ny oligarki.
- Stärka socialpolitiska åtgärder som arbetslöshetsersättning.
- Arbeta för en ekonomisk politik som syftar till full sysselsättning och aktiv arbetsmarknadspolitik.
- Förbättra arbetstagares och medborgares möjligheter till att agera kollektivt bland annat i fackföreningar.

Beyond Outrage - Robert Reich 2012

Robert Reich är professor i public policy vid University of California och har bland annat varit arbetsmarknadsminister i Bill Clintons regering. I sista delen i sin bok skriver han under rubriken *What you need to do*:

Skapa en rörelse. Demonstrera. Övertvinn de fyra "undvika-mekanismerna", att förneka att det finns ett problem, att fly undan ansvar även när man erkänner att det finns ett problem, att göra andra till syndabock och – värst av allt – att se cyniskt på möjligheterna att göra något åt problemet. Prata med andra än dem som redan håller med dig, människor som har motsatt åsikt eller inte har tänkt på problemet. Hitta personer som är villiga att ta till sig fakta och är öppna för argument och idéer. Diskussion är inte tillräckligt, använd moraliska värden som du och andra delar. Organisera. Träffa människor i verkliga livet, inte bara bakom datorn. Ta dig ur din egen frågas kokong, engagera dig i andras frågor och det som är gemensamt: den ökade koncentrationen av pengar och politisk makt. Driv på politiker, inte enbart i valrörelsen utan starta första dagen efter valet. Bli en aktiv medborgare.

Propagandans makt - Noam Chomsky 2001

Noam Chomsky, professor i språkvetenskap och kritisk amerikansk samhällscommentator, talar i boken om hur människor lär sig, i allmänhet men också till exempel hans studenter i språkvetenskap. Att övertyga andra människor om att man har rätt fungerar inte bra, säger han. Istället kan man uppmana dem till att tänka på egen hand. Ingen kan injicera sanningen i någon annans hjärna. Det är något man måste göra själv. Därför går människor samman, säger Chomsky, till exempel i utbildning inom fackföreningsrörelser. Människor samarbetar för att uppmuntra varandra, lära av varandra och ta reda på hur världen ser ut. Det kan vara skönlitteratur, historia eller naturvetenskap. Man gör på samma sätt inom de mest utvecklade vetenskapsgrenarna.

University Inc. - Jennifer Washburn 2005

Jennifer Washburn föreslår, för att bevara högre utbildning och forskning i allmänhetens intresse, att lagstifta om förbud mot intressekonflikter för forskare som får finansiering från skattemedel, alltså att forskare inte får

ekonomisk ersättning från ekonomiska intressen som kan beröras av forskningen, inte heller en viss tid efter att forskningen är avslutad och publicerad. Det bör också finnas krav på att forskare inte får mer än en viss andel av sin ersättning genom sitt eget konsultföretag och att forskare som får skattemedel deklarerar allt finansiellt stöd och alla finansiella intressen på en publikt tillgänglig hemsida.

Doubt is their product - David Michaels 2008

David Michaels listar tolv förslag för att återupprätta forskningens integritet som underlag till politiskt beslutsfattande. Bland annat; Kräv fullständig redovisning av all inblandning av sponsorer i vetenskapliga studier; Stoppa hemlig forskning, tillverkare måste offentliggöra allt de vet om riskerna med sina produkter; Stoppa riggad analys av data, till exempel från de konsultföretag som säljer tjänster till företag för att "försvara" deras produkter; Ge myndigheter rätt att agera mot risker för folkhälsan. Och se till att alla förstår att ett krav på absolut vetenskaplig säkerhet är kontraproduktivt och meningslöst. Den grundläggande principen

"VISA RESPEKT."

måste vara att skydda människors hälsa utgående från den bästa vetenskapliga grund som finns tillgänglig. Tillverkningen av tvivel är ett hot mot människors hälsa, kräv inte absolut säkerhet där den inte finns och inte kan finnas.

Merchants of Doubt - Naomi Oreskes & Erik M. Conway 2010

Alla beslut, även de som grundar sig på forskningsresultat, fattas under osäkerhet. Att utgå från vad forskning och vetenskap säger kräver förtroende för forskare och forskarsamhället. Men inte ett blint förtroende. Man måste ha ett specifikt förtroende, för det område som respektive forskare har en bakgrund i. Och ställa frågor om deras trovärdighet, deras tidigare och nuvarande forskning, hur de låter sina resultat granskas och varifrån de får finansiellt stöd.

Capital in the Twentieth Century - Thomas Piketty 2013

Piketty avslutar boken *Capital in the Twentieth Century* med en uppmaning till alla samhällsforskare, journalister, aktivister inom fackföreningsrörelser och politiska partier, och särskilt alla medborgare, att intressera sig för pengar, dess mått, fakta som berör pengarna och dess historia, särskilt med tanke på att de som har mycket aldrig upphör att försvara sina intressen.

Don't think of an elephant! - George Lakoff 2014

George Lakoff skriver att det finns många råd om hur man ska göra i diskussioner, men bara fyra råd är viktiga:

- Visa respekt
- Svara med att byta inramning
- Tänk och tala på värderingsnivå
- Säg vad du tror på

I hans längre lista med mer detaljerade råd finns följande tips:

- Ingen lyssnar om du inte ger dem respekt. Lyssna på dem. Även om du inte håller med om någonting.
- Skilj på "otäcka ideologer" (nasty ideologues) från vanliga, trevliga personer som har en annan uppfattning än du.
- Var lugn. Stå fast vid vad du tycker. Klaga inte. Be inte.
- Säg inte bara emot den andres påstående, byt inramning. Svara aldrig på en fråga som är ställd utifrån din motståndares inramning. Använd retoriska frågor som utgår från din inramning. Lakoffs exempel om någon menar att skatterna ska sänkas eller avskaffas: "Vore det inte bättre om hålen i vägarna kunde lagas och broarna

som håller på att ramla ihop reparerades?"

- Starta med värderingar, allra helst värderingar som alla håller med om.
- Om en motståndares mål inte är det mål han säger att han har, nämn artigt hans verkliga mål.

Allas kunskap - allas bildning - Regeringens proposition om folkbildningen 2013

Enligt förra regeringens proposition om folkbildning, som antogs av Riksdagen, ska målet för folkbildningspolitiken vara att "ge alla möjlighet att tillsammans med andra öka sin kunskap och bildning för personlig utveckling och delaktighet i samhället". När det gäller folkbildningen som en aktör för demokrati, mänskliga rättigheter och delaktighet skriver regeringen att:

Ett av statens syften med folkbildningen är att stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin. Målet för demokratipolitiken är en levande demokrati där individens möjligheter till inflytande förstärks och de mänskliga rättigheterna respekteras.

USA:s presidents avskedstal -

Barack Obama 10 januari 2017:

Det är en uppgift för var och en av oss att vara de ivriga, vaksamma väktarna av vår demokrati; att omfamna den lyckliga uppgiften vi fått att oupphörligen försöka förbättra detta vårt stora land. För alla våra yttre skillnader, delar vi, faktiskt, alla samma stolta titel, den viktigaste posten i en demokrati: Medborgare.

Så, det är vad vår demokrati behöver. Den behöver dig. Inte bara när det är val, inte bara när ditt egna smala intresse är hotat, utan genom hela livet. Om du är trött på att diskutera med främlingar på internet, försök tala med några av dem i verkligheten. Om någonting behöver rättas till, knyt skorna och börja organisera. Om du är besviken på dina valda representanter, ta ett block, skaffa några underskrifter, och ställ upp för val själv. Ställ upp. Gå in. Håll fast. 'Show up. Dive in. Stay at it.'

P.S. Lästips, tyvärr på engelska

Om du vill läsa en bok, läs *Dark money: The Hidden History of the Billionaires Behind the Rise of the Radical Right*, Jane Mayer, 2016.

Om du vill läsa en bok till, läs också *Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer – and Turned its Back on the Middle Class*, Jacob S. Hacker & Paul Pierson, 2010.

DISKUSSIONS

och vägvalsfrågor

Inledning

I den här delen av rapporten är syftet att lyfta strategiska frågor ur de tre artiklarna som skulle kunna ses som speciellt viktiga för nykterhetsrörelsens framtida arbete. I den svenska demokratins vagga spelade nykterhetsrörelsen en aktiv roll och bidrog till en samhällsförändring som kom medborgare, även utanför nykterhetsrörelsen, till del. De val som idag görs kan på samma sätt påverka samhällsutvecklingen och göra nykterhetsrörelsen relevant för såväl medlemmar som andra medborgare. Blicken riktas här mot några av samtidens brännande frågor för demokratins vitalitet och nykterhetsrörelsens roll. Det är totalt åtta områden att diskutera, varav några är preciserade som vägvalsfrågor redan nu. Om huvudmannagruppen så önskar kan även diskussionsfrågorna resultera i konkreta vägval.

snarare om ”mer eller mindre” fokus på inåtriktat respektive utåtriktat arbete.

Den politiska utmaningen handlar om att små gemenskaper ska kunna växa samtidigt som människor får möjlighet att knyta band med personer utanför den innersta kretsen, vilket förhindrar att de sluter sig eller blir intoleranta gentemot det främmande.¹ Forskning visar att tolerans kan skapas genom de kontakter man får med personer med annan bakgrund än en själv. Men för att kontakten ska ha den effekten är det viktigt att mötet är personligt, positivt och sker på jämlika villkor.

DISKUSSIONSFRÅGOR

01. MÖTESPLATSENS MÖJLIGHETER

Robert D. Putnam menar att det behövs mötesplatser för att skapa ömsesidighet och förtroende mellan olika individer och grupper i samhället. Han lyfter fram begreppen sammanbindande och överbyggande socialt kapital.

Föreningar eller nätverk som till största delen består av människor som liknar varandra och som ägnar sig åt att stärka den egna gruppens sammanhållning medverkar till att skapa och bevara ett inåtriktat sammanbindande socialt kapital (bonding). Det stärker visserligen identiteten i gruppen, men det finns en risk att man stänger ute personer som inte passar in. Föreningar och nätverk som istället ägnar sig åt en utåtriktad verksamhet och där personer med olika bakgrund träffas, skapar det som kallas för det överbyggande sociala kapitalet (bridging). Detta bedöms vara en tillgång för samhället genom att man förenar individer och grupper som annars lätt skulle kunna misstro varandra. I många situationer kan nätverk och föreningar använda sig av de båda varianterna av socialt kapital, inte minst kopplat till den nya tekniken. Då handlar det sällan om ”antingen eller” utan

Vilka framtida mötesplatser vill och kan nykterhetsrörelsen skapa?

Nykterhetsrörelsens satsning Hand i hand för fler kan möjliggöra mer verksamhet i socioekonomiskt utsatta områden runt om i landet. Hur kan denna satsning utvecklas med tanke på det överbyggande sociala kapitalet?

Vilka andra samarbeten, utanför nykterhetsrörelsen, kan vara aktuella för att skapa nya mötesplatser?

¹ Harding 2012

02. DET POLITISKA SAMTALET

Den senaste Demokratiutredningen betonade vikten av att öka den politiska jämlikheten och föreslog "en hållbar demokrati som kännetecknas av delaktighet och jämlikt inflytande" som mål för demokratipolitiken.

Direkt demokrati eller deliberativa demokratiformer har sitt ursprung i en jämlikhetstanke. En risk med direkt demokratin är dock att redan starka grupper i samhället får ytterligare en arena för påverkan, medan andra grupper inte alls kommer till tals. Medan den representativa demokratin kan ses som den mest jämlika demokratiformen, det vill säga en individ en röst, finns en risk att direkt demokrati i praktiken istället ökar den politiska ojämlikheten.

En annan utmaning för demokratin som lyfts fram i Demokratiutredningen är bristen på politiskt samtal. Med syfte att främja det politiska samtalet föreslår utredningen bland annat att en så kallad folkmotion införs. På det sättet skulle en medborgare kunna väcka ett förslag till kommun, landsting eller riksdag. Om en procent av respektive röstberättigade stödjer förslaget skulle det kunna tas upp som en motion. Även om motionen inte går igenom så är tanken att det politiska samtalet främjas genom att en procent av de röstberättigade har diskuterat frågan.

Demokratiutredningens ordförande betonar även folkrörelser och politiska partiers roll för att främja det politiska samtalet, inte minst i så kallade utanförskapsområden och på nätet. Forskare som studerat den nya urbana rättviserörelsen, i så kallade utanförskapsområden, ser här en möjlighet att vidga civilsamhällets ideologiska räckvidd. Men det har även genom annan forskning, visat sig att exempelvis etablerade civilsamhällesorganisationer och unga i denna typ av områden kan ha olika verklighetsuppfattningar. Det innebär att det kan finnas olika uppfattningar om vad det politiska samtalet ska handla om. Och då blir det jämlika mötet centralt.

DISKUSSIONSFRÅGA

Hur kan nykterhetsrörelsen bidra till att främja ett politiskt samtal där även nya röster kan komma till tals?

03. "DET ÄR UPP TILL OSS ATT BEVARA TILLITEN"

Studier från SOM-institutet visar att människor i Sverige är tillitsfulla. Den generella tilliten har legat på en stabil och hög nivå sedan 1990-talet då mätningarna inleddes, men det finns vissa grupper som uppvisar sjunkande tillitsnivåer. I några välfärdspolitiskt utsatta grupper; arbetslösa, personer med självupplevd sämre hälsa och personer med sjuk- och aktivitetsersättning, har tillitsnivåerna försämrats över tid, vilket är bekymmersamt sett ur demokratisynpunkt.¹ För människor med dålig hälsa minskar andelen höglitare från 44 procent år 1998 till 33 procent år 2015. Liknande nedgångar är från 45 till 42 procent för arbetslösa och från 46 till 39 procent för individer med sjuk- och aktivitetsersättning.²

Även unga under 30 år uppvisar en negativ trend vad gäller tillitsnivåer. Tilliten är också klart lägre i vissa politiska grupper, till exempel sympatisörer till Sverigedemokraterna och de som inte har någon särskild partitillhörighet. Bilden av ett alltmer fragmentiserat samhälle avtecknar sig. Sverige har "en relativt stor minoritet som har det gemensamt att de inte har samma tilltro till människor i allmänhet som de flesta svenskar, och som politiskt förenas av att de inte finner sig tillrätta med de etablerade ideologierna eller partierna i Sverige. Kanske inte allvarligt nog för alarmism, men väl för en liten varningsflagga" menar forskarna.³

DISKUSSIONSFRÅGOR

Vad behövs för att bevara den höga tilliten i samhället?

Kan nykterhetsrörelsen göra mer för att nå de grupper som har sjunkande tillitsnivåer?

¹ Holmberg och Rothstein 2016

² Holmberg och Rothstein 2016

³ Holmberg och Rothstein 2016

04. EN POLARISERAD SAMHÄLLSDEBATT

Den digitala tekniken ger fantastiska möjligheter att ingå i nya sammanhang och ta del av nyheter från hela världen. Internet och sociala medier har svarat på vårt ständiga behov av stimulans. Men det finns också en risk att det personifierade medieflödet leder till att människor får helt skilda uppfattningar om verkligheten. När medieflödet genom dolda algoritmer bara visar det vi redan gillar riskerar det att ytterligare polarisera samhällsdebatten, med ökade kunskaps- och deltagarklyftor som följd. En fragmentiserad offentlighet är en stor fara för samhällsutvecklingen.

Alla befinner vi oss i någon form av åsiktsbubbla och det är inte något nytt. Det har alltid funnits olika grupperingar och olika möjligheter att ta del av information. Hjärnan belönar oss dessutom med dopamin när våra åsikter bekräftas, medan den drar igång stresshormoner då vi blir motsagda. Inte konstigt att det är skönare att befinna sig bland likasinnade.

Behovet av källkritik och kritiskt tänkande förs fram från många håll. Men hur bör källkritiken och det kritiska tänkandet se ut för att göra skillnad? Forskarna förordar två slags insatser för att bättre hantera läget; vaccinering och korrigering. Att korrigera felaktiga uppgifter har dock visat sig vara ganska svårt, särskilt om det är en uppfattning som är djupt förankrad i individens känsla av grupptillhörighet och de normer som styr. Det som är avgörande på sikt är istället en form av vaccinering mot faktaresistens. Det handlar om att "stärka individens immunförsvar mot ogrundade påståenden, desinformation och propaganda".¹ Det måste bli rätt från början och därmed förhindra att en skev verklighetsbild får fäste. Det är därför skolan, och folkbildningens aktörer, är så centrala i dessa frågor.

Närvarande röster som står upp för demokratin och människors lika värde behövs. Det märks inte minst via det uppmärksammade initiativet #jagärhär. Det är en nätrörelse med 70 000 deltagare som samlar motberättelser till de främlingsfientliga och rasistiska flöden

som finns på nätet. Mina Dennert är initiativtagaren och berättar vad de vill uppnå:

Vi vill ändra debattklimatet i Sverige och hoppas på att initiativet även sprider sig internationellt. Vi kommer att fortsätta att kämpa för ett jämställt och jämlikt samhälle där alla får komma till tals. Och inte bara på nätet. Rent konkret innebär det ett fortsatt engagemang i olika grupper, opinionsbildning och föreläsningar. Vi lägger ner när de godas tystnad inte längre är tyst, säger hon.²

VÄGVALSFRÅGA

A) Huvudmännen påbörjar en satsning för att vara närvarande på fler arenor för att stärka demokratin.

B) Huvudmännen påbörjar en satsning inom Medie- och informationskunnighet (MIK) för att stärka kunskapens roll, källkritik och bekämpa faktaresistens.

C) Varje enskild organisation närmar sig frågan utifrån sina förutsättningar.

DISKUSSIONSFRÅGA

Hur kan nykterhetsrörelsen släppa fram röster för en stärkt demokrati och alla människors lika värde?

¹ Wikforss Danielsson Moberg Sturmark DN 2017-03-23

² Rättviseförmedlingens hemsida 2016-12-22

05. DET FRAMTIDA MEDLEMSKAPET

I Sverige står ofta folkrörelseengagemanget modell för det traditionella engagemanget. Ett engagemang med medlemskap och koppling till en formell organisation är ofta norm. Utifrån denna referensram betraktas, och kanske även bedöms, de engagemangsformer som kommer till uttryck på annat sätt. Flera traditionella folkrörelser tappar dock medlemmar. Olika skäl kan finnas till det. Ett skäl skulle kunna vara att medlemskapet som institution håller på att förändras och att organisationer vänder medlemmarna ryggen.

Enligt Amnå är samhällsengagemanget i Sverige idag mer mångfacetterat och föränderligt än tidigare, men det behöver därför inte vara mindre. Detta leder till frågan om hur organisationer kan möta medborgerligt engagemang av idag. Formerna för medlemskap kan se ut på många olika sätt. För en del organisationer står det betalande medlemskapet i fokus. En avgift avgör antalet medlemmar. För andra avgörs detta av antalet personer som är medlemmar i en Facebook-grupp.

DISKUSSIONSFRÅGOR

Hur ser det framtida medlemskapet ut?

Hur byggs det meningsfulla medlemskapet upp?

Hur kan nykterhetsrörelsen hitta nya medlemsgrupper?

Hur kan nya individer och nya grupper få sina röster hörda i väl inarbetade organisationsstrukturer?

06. KANALER FÖR PÅVERKAN

Det finns flera sätt för en organisation att påverka politikens utformning. Ett av dessa är remissväsendet. I regeringsformen (7kap. 2§) stadgas att: "Vid beredningen av regeringsärenden skall behövliga upplysningar och yttranden inhämtas från berörda myndigheter. I den omfattning som behövs skall tillfälle lämnas samman slutningar och enskilda att yttra sig."

Syftet med remissförfarandet är framförallt att belysa konsekvenser av olika förslag, men även främjandet av att ett brett medborgerligt engagemang i samhällsdebatten lyfts fram. Genom remissförfarande finns möjlighet att ge perspektiv på förslag som kanske inte belyses exempelvis genom en statlig utredning. Remissförfarandet kan ses som en viktig del av den svenska politiska kulturen, inte minst utifrån ett civilsamhällesperspektiv.

Medan myndigheter är skyldiga att svara på remisser, kan andra remissinstanser, exempelvis kommuner och organisationer, välja om de vill lämna synpunkter eller inte. Även andra än inbjudna remissinstanser har möjlighet att yttra sig. "Möjligheten att yttra sig över ett förslag står för övrigt alltid öppen för var och en som har synpunkter på det."¹

Att som organisation inte finnas med på listan av remissinstanser innebär att man behöver hålla sig mer à jour med politiken. Det gäller både vilka förslag som är på gång och vilka frågor som hör hemma i Stockholm respektive Bryssel.

¹ Svara på remiss – hur och varför (2003:5)

DISKUSSIONSFRÅGA

Vilken roll vill den samlade nykterhetsrörelsen ta i det här sammanhanget?

VÄGVALSFRÅGA

A) Huvudmannagruppen samlas kring arbetet med remisser för att brett bevaka de områden där nykterhetsrörelsens frågor kan vara relevanta.

B) Huvudmannagruppen samlas kring påverkansarbete genom andra kanaler såsom opinionsbildning och dialog med beslutsfattare.

C) Varje enskild organisation närmar sig frågan om politisk påverkan utifrån sina förutsättningar.

07. RESURSER FÖR PÅVERKAN

Flera skribenter, inklusive från WHO, skriver om vikten av att ideella organisationer har resurser. En användning av resurserna, som amerikanska statsvetare lyfter fram, är att organisationerna har tjänstemän som kan följa de politiska frågorna och ha kontakt med regeringskansliet för att få information om vad som där diskuteras. Det handlar både om att förmedla information till organisationens medlemmar och om att förmedla organisationens ståndpunkter och intressen till regeringskansliets tjänstemän.

DISKUSSIONSFRÅGOR

Hur möter nykterhetsrörelsen den här utmaningen med tanke på de skiftande förutsättningar som finns i de olika organisationerna?

Är det viktigt att påverkansarbetet sköts av tjänstemän eller ska ideella medlemmar hålla sig informerade och föra fram organisationens ståndpunkter?

Finns möjligheter till samordning mellan organisationerna när det gäller resurser för påverkan? Vilka områden skulle det i så fall kunna handla om?

I artikeln om vem som bestämmer över politiken, tanken och kunskapen presenteras en rad förslag från internationella författare på vad som kan göras för att öka jämlikheten och stärka demokratin. Robert Reich, professor i public policy, skriver:

Skapa en rörelse. Demonstrera. Övertvinn de fyra "undvika-mekanismerna", att förneka att det finns ett problem, att fly undan ansvar även när man erkänner att det finns ett problem, att göra andra till syndabock och – värst av allt – se cyniskt på möjligheterna att göra något åt problemet. Prata med andra än dem som redan håller med dig, människor som har motsatt åsikt eller inte har tänkt på problemet. Hitta personer som är villiga att ta till sig fakta och är öppna för argument och idéer. Diskussion är inte tillräckligt, använd moraliska värden som du och andra delar. Organiser. Träffa människor i verkliga livet, inte bara bakom datorn. Ta dig ur din egen frågas kokong, engagera dig i andras frågor och det som är gemensamt: den ökade koncentrationen av pengar och politisk makt. Driv på politiker, inte enbart i valrörelsen utan starta första dagen efter valet. Bli en aktiv medborgare.

I ett svenskt sammanhang har vikten av ett starkt civilsamhälle betonats för att bryta med rådande maktstrukturer och deras tolkningsföreträdare. För att skapa verkliga möjligheter för deltagande och en tro hos fler på att politiken går att påverka krävs inte sällan mentala skiften.

Referenser

Danielsson, U., Moberg, C., Sturmark, C. och Wikforss, Å. (2017) Skolans och mediernas syn på källkritik är problematisk. Hämtad i DN 2017-06-18.

<http://www.dn.se/debatt/skolans-och-mediernas-syn-pa-kallkritik-ar-problematisk/>

Harding, T. (2012) Framtidens civilsamhälle, Underlagsrapport 3 till Framtidskommissionen, Stockholm: Regeringskansliet. www.framtidskommissionen.se och Fritzes www.fritzes.se

Holmberg, S. och Rothstein, B. (2016) Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen, Kapitlet ingår i SOM-institutets forskarantologi Ekvilibrium red. Ohlsson, Oscarsson och Solevid; Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Rättviseförmedlingens hemsida, Intervju med Mina Dennert, 2016-12-22 <https://rattviseformedlingen.se/intervju-med-mina-dennert-initiativtagare-till-jagarhar-arets-vinnare-av-rattvisepriiset/>

Svara på remiss – hur och varför. Om remisser av betänkanden från Regeringskansliet SB PM 2003:2.

DISKUSSIONSFRÅGOR

Hur kan nykterhetsrörelsen skapa förutsättningar för engagemang, mod och civilkurage hos medborgare?

Vad får de maktförskjutningar som beskrivs i artiklarna (förändringar från nationellt till transnationellt beslutsfattande och från politik till marknadsstyrning) för effekter inom alkoholområdet?

Vad innebär dessa effekter för nykterhetsrörelsens arbete inom alkoholområdet?

